

87
И 92

Итигулова Ж.К., Кочкорова Д.А.

ФИЛОСОФИЯ СХЕМАЛАРДА

Ош – 2011

1192

Итигулова Ж.К., Кочкорова Д.А.

Макалада жазылганын АТС-дегендеги
жооптадан көзбүрчтүү А.С.Сафаровдай
жана онын датасынан
жазылганын көрсөткүү А.С.Сафаровдай
жазылганын

А.С.Сафаровдай А.С.Сафаровдай
(жазылган көзбүрчтүү А.С.Сафаровдай)
ЛОН - НОК МММО шо-

ФИЛОСОФИЯ

СХЕМАЛАРДА

Схемаларда да макалада жазылганын АТС-дегендеги
жооптадан көзбүрчтүү сюйүк болуп, онын философиянын
шарттык жана түшүнүштүү таңбада көзбүрчтүүлгүү
конспекттүү таңбада көзбүрчтүү таңбада көзбүрчтүүлгүү
түшүнүштүү таңбада көзбүрчтүү таңбада көзбүрчтүүлгүү

8129

НОУ КЫРГЫЗ
ОШ УЧМДО
(Балыкесар жолағы 60)

Ош – 2011

УДК 1/14

ББК 87

И 92

Рецензенттер: Аттокуров Т.А. философия илимдеринин доктору.

Базарбаев Э.Ш., философия илимдеринин
кандидаты, доцент.

Жаныбекова В.Б., философия илимдеринин
кандидаты.

Итигулова Ж. К., Кочкорова Д. А.
И 92 Философия (схемаларда)
- Ош: ОшМУ, 2011. - 140 б.

ISBN 978-9967-03-490-7

Колунуздардагы философия предмети боюнча схема түрүндөгү окуу колдонмосу орто, жогорку окуу жайларынын студенттери жаңа аспиранттарына арналат. Алгач көрсөтүлгөн схеманын атайын белгилери көнүл бурунуз. Окуу куралды колдонуу менен студент окуу процессиндеги курс боюнча кыска мөөнөттө системалуу түшүнүк ала алат.

И 0301020000-09

УДК 1/14

ББК 87

ISBN 978-9967-03-490-7

© ОшМУ, 2011.
(толукталган варианты)

Шарттуу белгилер

Стрелканын түрлөрү	Мааниси
→	ичине камтыйт, турат, ичинде
➡ Жөнгө салат	таасир этет (стрелканын ичи кээде таасир этүүнүн түрлөрүн жөнгө салат)
↔	ылайык келет
→	келип чыгат (тийиштүү)

Тексттик блоктордун түрлөрү	Мааниси
	максаты, милдети, мааниси
	предмет
	ыкма, жолу

I белүм. Философияга киришүү.

Суроо 1. Философия дүйнөгө көз караштын бир көрүнүшү катары

1. Дүйнөгө көз караш жөнүндө жалпы түшүнүк жана анын негизги түрлөрү

Дүйнөгө көз караш – дүйнө жана анда адамдын ээлеген орду жөнүндөгү ойлордун жыйындысы

Адамзаттын жашоо шартында болунуп корсотулғон дүйнөгө көз караштын уч негизги формасы

Мифология

Дин

Философия

1. Мифология дүйнөгө көз караш катары

Мифология - курчап түрган дүйнөнү фантастикалуу сыйктуу эле реалдуу кабыл алууну ичине камтыган байыркы коомдун дүйнөгө көз карашы, коомдук ан-сезимдин формасы.

Мифтер жооп берүүгө аракет кылган негизги суроолор

- ▼ Ааламдын, Жердин жана адамдын пайда болушу;
- ▼ табийгаттын кубулуштарын түшүндүрүү;
- ▼ адамдын жашоосу, тағдыры, ёсүшү, адамдын ишмердүүлүгү жана жетишкендиктери;
- ▼ этика жана нравалуулук, милдеттүүлүк жана жоопкерчилик сыйктуу суроолор.

Мифтин белгиси

- ▼ абстракттуу ойлонуунун жоктугу;
- ▼ мифологиялык сюжеттердин үстүртөн жана окшоштугү;
- ▼ конкреттүү турмуштук маселелерди чечүүгө мифтердин бағытталышы;
- ▼ фантастикалык күдайлардын адам менен мамилеси, байланышы.

3. Дин дүйнөгө көз караш катары

Дин - ишенимге таянган жогорку жаратқандын күчү арқылуу курчап турган дүйнөгө жана адамдын жашоосуна таасир этүүгө болот деп түшүнгөн дүйнөгө көз караштын бир формасы. Дин да миф изилдеген суроолорду карайт.

**Негизги
дүйнөлүк диндер**

- ▼ христиан дини;
- ▼ ислам дини;
- ▼ буддизм дини;

**Дүйнөдо ото көп жана
кеңири тараған
улуттук диндер**

- ▼ синтоизм;
- ▼ индуизм;
- ▼ иудаизм.

**Диндин функциясы
(дүйнөгө көз
караштыктан
сырткары)**

- ▼ баш коштуруучулук (коомчулукту қандайдыр бир идеянын айланасында тооптоо);
- ▼ маданий (маданиятка белгилүү деңгээлде таасирин тийгизет);
- ▼ нравылар-тарбиялык (акыикат, сабырдуулук, ыйман, жоопкерчилик ж.б.у.с. салаттарды коомко жайылтат).

4. Философия дүйнөгө көз караш катарында

Философия - дүйнөгө көз караштын илимий - теориялык езгөчө тиби. Ал өзүнүн рационалдуулугу, системалуулугу, логикалык жана теориялык жабдыктары менен айырмаланган дүйнөгө көз караштын бийик деңгээли жана түрү.

**Философиялык дүйнөгө көз караштын
мифтик жана диндик көз караштан
айырмасы**

- ▼ философиялык дүйнөгө көз караш илимге таянат (ишенимге негизделбейт);
- ▼ философиялык дүйнөгө көз караш рефлексивдүү (ой жүгүртөт, анализдейт);
- ▼ философиялык дүйнөгө көз караш (ички биримдикти жана системаны камтыйт) логикалуу;
- ▼ философиялык дүйнөгө көз караш эн так түшүнүктөргө жана категорияларга таянат.

**Философиянын дүйнөгө көз караш
катары эволюциясынын негизги
стадиялары**

- ▼ Космоцентризм - философиялык дүйнөгө көз караш, курчап турган дүйнөнүн негизинде - Космостун чексиз күчү турат, бардык нерсе андан көз каранды (Байыркы Индия, Байыркы Кытай, Байыркы Греция);
- ▼ Теоцентризм - философиялык дүйнөгө көз караштын тиби, бардык нерселердин негизинде улуу күч же ар кандай Кудай түшүнүгү турат (Орто кылымдарда Европада кеңири тараған);
- ▼ Антропоцентризм - философиялык дүйнөгө көз караштын тиби, борборунда адам проблемасы турат (Европада кайра жаралуу доору, жаны мезгил, учурдагы философиялык мектептер).

Суроо 2. Философиялык билимдин спецификасы

Философиялык билимдин спецификалық белгилери

- ▼ философиялык билимдердин негизги спецификасы анын эки жактуулугу менен мунөздөлөт, илимий билимдер менен жалпылыктары етө көп (предмети, методдору, ыкмалары), ошол эле мезгилде өз алдынча таза көрүнүшүндө илимий билим боло албайт;
- ▼ философиянын башка илимдерден негизги айырмачылыгы философия дүйнөгө көз караш, теориялык адамдардын мурдатан топтолгон билимин жогорку деңгээлде корутундулайт;
- ▼ философия предмети башка илимдерге салыштырганда изилдейе предмети кенири, ал башка илимдер менен дайыма байланышта болот;
- ▼ татаал структуралык түзүлүшкө өз (онтология, гносеология, логиканы ж.б. ичине камтыйт);
- ▼ етө жалпы, теориялык мүнөздү алыш жүрөт;
- ▼ таанып билүүнүн предметин гана эмес, таанып билүүнүн-өзүнүн механизмин үйрөтөт;
- ▼ объективдүү билимдердин жана баалуулуктардын жыйындысы болуп саналат;
- ▼ ошол эле мезгилде динамикалуу – дайыма өнүгүп жана жаныланып турат;
- ▼ категорияларга, жалпы түшүнүктөргө таянат;
- ▼ башка илимдердин негизинде жаткан базалык, жетектөөчү идеяларды жана түшүнүктөрдү өз ичине камтыйт;
- ▼ өзүнүн маңызы жагынан казып түгөтүлгүс;
- ▼ адамдын таанып билүү жөндөмдүүлүгү чексиз (таанып билүүчү субъект), чечилгис «түбөлүктуү» (дүйнөнүн жаралышы, материя менен ан-сезимдин биринчилиги, жашоонун келип чыгышы, жандык түбөлүктүүлүгү, Кудайдын жок же бар экендиги, анын дүйнөгө таасири), бүгүнкү күндө да толук так жооп берүүгө мүмкүн болбогой проблемаларды ичине камтыйт.

Суроо 3. Философиянын предмети жана методу

1. Философия предметинин мазмуну

Философия предмети

Философия предметинин
негизги болумдору

Философиянын торт болуму боюнча
үйрөнүлүчү жеке суроолор

- ▼ онтология (бытие жөнүндө окуу);
- ▼ гносеология (таанып билүү жөнүндө окуу);
- ▼ адам (философиялык антропология);
- ▼ коом (социалдык философия).

- ▼ бытиесин маңызы;
- ▼ бытиесин келип чыгышы;
- ▼ материя (субстанция), анын формалары;
- ▼ аң-сезим, анын келип чыгышы;
- ▼ аң-сезимсиздик;
- ▼ адам, анын маңызы жана жашап турушу;
- ▼ жан, адамдын рухий дүйнөсү;
- ▼ коом;
- ▼ коом жана адам;
- ▼ жаратылыш;
- ▼ жаратылыш жана коом;
- ▼ коомдун жашоосундагы рухий чайрө;
- ▼ коомдун жашоосундагы материалдык-экономикалык чайрө;
- ▼ коомдун социалдык чайресьү;
- ▼ коомдук- экономикалык формация, цивилизация;
- ▼ адамдын келечеги, коом;
- ▼ экология, жашоо проблемасы;
- ▼ таанып билүүнүн өзгөчөлүктөрү;
- ▼ таанып билүүчү субъекттин таанып билүү процессине таасири жана анын жыйынтыктары;
- ▼ таанып билүүнүн чектүүлүгү жана чексиздиги;
- ▼ кыймыл;
- ▼ философиялык категориялар;
- ▼ диалектика жана анын мыйзамдары жана ушул сыйктуу суроолор.

2. Философиянын ыкмаларына жалпы түшүнүк

Философиянын ыкмалары - философиялык изилдөөлөрдү ишке ашырууда колдонуулуучу жолдор жана каражаттар

Философиянын негизги ыкмалары

Бир эле учурда ыкма жана багыт болуп саналуучу ыкмалар

❖ **Диалектика** - философиялык изилдөөнүн ыкмасы, айда заттар жана кубулуштардын ички карама-каршылыктары, өзгөрүлүрү, инүтүсү, себеби жана натыйжасы, карама-каршылыктардын биримдиги жана күрөшү ырааттуу, икемдүү жана син көз караш менен каралат;

❖ **Метафизика** - диалектикага карама-каршы ыкма, мында объект ар бирى еэ алдынча, обочонлон, байланышпаган, маанилес (алардан карама-каршылыктарына көнүл болунбайт, биримдиги бааланбайт) катары каралат;

❖ **Догматизм** - курчал турган чөйрөнүн эскиргөн, сенек, далилдөөгө мүмкүн болбогон, «жогорудан берилген» абсолюттуу мунездү алыш жүргөн түшүнүктөрдүн негизинде түшүнүү. Бул ыкма орто кылымдагы диндилик философияга таандык;

❖ **Эклектика** - бул ыкма езуу каалагандай башаламан ойлорго негизделген, бирдиктүү чыгармачыл башталыш түшүнүгү, системасы жок, жыйынтыктында үстүртэн сыртынан чындыкка окошош түйнек. Эклектика онтологиялык да, гносеологиялык да жагынан реалдуу баалуулугу, чындыгы жок кандайдыр бир көз караштарды, идеяларды негиздөө үчүн колдонулган (ортосу кылымда - диндилик түшүнүктөрдө кенири пайдаланылган);

❖ **Софистика** - бул ыкма, жалган, бирок чебердик менен чындык катары берилген пикирден жана пикирди чыгарууга негизделген, логикалык туура, бирок маанисі бөюнчук жалган же бул ыкманы колдонуучу үчүн пайдалуу. Байрыкы Грецияда софистика кенири тараган, чындыкка жетүү үчүн эмес, талаштартышта женишкө жетүү үчүн оратордук искусствоонун ыкмасы катары колдонулган;

❖ **Герменевтика** - туура окуунун жана тексттин маанисисин туура түшүнүүнүн ыкмасы. Батыш философиясында кенири тараган.

❖ **Материалисттик ыкма**, мында чындык реалдуу (жашаган) бар катары кабыл алынат, материя - алгачкы субстанция катары, ан-сезим анын модусу (түрү) - материянын көрүнүшү болуп саналат. (Материалисттик диалектикалык ыкма совет доорунда жана учурдагы россиялык философияда кенири тараган);

❖ **Идеалисттик ыкма**, мында алгачкы башталма, аныктоочу күч идея, ал эми материя идеядан жаралган анын (туундусу) көрүнүшү экендигин таануу. Идеалисттик ыкма өзгөче кенири АКШ, Батыш Европа мамлекеттеринде кенири тараган;

❖ **Эмпиризм** - бул таанып билүү процессинин, билимдин негизинде тажрыйба жатат деген таанып билүүнүн философиялык багыты жана ыкмасы;

❖ **Рационализм** - бул туура билимге тажрыйбасыз, сезимдик таанып билүүсүз, ақыл-эстин жардамы аркылуу гана жетүүгө болот деген философиялык багыт.

Суроо 4. Философиянын функциялары

Философиянын функциялары - философиянын негизги максаттарын, милдеттерин ишке ашыруу учун колдонулган негизги багыттар

- ▼ **Дүйнөгө көз караштык функция**, дүйнөнүн жарапышын, анын түзүлүшүн түшүнүүгө, дүйнөдө адамдын эзлеген ордун, курчаган чөйрөгө карым-катнашын түшүнүүгө жардам берет.
- ▼ **Методологиялык функция**, мында философия курчап турган дүйнөнү таанып билүүнүн негизги ыкмаларын иштеп чыгат;
- ▼ **Гносеологиялык функция** - философиянын негизги функцияларынын бири, ал курчап турган дүйнөнү туура жана так, толук үйрөнүүгө, таанып билүүтө багытталат, б.а. таанып билүүнүн механизми каралат.
- ▼ **Сын көз караштык функция**, мында таанып билүүнүн чегин көнөйтүү, эскирген (сенек) түшүнүктөрдү иргеп алып салып, учурдун талабына ылайык билимди жогорулаттуу.
- ▼ **Аксиологиялык функция**, (грек тилинен которгондо «axios - баалуу») негизги максаты «электең» еткөрүү, керектүү, баалуу, пайдалуу түшүнүктөрдү сактап, эскиргендөрөн жокко чыгаруу. Аксиологиялык функция тарыхта етүүчүлүк мезгилдерде чон мааниге ээ (ортосында кылымдардагы көз караш менен Кайра Жаралуу доорундагы философия, Реформация, XIX кылымдын аягындагы капитализмдин кризиси - XX к.к. ж.б.).
- ▼ **Социалдык функцияга** коом жөнүндөгү түшүнүктөр, анын пайдалуу болушу, эволюциясы, азыркы абалы, анын түзүлүшү, элементтери, кыймылдаткыч күчтөрү, карама-каршылыктарын ачуу, өнүгүү жолдорун көрсөтүү ж.б. кирет.
- ▼ **Гуманитардык-тарбиялык функцияда** гуманисттик баалуулуктарды жайылтып, аларды коом менен жалгаштырып, адамдын коомго ылайыкташышина жардам берип, жашоодон өз ордун табууга жана жашоонун маанисин түшүнүүгө өбелгө түзөт.
- ▼ **Теориялык ой-жүгүрттүү функциясы** - философия концептуалдуу ойлонууга, чындыкты жогорку деңгээлде корутундулоого, курчап турган дүйнөнүн логикалык системасын, схемасын түзүүгө үйрөтөт.

Суроо 5. Философиянын негизги маселеси жана негизги багыттары

1. Философиянын негизги маселеси жөнүндө жалпы түшүнүк жасана анын эки жагы

Философиянын негизги маселеси ойлоонун бытиеге, бытиенин ойлоого (аң-сезимге) болгон катнашы

Өзгөчөлүктөрү

▼ Негизги маселенин туура жана так чечилишинен курчап турган дүйнө, андагы адамдын зэлlegen орду жөнүндөгү бүтүндөй билимдин түзүлүшү көз каранды, бул философиянын башкы милдети.

▼ Материя жана аң-сезим (рух) бири-бири менен тыгыз байланышкан жана ошол эле учурда карама-каршы турган бытиенин мунәздемесү. Буга байланыштуу негизги маселенин эки жагы келип чыгат онтологиялык, гносеологиялык.

▼ Онтологиялык жана гносеологиялык жактардан улам философиянын негизги багыттары материализм жана идеализм, эмпиризм жана рационализм келип чыгат.

Негизги маселенин эки жагы

Философиянын негизги маселесинин онтологиялык (бытиелик) жагы: эмне алгачкы материябы, аң-сезимбى? деген суроого жооп.

Философиянын негизги маселесинин гносеологиялык (тааныш билүүчүлүк) жагы дүйнөнү таанып билүүгө болобу же болжойбу, таанып билүү процессинде эмне алгачкы деген суроону карайт.

Философиянын негизги маселесинин онтологиялык жагын изилдөөвөд келип чыккан негизги философиялык багыттар

Философиянын негизги маселесинин гносеологиялык жагын изилдөөвөд келип чыккан философиялык багыттар

- ▼ объективдүү идеализм;
- ▼ субъективдүү идеализм;
- ▼ материализм;
- ▼ вульгардык материализм;
- ▼ дуализм;
- ▼ деизм.

- ▼ гностицизм;
- ▼ агностицизм;
- ▼ эмпиризм;
- ▼ рационализм;

2. Философиянын негизги маселесинин онтологиялык жагы

Философиянын негизги маселесинин онтологиялык жагын көрсөтүүчү философиялык багыт

Материализм (Демокриттин багыты) - философиялык багыт, жактоочулары материя менен аң-сезимдин катнашында материяны биринчи деп эсептейт.

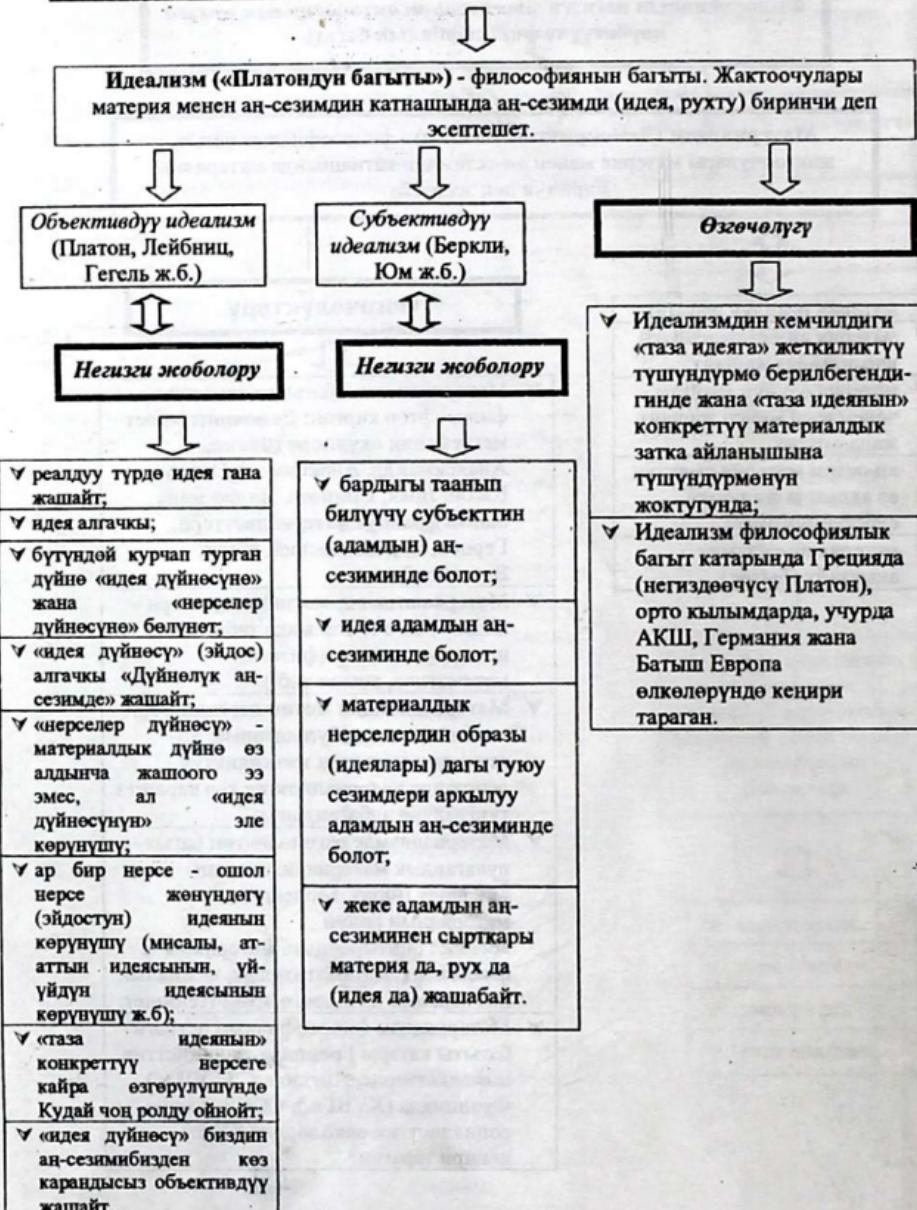
- ✓ материя реалдуу жашайт;
- ✓ материя аң-сезимден көз-карандасызы жашайт;
- ✓ материя езүнүн мыйзам ченемдери менен жашайт жана енүгөт;
- ✓ аң-сезим материя сыйктуу ез алдынча жашоочу субстанция эмес;
- ✓ материя аң-сезимди аныктайт (бытие).

Өзгөчөлүктөрү

- ✓ Материалисттик багытка төмөндөгү философтор кирген: Демокрит; милет мектебинин екулдөрү (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен), Эпикур, Бэкон, Локк, Спиноза, Диодор жана башка француз материалисттери, Герцен, Чернышевский, Маркс, Энгельс, Ленин.
- ✓ Материализмдин жетишкендиктери - илимге, өзгөчө так жана табигый илимдерге таянат (физика, математика, химия ж.б.).
- ✓ Материализмдин жетишпегендиктери - табигаттын кубулуштарын, аң-сезимдин маңызын жеткиликтүү деңгээлде материалисттик көз карашта түшүндүре албагандыгы.
- ✓ Материализмде өзгөчөлөнгөн багыт - вульгардык материализм, анын екулдөрү (Фохт, Молешотт) материянын ролун абсолютташтырышып, материяны физикалык, математикалык, химиялык көз карашта изилдөөгө аракеттенишет.
- ✓ Материализм философиянын негизги багыты катары Грецияда, эллинисттик мамлекеттерде, Англияда (XVII к.), Францияда (XVIII к.), СССРде жана социалисттик өлкөлөрдө (XX к.) кенири тараган.

**Философиянын негизги маселесинин онтологиялық жағын
корсетүүчү философиялык бағыт**

Дуализм, деизм менен биргеликтे философиянын компромисттик ағымына киред. Негиздеген Декарт.

Nегизги жоболору

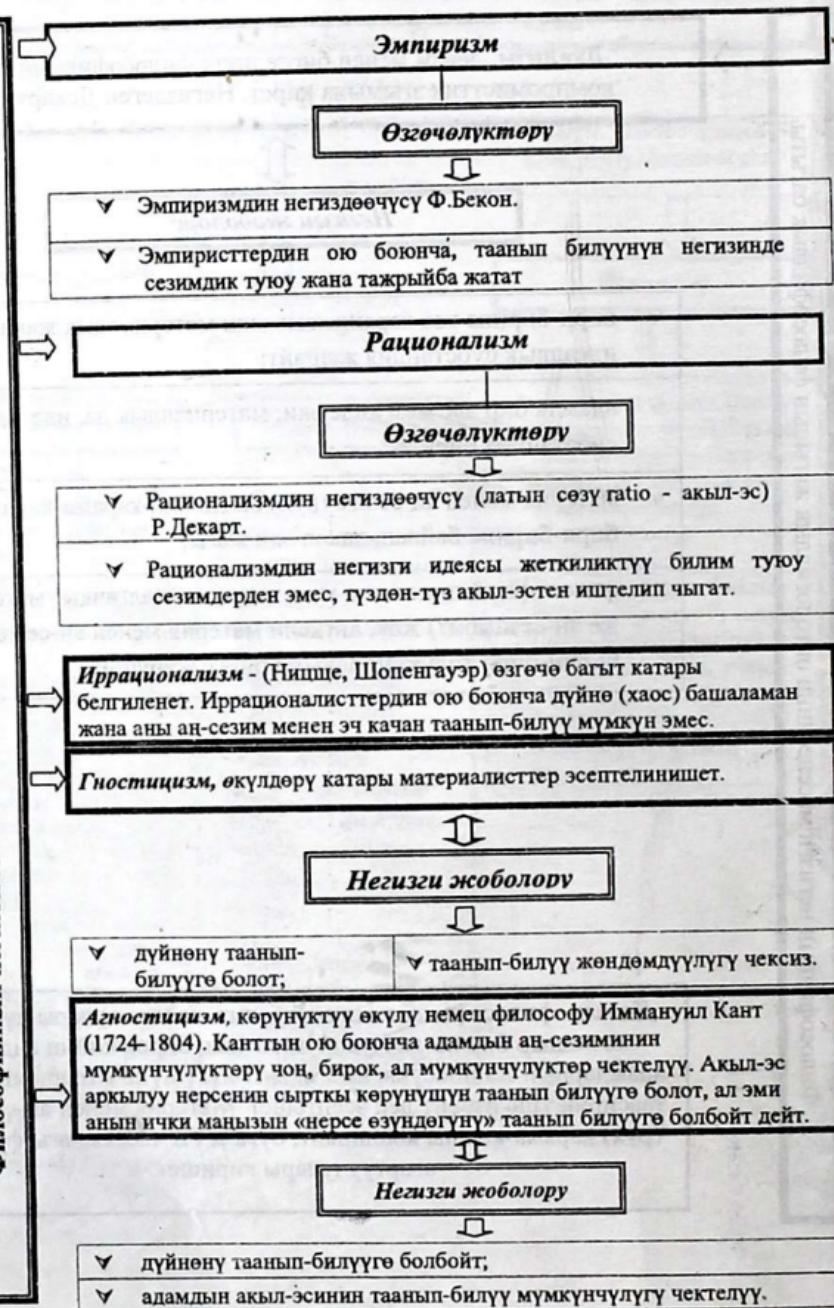

- ▼ бири-бирине көз карандысыз эки: материалдык жана идеалдык субстанция жашайт;
- ▼ адамда бир эле мезгилде эки: материалдык да, идеалдык да субстанция биригет;
- ▼ материя менен ан-сезим (рух) бытиенин карама-каршы жана бири-бирине байланышкан эки жагы;
- ▼ философиянын негизги маселеси (эмне алгачкы -материябы, же ан-сезимби?) жок, анткени материя менен ан-сезим бирин-бири толуктап дайыма бирге жүрүшөт.

Деизм - философиядагы диний бағыт, жактоочулары дүйнөнү качандыр бир кездे Кудай жараткан, бирок кийин андагы адамдардын жашоосуна, ааламдын өнүгүшүнө катышпайт жана тасириң тийгизбейт деп эсептешет. Материя менен ан-сезимди (рух) карама-каршы коюшпайт, буга XVII кылымдагы француз агартуучулары киришет.

3. Философиянын негизги маселесинин гносеологиялык жагы

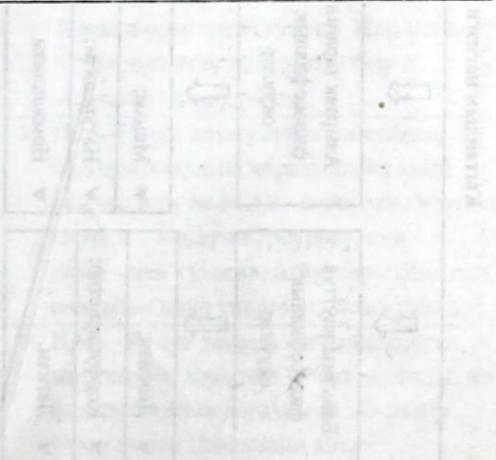
4. Философиянын негизги маселесинин азыркы абалы жана көлөчөгү

Философиянын негизги маселесинин азыркы абалы жана көлөчөгү

Өзгөчөлүктөрү

- ▼ Бүтүнкү күндө миндерген жылдар бою изилденип келатканына карабастан, философиянын негизги маселесинин онтологиялык жагы да, гносеологиялык жагы да чечилбegen (түйүндүү) түбөлүктүү суроо бионча калып келет.
- ▼ XX кылымда Батыш философиясында бол философиянын негизги маселесине азыраак көнүл бурулууда. Себеби жооп берүү кыйынчылыкты туудургандыктан, проблема өзүнүн актуалдуулугуз жоготуп бааткандай.
- ▼ Ясперс, Хайдеггер, Камю жана башкалар философиянын негизги маселесине башка негиз салышты, экзистенциализм проблемасы, б.а. адам проблемасы, анын жашоосу, өзүнүн ички дүйнөсүн башкаруусу, коомчулук менен мамилеси, жашоосунун маңызы, жашоодогу орду, бактысы ж.б.

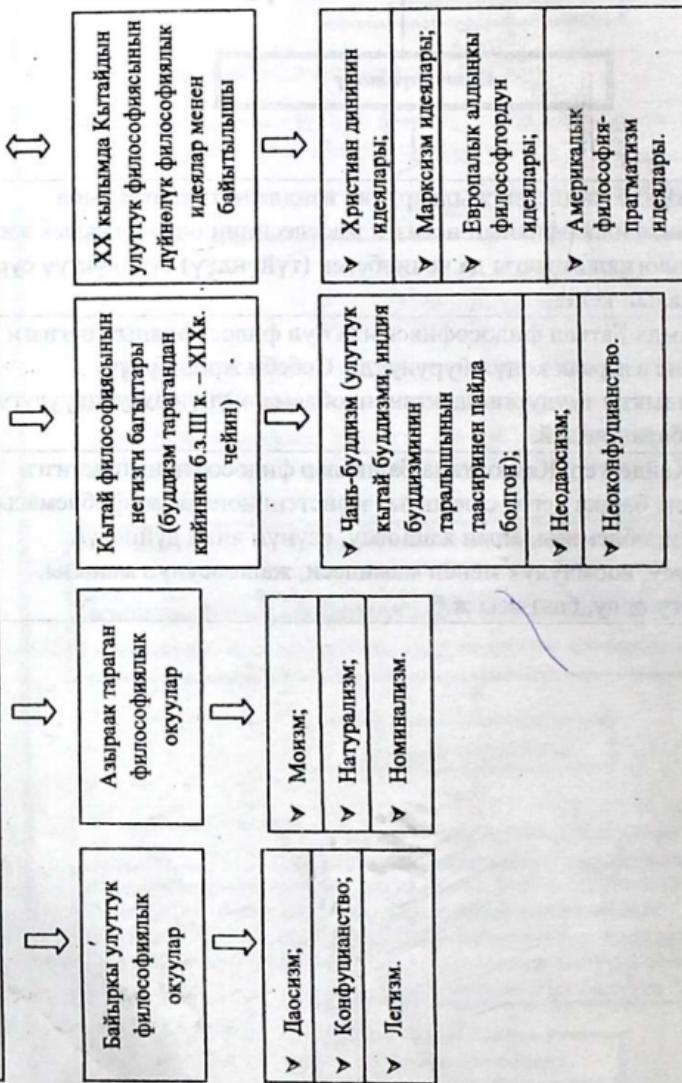

II белгүм. Философиянын тарыхый типтери

Суроо 6. Байыркы Кытай философиясы

1. Кытайдын негизги улуттук философиялык окуулары

Кытайдын негизги улуттук философиялык окуулары

2. Кытай мифологиясынын жана философиясынын дүйнөнүн жана адамдын жаралышына түшүндүрмөсү

Кытай мифологиясынын жана философиясынын адамдын жана дүйнөнүн жаралышына түшүндүрмөсү

Өзгөчөлүктөрү

Кытай маданиятында адамдын жана дүйнөнүн келип чыгыш этаптарынын болунушу

- ▼ Байыркы кытай маданияты жердин, жандуу жана жансыз жаратылыштын жаралышына философиялык - мифтик – түшүндүрмө берген.

- ▼ "И - Цин" байыркы кытайдын философиялык чыгармасы. Анда дүйнөнүн башталмасы катары эсептелген дайыма айланып жүрүчү беш элемент: жер, суу, от, жыгач, темир айтылат.

- ▼ Байыркы кытай мифологиясы жана философиясы дүйнөнүн жаралышына, адамдын келип чыгышына алгачкы түшүндүрмөлөрдү бериши жана дүйнөгө белгилүү Кытайдын философиялык мектептеринин-даосизм, конфуцианство, легизмдин ачылышына ыңгай түзүлдү.

- ▼ укмуштуудай чон жумуртка сымал Хаос;
- ▼ 18000 жыл аралыгында Алгачкы башталма гигант Пань-Гунун жумуртка -Хаосто жаралышы;
- ▼ гигант Пань-Гунун Жумурткадан чыгышы жумуртка сымал Хаостун талкаланышына алыш келди;
- ▼ Хаостогу женил жана кургактыктан Асман, оор жана нымдуулуктан Жер жаралган;
- ▼ 18000 жыл Пань-Гунун Асман менен Жердин ортосунда турушу Жер менен Асмандын ез ордуларында бекип калышына алыш келген;
- ▼ Пань-Гунун өлүмү анын денесинен башталмалардын жаралышына алыш келген: Күн жана Ай - анын эки көзүнөн, үнүнөн - күндүн күркүрөгү, дем алышынан - шамал, дайралар - канынан, сөөгүнөн жана тишинен - асыл таштар;
- ▼ Пань - Гунун денесинен пайдаланган митлерден адамдын келип чыгышы, же фантастикалык алгачкы ата-бабалар Фуси менен Нюйвинин адам-дракондордун сүйүсүнөн келип чыккан.

Суроо 7. Даосизм - байыркы Кытайдагы философиялык окуу

Даосизм - Кытайдагы байыркы философиялык окуу, ал күрчап турган дүйнөнүн түзүлүшүнүн негизин, жашаң туруш жолдорун түшүндүрүүгө аракеттешет. Даосизмдин негиздеөөчүсү *Лао Цзы* (картаң окутуучу) б.з.ч. VI - V кк. жашаган. Негизги булактары - философиялык трактаттар "Даоцзин" жана "Дэцзин".

**Негизги
түшүнүктөрү**

**Даосизм философиясынын
негизги идеясы**

- ▼ «Дао» - эки маанигө ээ:
биринчиден, өзүнүн
өнүгүүсүнде адам жана
жаратылыш баруучу жол,
дүйнөнүн жашоосун камсыз
күлүүчү универсалдуу
дүйнөлүк мыйзам;
экинчиден, ал субстанция,
дүйнө пайда болгон алгачкы
башталма.
- ▼ «Дэ» - жогорудан чыккан
жакшылык, алгачкы
башталма; «Дао» курчап
турган дүйнө жаралган
энергия.

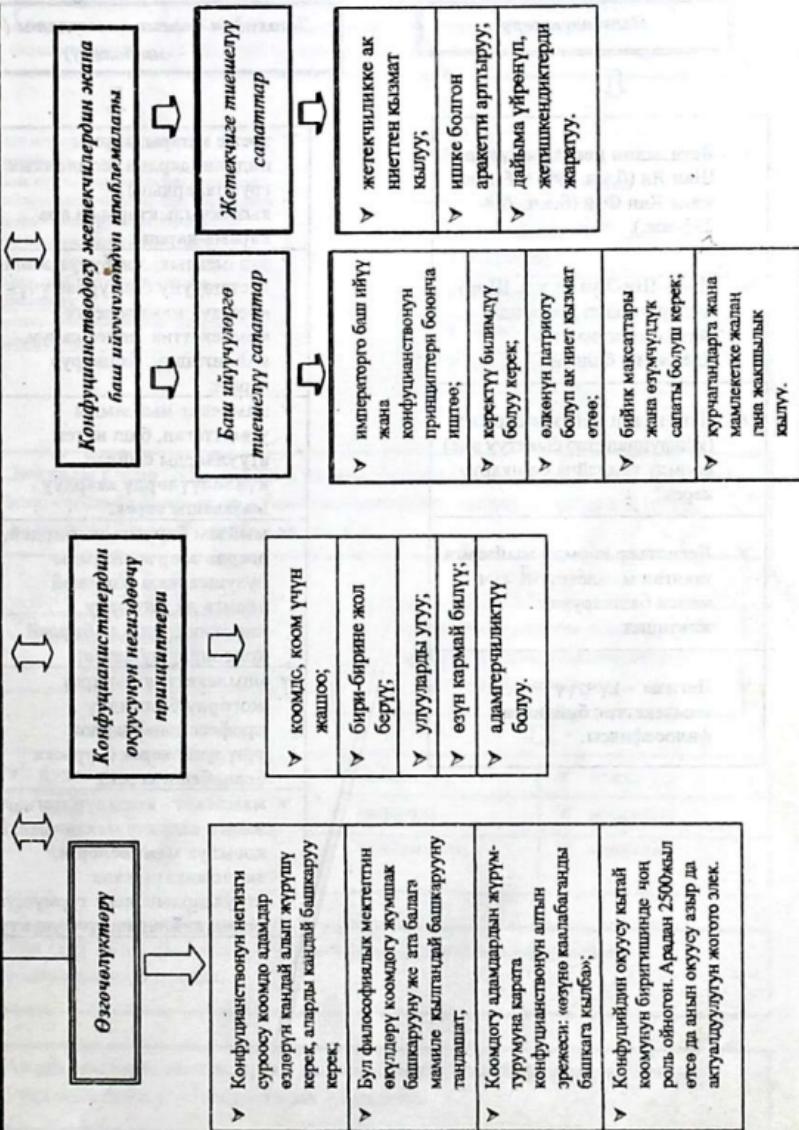
- ▼ дүйнөдө бардыгы бири-бири менен
байланышкан: башка кубулуш,
заттар менен байланышпаган бир
дагы зат, бир дагы кубулуш жок;
- ▼ дүйнөнү түзүп турган материя
бирдиктүү; жаратылышта материя
айланып турат (бардыгы жерден
жаралып, жергө кетишет);
- ▼ дүйнөлүк тартип, жаратылыш
мыйзамдары, тарыхтын жолу
туруктуу, ал адамдын эркинен көз
каранды эмес, адамдын
жашоосунун негизги принциби -
тынчтык («су-вэй»);
- ▼ бакытка жетүү, чындыкты таануу -
каалоолордон жана
кызыкчылкылтардан бошонуу;
- ▼ бири-бирине бардык учурда жол
берүү.

Суроо 8. Байыркы Кытайдын социалдык-философиялык мектеби

– конфуцианство жана легизм

1. Конфуцианствого мунөздөмө

Конфуцианство – адамды баарынан мурда социалдык түрмүштүн көтүшүччесүү катары караған Байыркы философиялык мектеб. Конфуцианствоң негиз салууу Конфуций (Кун – Фу Цзы) б.з.ч. 551-479 ж.к. негизин булаты «Луно Йоды» («Айрименчүү жана пакирасшүү») чыгармасы

2. Легизмге муноздомо

Легизм (мыйзамчылар мектеби же Фацзя) - Байыркы Кытайдын башкы социалдык окуусу

Өзгөчөлүктөрү

- ▼ Легизмдин негиздөөчүлөрү Шан Ян (б.з.ч. 390-338-ж.) жана Хан Фэй (б.з.ч. 288-233-ж.).
- ▼ Цинь-Ши-Хуа (б.з.ч. III к.) императордун доорунда легизм официалдуу идеология болгон.
- ▼ Легизмдин негизги суроосу: (конфуцианство сыйктуу эле) коомдуу кандайча башкаруу керек?
- ▼ Легисттер коомдуу мыйзамга таянган мамлекеттик күч менен башкарууну жакташат.
- ▼ Легизм – күчтүү мамлекеттик бийликтин философиясы.

II

Легизмдин негизги постулаты (далысиз жөнөлору)

- ▼ эреже катары, айрым индивиддердин (социалдык грушалардын) кызыкчылыктары ез ара карама-карши;
- ▼ ээл баштык, зомбулук жана касташуну болтурбас үчүн коомдук мамилелерге мамлекеттик жөнгө салуу, кийлигигүү, башкаруу зарыл;
- ▼ мамлекет мыйзамды урматтаган, баш ийген атуулдарды сыйлаап, күнөөлүлүрдү каардуу жазалашы керек;
- ▼ мыйзам бардыгына бирдей, эгерде алар мыйзамды бузушса жаза жөнөкөй адамга да, жогорку чиновниктерге да бирдей колдонулушу керек;
- ▼ мамлекеттik аппарат жогорку билимдүү профессионалдардан түзүлүшү керек (мураска берилбеши керек);
- ▼ мамлекет - коомдун негизги жөнгө салуучу механизми, ал коомдук мамилелерге, экономикага жана атуулдардын жеке турмушуна чейин кийлигигүүтө укуктуу.

Суроо 9. Байыркы Индия философиясы

1. Байыркы Индия философиясынын өнүгүү этаптары

Ведалык этап (б.з.ч. XV-VI к.). *Ведалар* (которгондо – «билим») диний – философиялык трактаттар. Байыркы Индия философиясын изилдеөчүлөрдү ақыры болум веда – упанишад (муталимдин тијессине жакын отуруу) кызыктырган, анда веданын мазмунуна философиялык трактовка берилген.

- ▼ «ыйык жаззуу» диний гимн («самхит»);
- ▼ диник ырым-жырымдарды сүрөттөө («брахмагилар»), брахмадар тарафынан жазылган жана брахмадар диник ырым-жырымдарды еткерүүде пайдаланышат;
- ▼ токойту дербештердин китеби («аранык»);
- ▼ ведаларга философиялык түшүндүрмө («упанишадь»).

Азыркы күндөргө чейин жеткен ведалар

- ▼ Ригведа;
- ▼ Самоведа;
- ▼ Ядджерведа;
- ▼ Атхарваведа.

Эпикалык этап (б.з.ч. VI-II к.), негизги белгилүү булактары катары эки поэма – эпос «Махабхарат» жана «Рамаяна» эсептелет, аларда доордун көптөгөн философиялык проблемалары көзгөлөт.

Ведага оппозициялык окуулар

- ▼ буддизм;
- ▼ джайнизм;
- ▼ чарвака – локаята.

Ведалык окууларды улантуучу философиялык мектептер («даршандар»)

▼ йога;	▼ ньяя;
▼ веданта;	▼ миманса;
▼ вайшешина.	▼ санкхья.

Эра сутр (б.з.ч. II к. – б.з. VII к.) байыркы Индия философиясынын жыйынтыктоочу этапы.

Андан ары (ортосында), Байыркы Индия философиясында Гаутама Будданын окуусу үстемдүк кылат – буддизм.

Суроо 10. Буддизм жана анын негизги идеялары

Буддизм – Индияда көнни тарасан диний – философиялык окуу (б.з.ч. V^к. кийин), Кытайда, Гүшүгүк-Чылыш Азиада (б.з. III к. кийин), ошондой эле жана башка региондордо таралган.

Өзөнчөлүктүрүү

Бүддә айкан төрт жакынылык (арийлик) чылдык

Бүддизмдин бени жол
корсоктуу огуятым

▼ Бул окуунун истиддеечүсү Гаутама Бүддә (Сидхарда Шакьямуна) (б.з.ч. 563-483-жж.) Гурдук Индиада киңиздан үй бүлесүндө төрөлтөн. Бүддә таталк турмуштук жолу басып еткөн (киядык татын Муржкору, дербиш, ақылмаз) жана «жеткілеш» (б.з.ч. 527 ж.), андан кийин езүнч рухий жетишкендиктерин эле берген.

▼ Бүддизмдин негизги идеясы экىн айрыкы «еканаттануу» жана баш тартуу жолунан ортонкуну жолду тандоо.

▼ «Ортонкуну жол» - бул билим, ақылмандуулук, агартуу, байкоо, өзүн-өзү жеткілүү, айрыкы мақсаты Нирвана - жогорку жакшылык болуп эсептелет.

▼ жердеги жашоо азап чегүүлөрөн толгон;

▼ азап чегүүлөрдүн өзүнчө себептерин бар (дамка, канаттантууга ж.б. жетүүге умтуулуу);

▼ азап чегүүлөрдөн күтүүлуге болот;

▼ азап чегүүлөрдөн күтүүлүн жодсоро бар, ал жердеги каллоородон баш тартуу.

▼ елтүрбө;

▼ уурдаа;

▼ пакиа бол;

▼ жалған айтпа;

▼ мас кылутчу жана бантги заттарды пайдалтаңба.

Суроо 11. Байыркы Грек философиясы.

1. Байыркы Грек философиясынын өнүгүүсүне жалпы муноздөмө

Байыркы Грек философиясы - Грециянын терриориясында жашаган грек философтору тарбынан жана Кичи Азия, Жер ортолук денизи, Кара дениз, Крым, Азия, Африка өлкөлөрүнүн, Рим империясынын философтору тарбынан иштелип чыккан.

Өзгөчөлүктөрү

- ▼ бул философиянын материалдык өнүп-өсүү, гүлдөөсүнүн негизи экономикалык өнүгүү болгон (шаарлардын борборлорундагы соода-сатыктын, кол енерчүлүктүн өнүгүшү);
- ▼ байыркы грек философиясы материалдык өндүрүш процессинен обочолонуп, белүнүп калган, философтор өз алдынча катмарга айланган, коомдогу рухий жана саясий жетекчиликке талапкер болгон;
- ▼ байыркы грек философиясынын негизги идеясы - космоцентризм;
- ▼ кийинки этаптарда космоцентризм менен антропоцентризм аралашып кеткен;
- ▼ кудайлар жашашы жөнүндөгү түшүнүк болгон, байыркы грек кудайлары адамдарга жакын жана жаратылыштын бир белүгү катары эсептелген;
- ▼ адам курчаган чейрөден белүнгөн эмес, жаратылыштын бир белүгү катары эсептелген;
- ▼ философияда эки багыт пайда болгон - идеалисттик («Платондун багыты») жана материалисттик («Демокриттин багыты») бул экөө кезектешип үстөмдүк кылыш турушкан: Сократка чейинки этапта - материалисттик, классикалык этапта эки багыт бирдей, эллинисттик этапта материалисттик, римдик этапта - идеалисттик.

2. Байыркы Грек философиясынын этаптарына қысқача мұноздомө

Байыркы Грек философиясынын өнүккүү этаптары

Сократка чейинки этап - (б.з.ч. VII - V кк.), негизги проблемалары жаратылыш кубулуштарын түшүндүрүү, космостун маңызы, алгачкы башталманы издеө болгон, философиялык ой жүгүртүүнүн ыкмасы- жекече көз карашын баяндоо.

«Сократка чейинки» этаптагы - философтор

- ▼ милет мектеби – «физиктер» (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен);
- ▼ Гераклит Эфесский;
- ▼ Элей мектеби;
- ▼ атомисттер (Демокрит, Левкипп);

Классикалык (сократтык) этап (б.з.ч. V к. ортосу IV к. аяғы) – байыркы Грек философиясынын өнүккөн убагы (байыркы Грек аймактарынын гүлдөп өскөн убагына дал келет.

Эллинисттик этап (б.з.ч. IV к. аяғы II к.) – грек бийликтеринин негизинде жана Александр Македонскийдин жетекчилигинде Азия, Африка өлкөлөрүнүн түзүлүшү жана аймактардагы кризистерге туура келген.

Римдик этап (б.з. I к. – б.з. V к.)

Суроо 12. Байыркы Грекиянын (Сократка чейинки) философиялык мектептери

I. Милет мектеби («физиктер») – Фалес, Анаксимандир, Анаксимен

Милет мектеби Байыркы Грекияда б.з.ч. VI күннүн түрдүлүп, мектеп ушултадан шаардын атынан көлөлтөн: Милет – Кичи Азиянын етө чон соода – сатык еңүккөн аймата.

Өзөнчелүктөрү

Өңгүрдөрү .

Милет мектебинин екүдөрү материалистик көз караштапы философтор:

Философия менен бирте так жана табигый илмімдер менен алектеннішкен;

табиийаттын мыззам ченемдерин тушундуруугүе аракеттенишкен (андакты «физика» деген жиынчы атальшты алышкай);

субстанцияны, дүйнө жаралтган алтачы башталмалы издешкен.

Фалес – (болжол менен б.з.ч. 640-560-ж.) – Милет мектебинин неппәлеңчүсү. Көптеген иланый философияның мұрастардың калыптарын гректиң коруулуккү огуулушту философ.

Негизги көз карашы

Дүйнөнүң башталысаты суу (корхаз) эсептеген;

жерде сууның үстүнде түрган жалпак дисс көзары засметкен;

жансаяз жаралтышты жандыу деп эсептеген (ғылодонист – борьбынын жанды бар деп түсүнүү);

Биринчилдердин болуп аламалы жыныбардан эволюцияның жол менен келип чыккан леген жөнөнүй айткын (Ч. Дарвиндин окуусу).

Анаксимандир (б.з.ч. 546-526-ж.) Анаксимандирдан окуучусу

Негизги көз карашы

Алатачы башталысаты катары «аптероид» жөнөттөп, ал түбүлүктүү, чекшөн субстанция;

материяның сакталуу маийзамының очкасы, борылғы нерселердиң майды макроскоптук элементтерден түрт леген (б.а. негерсегдин ятомдук түрүндүшүн чекиң);

Кудайды жаратылыштын күчү менен оюштоштуран.

Анаксимен (б.з.ч. 546-526-ж.) Анаксимендин окуучусу

Негизги көз карашы

Алатачы башталысаты катары «аби» жөнөттөп, ал концентрацияның келип чыккан деген ойлу айткан;

Жердеги бардык нерселер абсаның концентрациясының келип чыккан деген ойлу айткан;

Кудайды жаратылыштын күчү менен оюштоштуран.

2. Гераклит Эфесский

Гераклит – (б.з.ч. VI к. экинчи жарымы – V к. биринчи жарымы) – байыркы грек философиясының эң көрүнүктүү философ-материалисти, материалисттик бағыттын негиздөөчүсү.

Негизги көз карашы

- ✓ алгачкы башталма катары отту эсептейт;
- ✓ диалектиканын негизги мыйзамы болгон карама-каршылыктын биримдигинин жана күрөшүнүн мыйзамын ачкан (бул Гераклиттин философияга кошкон улуу ачылыши);
- ✓ бүт дүйнө дайыма кыймылда жана өзгөрүүдө деп эсептеген («бир эле дайрага эки жолу түшүүгө болбойт»);
- ✓ курчап турган дүйнөнүн салыштырмалуулугун тааныган («дениздин сусу адам үчүн кир, балыктар үчүн таза»);
- ✓ бардык процесстердин кыймылдаткыч күчү: «күрөш (согуш) ал баарынын атасы, баарына эне».

2. Атомисттер

Атомиттер – материалисттик философиялык мектеп, өкүлдөрү (Демокрит, Левкипп) бардык нерсенин «курулуш материалы» микроскоптук эң майда белүкчелер – «атомдор» деп эсептешкен. Философиядагы материалисттик бағыттын негиздөөчүсү Демокрит («Демокриттин бағыты» - идеалисттик «Платондун бағытына» карама-карши)

Демокриттин окуусунун негизги жоболору

- ✓ бүтүндөй материалдык дүйнө атомдордон тураг;
- ✓ атом – эң майда белүкчө;
- ✓ атом белүнбес белүкчө (бул жобо кийинчөрээк илимий өнүгүүдө четке кагылды);
- ✓ атомдор ар кандай көлөмдергө жана ар турдуу формаларга ээ;
- ✓ атомдор түбөлүктүү кыймылда болушат;
- ✓ атомдорду сезимдик таанып билүү аркылуу «көрүүгө» мүмкүн эмес.

Суроо 13. Софисттердин жана Сократтын философиясы

1. Софистикага жалпы түшүнүк

Софистика — байыркы Грекиядагы философиялык мектеп, (б.з.ч. V к. - IV к. биринчи жарымы). Бул философиялык мектептеги екүлдерүү жөн гана теоретик - философтор болушпастан, алар элгө философияны, башка билимдин түрлөрүн, оратордук искуустону ўйреткен философ - педагогодор болушкан (грек тилинен көтөргөндө "софисттер" - ақылман окутуучу).

- ▼ улуттук софисттер (б.з.ч. V к.)
Протагор,
Горгий, Гиппий,
Продик,
Антифонт,
Критий;

- ▼ кичиу софисттер
- Лицопрон,
Алкидамант,
Трассимах;

- ▼ Сократ - официалдуу түрдө софистердин катарына киргөн эмес, бирок езүнүн практикалык ишмердүүлүгүндө софисттердин идеяларының, софистиканы колдонгон.

2. Сократтын философиясы

Сократ (б.з.ч. 469-399-жж.) - байыркы Грек философиясынын көрүнүктүү екүлүү, софистика - философиялык мектебине байланышы болгон.

Озгөчөлүктөрү

Сократтын шилемдердүүлүгүнүн тарыхый мааниси

- ▼ Сократтын артында философиялык мұрастары калбаса да, ал байыркы Грек философиясынын тарыхына көрүнүктүү ойчул, философ - педагог жана оратор катары киргөн;
- ▼ Сократ ойлоп талкан жана езу колдонгон ыкма «майевтика» деген атальшты алған. Майевтиканын манзызы логикалык ыкмасын негизинде аңгемелешүүчүү талкуулануучу суроонун чындыгының алдынча табууга жеткірүү;
- ▼ Сократ езүнүн философиясын жана агартуучулук иштерин көп зал топтолгон жерлерде, айниттарда, базарларда (диалог, талаш-тартыш) жүргүзгөн, анын негизги темасы учурдагы кызыктуу маселелер, бүгүнкү күндө актуалдуу болгон жамандык жана жаксылык, сүйүү, бакыт, ақыкат ж.б.у.с.
- ▼ Сократ эмпирикалык билимдин жактоочусу болгон, анын ою боюнча ар кандай билим жакшы, ал эми жамандык түшүнбестүктөн келип чыгат.
- ▼ Сократты официалдуу бийлик екүлдерүү түшүнүшкөн эмес, анын кадимки софист катары зле кабылданаган, жаштарга тескери таасирин тийгизүүчүү, қоомдун негиздерин бузуучу катары эзептеп, аны 399ж.б.з. олум жазасына буюрган, Сократ уу ичин өлгөн.

- ▼ элгө билим берүүгө аракеттенип, агартуучулук иш жүргүзгөн;

- ▼ адамзаттын жаппосунда түбелүктүү түйүндүү болгон жакшылык жана жамандык, сүйүү, ар-намыс ж.б.у.с. суроолорго жооп издеңгөн;

- ▼ майевтика ыкмасын ачкан, бул ыкма бүгүнкү билим чейресүндө кенири колдонулат;

- ▼ езүнөн мурунку философторго оқшобой, чындыкка жетүүнүн эркин, талаш-тартыш, далилдөө ыкмасын колдонгон;

- ▼ етө көптөгөн окуучуларды тарбиялаган, «сократтык мектептеги» башында анын окуучусу, ишин улантуучу Платон турган.

Суроо 14. Платондун философиясынын мааниси

Платондун философиясынын тарыхый мааниси

- ✓ философ тарабынан алгачкы фундаменталдык чыгармалар калтырылган;
- ✓ философиялык бағыт катары идеализмге («Платондун бағыты» - материализмге - «Демокриттин бағытына» карама-кашы) негиз салынган;
- ✓ биринчи жолу жаратылыш гана проблемасы эмес, коом - мамлекет, закондор ж.б. терен изилдеөө алынат;
- ✓ философиялык категорияларды бөлүп көрсөтүүгө аракет болгон (бытие - пайда болуу, түбөлүктүү - убактылуу, тынч - кыймылдуу, белүнбес - белүнүүчү ж.б.);
- ✓ философиялык мектеп (Академия) түзүлген, ал 1000 жылга жакын убакыт иштеп, көптөгөн көрүнүктүү агартуучуларды естүүрүп чыгарган (Аристотель ж.б.).

1. Платондун Академиясы

Платондун Академиясы - 387-ж. Афина шаарында түзүлгөн диний-философиялык мектеп, ал 1000 жылга жакын убакыт өз ишин уланткан.

Ozgecholuktoru

- ✓ Академиянын белгилүү тарбиялануучуларынын бири: Аристотель (Платондун окуутусу, ал да өзү философиялык жеке - Ликий мектебин ачкан), Ксенократ, Кратет, Аркесилай, Клитомах Карфагенский, Филон ж.б.
- ✓ Академия 529-ж. византиялык император Юстиниан тарабынан «зыяндуу» идеяларды таратуунун булагы катары эсептөлип жабылган. Бирок платонизм жана неоплатонизм бағыттары европалык философияда негизги бағыттар болуп калган дөнгөлгө жеткен.

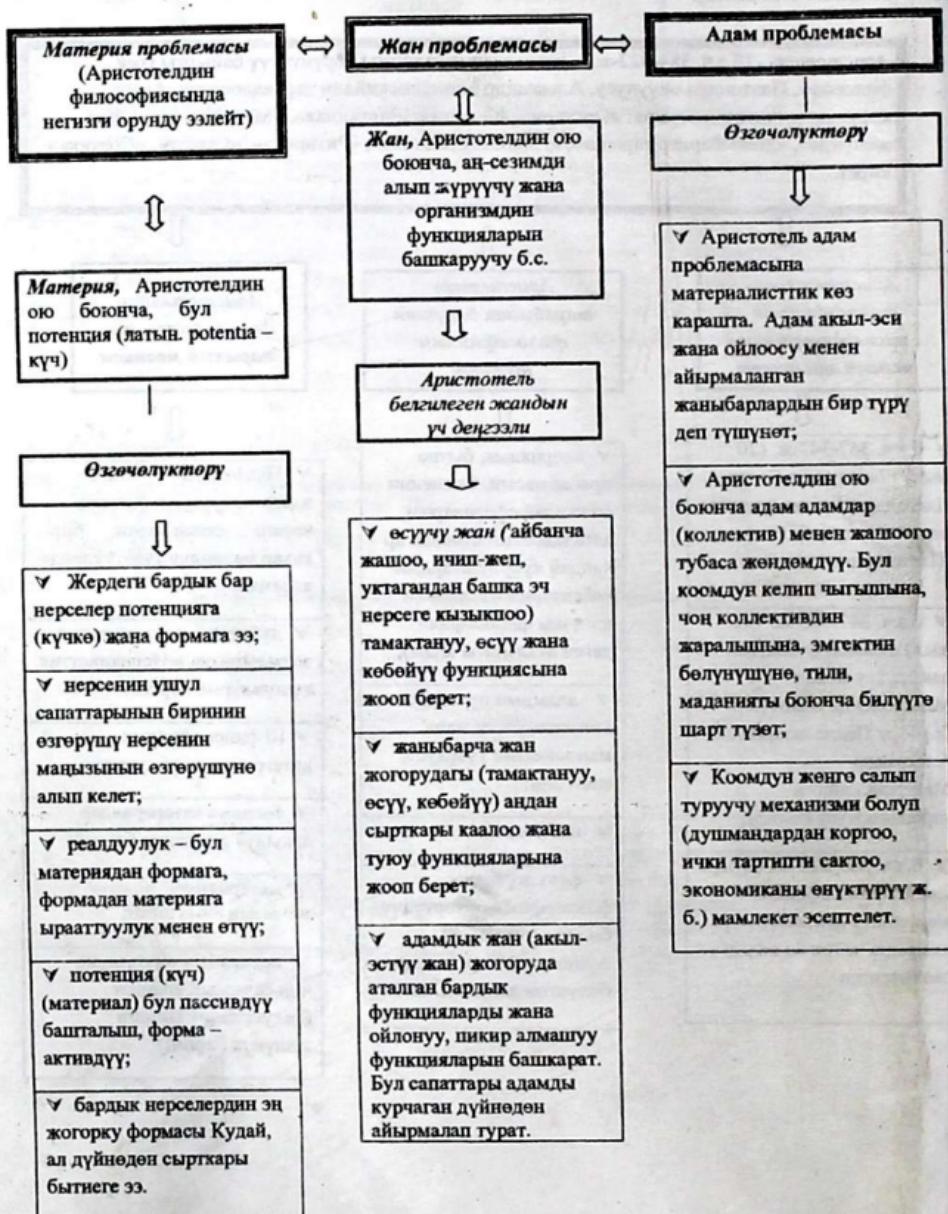
Суроо 15. Аристотелдин философиясы

1. Жалпы жоболор

Аристотель - (б.з.ч. 384-322-ж.) - классикалык етаптагы көрүнүктүү байыркы грек философу, Платондун окуучусу, Александр Македонскийдин тарбиялоочусу. Анын көрүнүктүү чыгармаларына: «Органон», «Физика», «Механика», «Метафизика», «Жан жөнүндө», «Жаныбарлар тарыхы», «Никомахова этика», «Риторика», «Саясат», «Поэтика» киред.

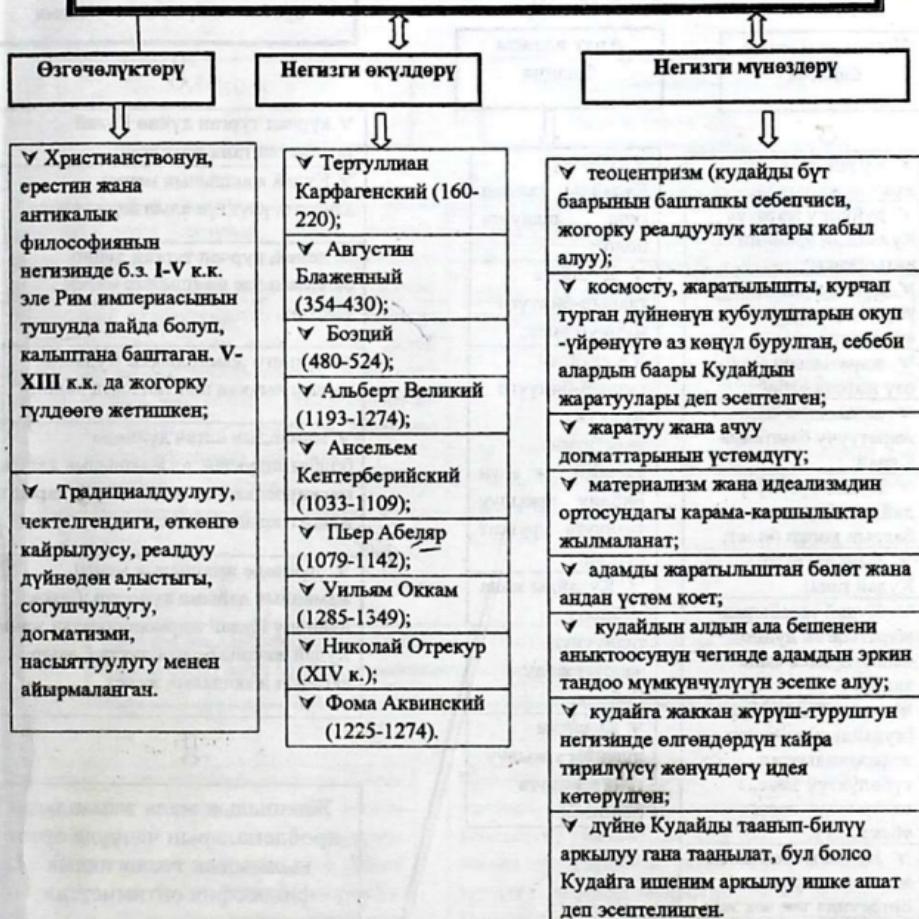
2. Аристотелдин философиясындагы жан жана адам, материал проблемалары

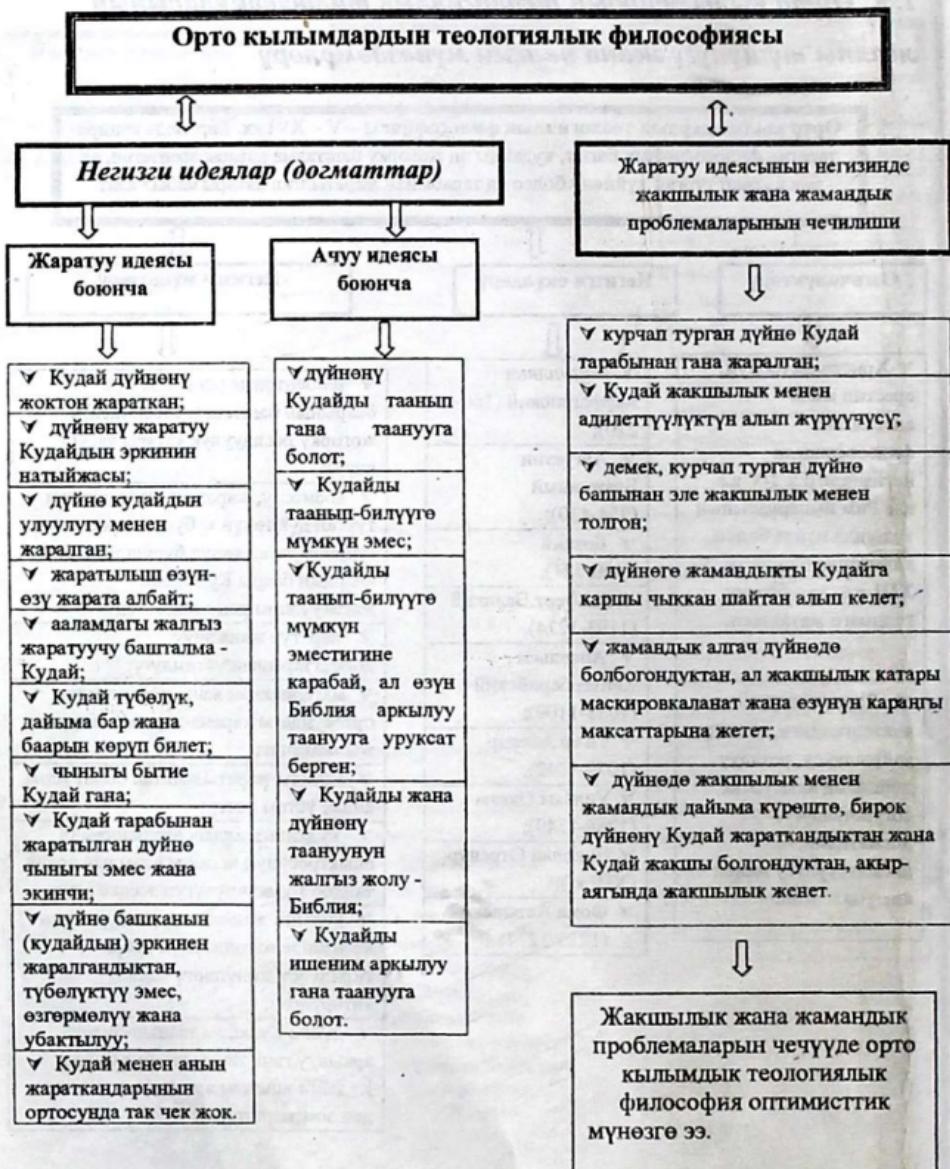
Суроо 16. Орто кылымдардын теологиялык философиясы

1. Орто кылымдардын теологиялык философияларынын жалпы түшүнүгү жана негизги мұнәздөмөлөрү

Орто кылымдардын теологиялык философиясы – V – XVI кк. Европада кенири тараган философиялық бағыт, кудайды эң жогорку башталма катары эсептеген, ал эми курчал турган дүйненү болсо ал тарабынан жаратылған катары кабыл алат.

2. Жаратуу жсана ачuu идеялары. Жакшылык жсана жамандык проблемалары

3. Схоластика, номинализм жана реализм жөнүндө негизги түшүнүктөр

Схоластика - орто кылымдардын теологиялык философиясында үстемдүк кылган багыт. Реалдуу чындыктан ажырымдуулугу, тұнгтугү, консерватизмі, докторалуулугу, диний идеяларга толук жана каршылықсыз баш ийгендиги, схемалуулугу, насыятуулугу менен айырмаланған.

Мұнезү

Схоласттар билимди экін түргө бөлүшкөн

✓ «схоластика» термини латындын *schola* (мектеп) деген сөзүнен келип чыккан, философиянын бул тиби Европаның мектептерінде бир нече кылымдар окутулған;

✓ ошентип, схоластика чыгармачыл изилдеө менен алектенген илим катары эмес, диний окууларды философиялық жактан негиздоону максат кылған мектептик – университеттегі дисциплина катары көрүнгөн (oshol учун аны «чиркеенүн кызметчесы» деп атаган);

✓ схоластикага Библияны абсолюттук ақыннат, нормативдик текст катары кабыл алуу мүнездүү.

✓ табияттан тышкаркы, (Библия аркылуу айтылған Кудайдын сөздөрү);

✓ табигый, адамдын ақыл-эси менен изделуучу (б.а. адам Библиянын текстин, Кудайдын идеясын кантит түшүнсө, ошол билим).

✓ Бул жаатта схоласттардын ортосунда көп талаш-гарыштар болуп турған, Библияны комментарийлелеген көптөгөн томдор жазылған.

Орто кылымдардагы теологиялык философияды (схоластикада) экі карама-каршы багыт орун алышкан: **номинализм жана реализм**

Реализм - жактоочулары чыныгы бытие катары жеке нерселерди эмес, жалпы түшүнүктөрдү. Универсалдарды (Кудайдын идеяларын) эсептеген диний философиялық багыт. Негизги екүлдерү: Ансельм Кентерберийский, Шамполук Вильгельм.

Номинализм (лат. *nomen* - ат, атальш) - жактоочулары чыныгы реалдуулук катары конкреттүү жекече нерселерди, ал эми жалпы түшүнүктөрдү нерселердин аттары катары гана эсептеген философиялық багыт. Номинализм бөюнча универсалдар нерселерден кийин жашашат. Негизги екүлдерү: Росцелин, Уильям Оккам.

4. Орто кылымдардагы теологиялык философиянын мааниси

Философиянын андан ары өнүгүшү учун орто кылымдардагы теологиялык философиянын мааниси

- ▼ антикалык философия жана Кайра Жаралуу, Жаны мезгил философияларын байланыштыруучу звено болду;
- ▼ антикалык философиялык идеяларды сактап калган жана өнүктүргөн;
- ▼ философияны жаны сфераларга белүштүрүүгө мүмкүндүк берген бытие жөнүндөгү окуу болгон онтология менен катар таанып-билиү жөнүндөгү окуу-гносеология белүнүп чыккан;
- ▼ идеализмдин объективдүү жана субъективдүү болуп бөлүнүшүнө алып келген;
- ▼ жаны мезгилде номиналисттердин тажрыйбага таянуусунун негизинде эмпиризм, өздүк ан-сезимдин проблемаларына кызыгуусунун негизинде рационализм келип чыккан;
- ▼ тарыхый процесске ой- жүгүртүүгө болгон кызыкчылыкты ойготкон;
- ▼ жакшылыктын жамандыкты женишине ишеним аркылуу оптимизм идеясын көтөргөн.

Суроо 17. Кайра жарадалуу доорунун философиясы

1. Кайра жарадалуу доорунун философиясынын эсалты түшүнүгү жана өбөлгөлөрү

XIV-XVIIК.К. Европада пайда болуп, өнүккөн философиялык багыттардың жыйындысы кайра жарадалуу доорунун философиясы деп аталат. Бул багыттарды чиркеөгө жана схоластикага каршы багытталгандык, адамдын денелик жана рухий потенциалына болгон ишеним, оптимизм жана жашоого умтулуучулук бириктirет.

↔
Келип чыгуу өбөлгөлөрү
↓

- ▼ эмгек куралдарынын жана өндүрүштүк мамилелердин еркүндөшү;
- ▼ феодализмдин кризиси;
- ▼ кол өнөрчүлүктүн жана соода-сатыктын өнүгүшү;
- ▼ шаарлардын өсүшү, алардын феодалдардан жана чиркеөлөрдөн көз карандысыз болгон соода, кол өнөрчүлүк, аскердик, маданий жана саясий борборлорго айланышы;
- ▼ алгачкы парламенттердин пайда болушу;
- ▼ чиркөөнүн жана схоластикалык философиянын кризиси;
- ▼ Европада билимдүүлүктүн дөнгөзөлиниң жогорулаши;
- ▼ улуу географиялык ачылыштар (Колумбун, Васко да Гаманын, Магелландын);
- ▼ илимий-техникалык ачылыштар (атма куралдарды, станокторду, домна мешин, микроскопту, телескопту, китеп басууну ойлоп табуу, медицина, астрономия жаатындағы ачылыштар ж.б.).

2. Кайра жаралуу доорунун философиясынын негизги багыттары жана мүнөздүү белгилери

Кайра жаралуу доорунун философиясы

Негизги багыттары

Мүнөздүү белгилери

✓ гуманисттик (XIV-XV кк., екүлдөрү: Данте Алигьери, Франческо Петрарка, Лоренцо Волли ж.б.) – көңүлдүн борборуна адамдың койгон, адамдың кадыр-баркын, улуулугун, күчүн даңаалаган;

✓ неоплатондук (XV к. орт.-XVI, екүлдөрү: Николай Кузанский, Пико делла Мирандолла, Парацильс ж.б.) - Платондун окуусун улантышкан, идеализмдин негизинде жаратылышты, космосту, адамды үйрөнүүге аракеттенишken;

✓ натурфилософиялык (XVI-XVII кк. башы) екүлдөрү: Джордано Бруно, Г.Галилей ж.б. чиркеөнүн жоболорунун кадырын түшүрүүгө, космосту жана дүйнөнү жаралышын илимий, астрономиялык ачылыштардан негизинде түшүндүрүүгө аракеттенишken;

✓ реформациялык (XVI-XVII кк.), екүлдөрү: М.Лютер, Т.Монтер, Ж.Кальвин, Э.Роттердамский ж.б. – чиркеөлүк идеологиянын түп-тамырынан карап чыгууга умтулушкан;

✓ саясий (XV-XVI к.к.), негизги екүлү - Макиавелли, мамлекетти башкаруу, башкаруучулардын жүрүш-туршуу проблемаларын үйрөнгөн;

✓ социал - утописчылар (XV-XVII к.к.), екүлдөрү: Томас Мор, Кампанелла ж.б. - коомдун идеялдуу формаларын издешкин, мындаид идеялдуу коомдордо жеңе менчин жок болот, баары таң жана бирдей жашайт деп зместетишken.

✓ антропоцентризм жана гуманизм - адамга болгон кызычычылыктын есүшү, анын чексиз мүмкүнчүлүктөрүне жана кадыр-баркына ишенүү;

✓ чиркеөө жана чиркеөлүк идеологияяга карама-каршы турруу (б.а. Кудайды, динди эмсэ, Кудай менен адамдардын ортосунда ортомчу болууну каалаган чиркеөнү, анын «кызматчысы» болгон схоластиканы тануу);

✓ негизги кызычычылыкты формадан мазмунга идеясына еткерүү;

✓ курчал турган дүйнөнү принципиалдуу жанды, илимий-материалисттик түшүнүү (Жердин шар формасында, Күндин тегеренин алланы турғандыгы, Ааламдын чексиздиги, жана анатомиялык билимдер ж.б.);

✓ социалдык проблемаларга, коомго, мамлекетке зор кызыгуу;

✓ индивидуализм;

✓ социалдык тәндик идеясынын көнүри таралышы.

3. Гуманизм

Гуманизм

Өзгөчелүктөрү

- ✓ гуманизм философиялык бағыт катары Европада XIV-XV к. орт. тараган. Борбору Италия болон;
- ✓ гуманистик философия езүнүн жанры боюнча адабият менен биригип кеткен;
- ✓ белгилүү гуманист - философтор ошол эле мезгилде жазуучулар да болушкан. Аларага Д.Алигъерини, Ф.Петрарканы, Л. Волинни кошууга болот.

Негизги мұнәздемелерү

- ✓ чиркеөө жана схоластикага карши бағытталғандык;
- ✓ кудайдын эң күч-кубаттуулугун азайтууга жана адамдын баалуулугун далилдеөөг үмтүлуу;
- ✓ антропоцентризм - адамга өзгөче көңүл буруу, анын күчүн, улуулугун, мүмкүнчүлүктөрүн даназалоо;
- ✓ турмушка оптимисттик көз караш.

4. Неоплатонизм

Неоплатонизм - Платондун окууларын системага салууну жана аны қарама-қаршылыктардан арылтып, андан ары өнүктүрүүнү максат кылган идеалисттик бағыт

Негизги мұнәздемелерү

- ✓ калыптаныш калған жана ете эле систематизацияланган схоластикага Платондун идеяларына негизделген жана философиялык системаны карши кую;
- ✓ Кудайдын ролу томендөтүлгөн жана баштапкы идеялардын мааниси күчөген дүйненүн жана сүрттөлүшүн угүттө;
- ✓ адамдын Кудай тарабынан жараганы танылған эмес, бирок ошол эле кезде адам өз алдынча микрокосмос катары кабылданған;
- ✓ мурунку философиянын бир катар постулаттарын карап чыгууга жана бардык философиялык бағыттарды ынанырган дүйнөлүк философиялык системаны түзүүгө болгон чакырык.

Негизги оқулдерү: Николай Кузанский (1401-1464)-дин кызматкері, бирок новатордук көз караштарды жақтаган, бытиени жана таанып билүүнү жаңыча трактовкалаган; Джованни Пико делла Мирандола (1463-1494)-диний жана философиялык окууларды экспектиналык бириктириүүгө аракеттенген.

5. Натурфилософия

Натурфилософия - XVI-XVII кк. Европада, өзгөчө Италияда кенири тараган.

Негизги мунәздөмөлөрү

- ▼ дүйнөгө материалисттик көз карашты негиздөө;
- ▼ философияны теологиядан ажыратууга умтулуу;
- ▼ теологиядан эркин болгон илимий дүйнөгө болгон көз карашты калыштоо;
- ▼ дүйнөнүн жаны сүрөттөлүшү (Кудай жана жаратылыш биримдикте, Жер Ааламдын борбору эмес);
- ▼ дүйнөнү таанып-билигүү боло тургандыгын, биринчи кезекте сезим жана акыл-эс аркылуу тааныла тургандыгын бекемдөө.

Негизги өкүллөрү

- ▼ **H. Коперник** (1473-1543). Идеялары: Жер Ааламдын борбору эмес; Жер Күндү тегеренип айланат (гелиоцентризм); бардык космос телолору өзүнүн траекториясы боюнча кыймылдайт; космос чексиз; космостогу процесстерди түшүнүүгө болот;
- ▼ **Дж. Бруно** (1548-1600). Идеялары: Күн Жерге карай борбор, бирок Ааламдын борбору эмес; Ааламдын борбору жок жана чексиз; Аалам галактикалардан турат; Жылдыздар – Күн сыйктуу асман телолору; Ааламда дүйнөлөрдүн саны чексиз; Бардык асман телолору кыймылда; Ааламдан сырткары Кудай жашабайт, Аалам жана Кудай бир бүтүндүк;
- ▼ **Г. Галилей** (1564-1642) - практика жүзүндө Н. Коперник менен Дж.Бруноң идеяларын далилдеген; телескопту ойлоп тапкан; асман телолору траектория боюнча жана өзүнүн огунда айланарын далилдеген; Күндөгү тактарды жана Айдагы көп түрдүү ландшафты айткан; башка планеталардын айланасындағы спутниктерди ачкан; телолордун кулашынын динамикасын изилдеген; дүйнөлөрдүн көптүгүн далилдеген.

Суроо 18. Орто кылымдардагы араб (араб тилдүү) философиясы

1. Араб (араб тилдүү) философиясынын негизги түшүнүгү жсана аны мезгилдерге болуу

Араб (араб тилдүү) философиясы катары арабдар менен Жакынкы жана Ортоңку Чыгыш элдери тарабынан түзүлгөн, арабдардын маданий жана саясий таасиригинин астында болгон философия каралат

Орто кылымдык араб философиясынын эки негизги этапбы

- VII-IX к.к. - араб философиясынын жаралуу мезгили;
- IX-XV к.к. - араб философиясы тарабынан байыркы грек философиясын ездештүрүп, араб философиясынын араб-гректик философияга айлануу мезгили.

2. Эрте араб философиясы

Араб философиясынын жаралуу мезгилдиндеги негизги бағыттар

Мутакаллимдер мектеби

Мутакаллимдер радикалдуу исламдын жактоочулары болушкан. Мутакаллим мектебинин екүлдерү исламдын диний жоболорун философиялык негиздеөө аракеттенишкен жана муун менен арабо-исламдык схоласттардын ролун аткарышкан.

Мутазилиттер мектеби

Мутазилиттер (обочолонгандор) да ислам философтору. Бирок кээ бир жоболору материалисттик мүнөзде

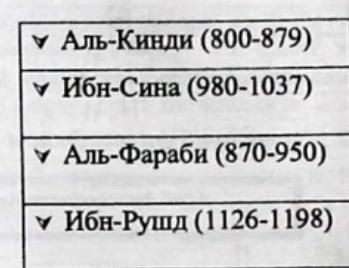
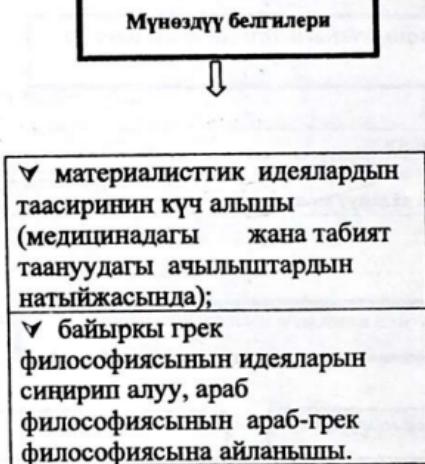
Суфизм

Суфизмдин («суф»-жүн, чач; Аль-Бирунинин пикири боюнча «софист» сезүне үндеш) екүлдерү адамдын жогорку жыргалчылыгы катары өз эрки менен курчап турган дүйнөдөн баш тартууну, аскетизмди эсептешкен.

- Кептөгөн ислам жоболорун четке кагышкан: дүйнөнүн, адамдын келип чыгышы, таңдырдын бешенеге жазылышы, рационализмге ыкташкан;
- Кудай жөнүндөгү антропоморфтук элестетүүнү четке кагышкан;
- Кудай менен Аламды бирге коюшкан;
- Адамдын күчүне жана ақыл-эсине ишенишкен;
- Ақыл-эстин жардамы менен адам курчап турган дүйнөнү таанып-бидүүгө болот деп эсептешкен.

3. Прогрессивдүү араб философиясы

Прогрессивдүү араб философиясынын жаңы этапы (IX күлгүмдөн)

4. Аверроэстин (Ибн-Рушд) философиясы жана анын Европа үчүн мааниси.

Ибн-Рушдтун философиясы (аверроизм)

Негизги жоболору

Пайда болуу жана онукуу өзгөчөлүктөрү

✓ жаратуу идеясын четке кагат (дүйнө түбөлүк, ал жаратылбаган жана жок болбайт);

✓ кудайдын бар экендиги эске алынып, бирок анын материяга карай алгачкылыты эске алынбайт (Кудай жана курчап турган материалдык дүйнө “бирге түбөлүк”);

✓ Кудай материяга форма гана берет деп, анын мүмкүнчүлүктөрүн чектелүү карайт;

✓ Кудай бардыгын кыймылга келтирет деген идея четке кагылат;

✓ кыймыл материянын өзүнүн ички манызынан келип чыккан ез алдынча касиети деп далилдеөөгө аракеттөнген;

✓ детерминизм идеясын сунуштаган (жаратылыштагы нерселердин баары шартталган жана зарылдыктан ишке ашат);

✓ жандын өлбестүгүнүн мүмкүндүгү четке кагылат (дөненин өлүмү бир эле кезде жандын да өлүмү, бирок коллективдүү акыл-эс – буткүл адамзаттын акыл-эси, ал өлбөс, адамдын жаны анын бир бөлүгү);

✓ “Оомалуу акыйкат” жөнүндөгү идея философиялык жана диний акыйкаттардын ар башкалыгы идеясын сунуштаган; дин үчүн акыйкат болгон нерсе, философия үчүн жалган болушу мүмкүн жана тескерисинче.

✓ Ибн-Рушд арабдардын бийлиги астындағы Испанияда жашаган жана иштеген, батыш арабдык-европалык философиянын екүү болгон;

✓ ал аверроизм философиясын түзгөн, бул философия Европага кенири тараал, католицизм жана схоластикага каршы турган;

✓ Ибн-Рушдтун философиясы өзүнүн маңызы бөюнча материалисттик, ал алдынкы араб философиясы менен Аристотелдин системага салынган жана чыгармачыл иштелип чыккан окуусунун синтези катары пайда болгон;

✓ Ибн-Рушдтун материалисттик, динге каршы философиясы европалык философияга чоң таасир эткен, кенири тараалып, университеттерде окутуулган, схоластикага каршы философиялык окуулардын рухий тартилүү борборуна айланган;

✓ Фома Аквинский аверроизмдин ырааттуу сыңчысы болуу менен, Ибн-Рушдтун философиялык идеяларына каршы күрөшкөн. Аквинскийдин “Аверроисттерге каршы акыл-эстин биримдиги жөнүндөгү” эмгеги бар.

5. Аль-Фарабинин философиясынын мааниси.

Аль – Фарабинин философиясынын мааниси

- ✓ Аль-Фараби Аристотелдин философиясын системага салган жана араб дүйнөсүнүн шартына ылайыкташтырган;
- ✓ биринчи болуп эманация жана кудайдын эң күчтүү эместигү жонундегү идеяны киргизген;
- ✓ анын идеялары Ибн-Синанын философиясынын негизи катары кызмат кылган.

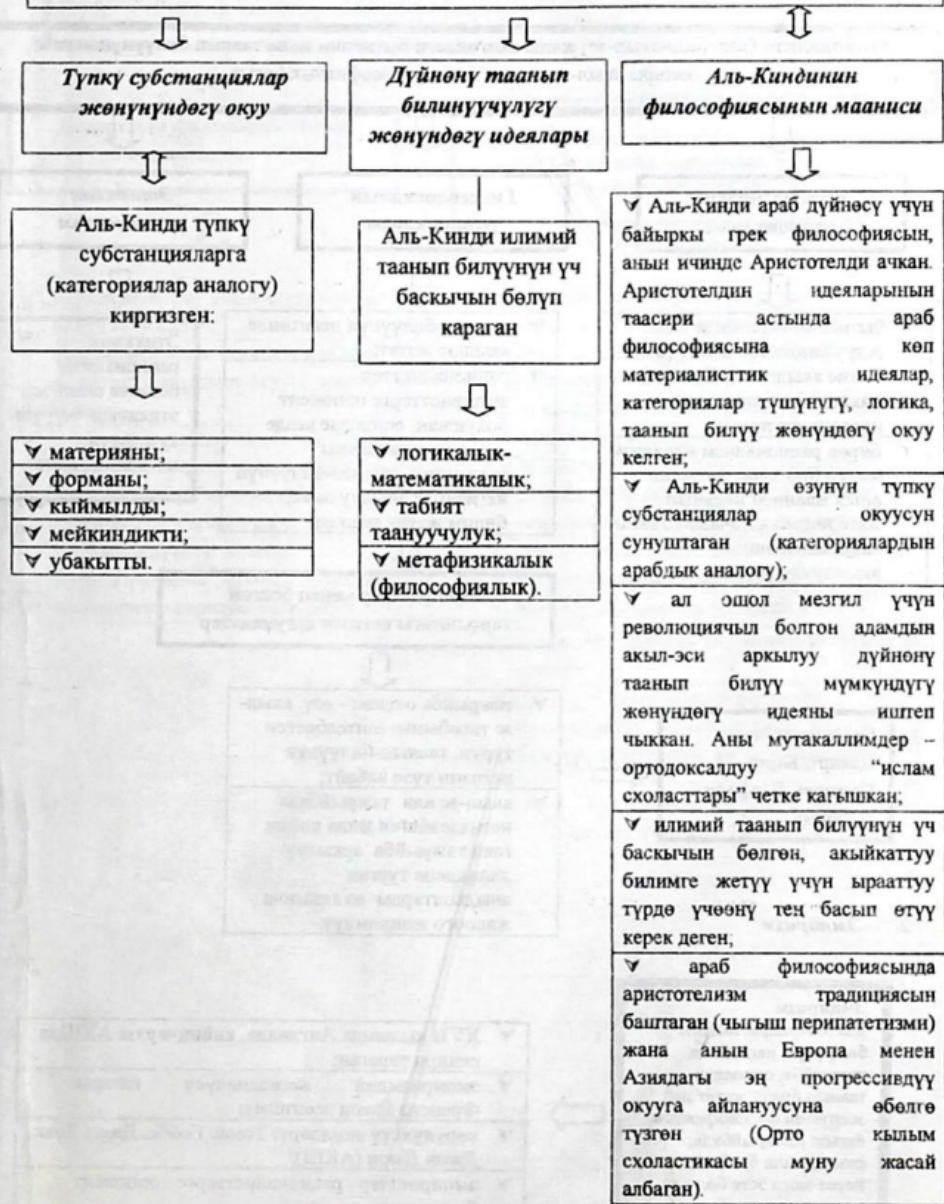
Ибн-Сина (Авиценна) араб философиясын прогресстин жаны дөнгөзлине көтөргөн. Негизги философиялык эмгектери: “Айыктыруу китеби” («Куткараруу китеби»), “Билим китеби”. Аларда темендөгүлердү белгилеген:

- ✓ ислам теологорунун эскини бекем кармоочулугун сындалған;
- ✓ философияны динден ажыратууга аракет кылган (ошол мезгилде анын көптөгөн замандаштары аларды ажырагыс байланышта деп эсептеп, философиянын диний жоболорду негиздөөчү ролун көрсөтүшкөн);
- ✓ философияны адамзаттын ақыл-эсикин жетишкендиктерин жалпылоочу өзүнчө илим деп эсептеген;
- ✓ табигаттаануу илимдеринин жетишкендиктеринин натыйжаласында көптөгөн философиялык идеяларды негиздейген (м., өзүнүн медициналык ачылыштарында);
- ✓ Кудайдын бар экендигин танбаган, бирок анын эң күчтүүлүгүне карши чыккан;
- ✓ көптөгөн жаратылыштагы кубулуштар кудайдын эрки менен катар, жаратылыштын закон ченемдүүлүктөрү боюнча да жүрүшөт;
- ✓ дүйнөнүн жаралышынын себебин “эманациядан” – дүйнөнүн кудайдан келип чыкканын, бирок кудайдын эрки менен эмес, табигый зарылдыктан деп түшүнгөн;
- ✓ «алгачка башталма» идеясына карши чыгып, материядын ажырагыс касиети катары кыймылды эсептеген;
- ✓ жашаган бардык нерселер материалдуу деп эсептеген (кудай да, курчап турган дүйнө да);
- ✓ жандын өзгөчө касиети - идеалдуулук менен түбөлүктүүлүктүү бөлүп караган;
- ✓ ошондой эле Кудайды да, жаратылышты да түбөлүк деп эсептеген.

6. Аль-Киндинин философиясы.

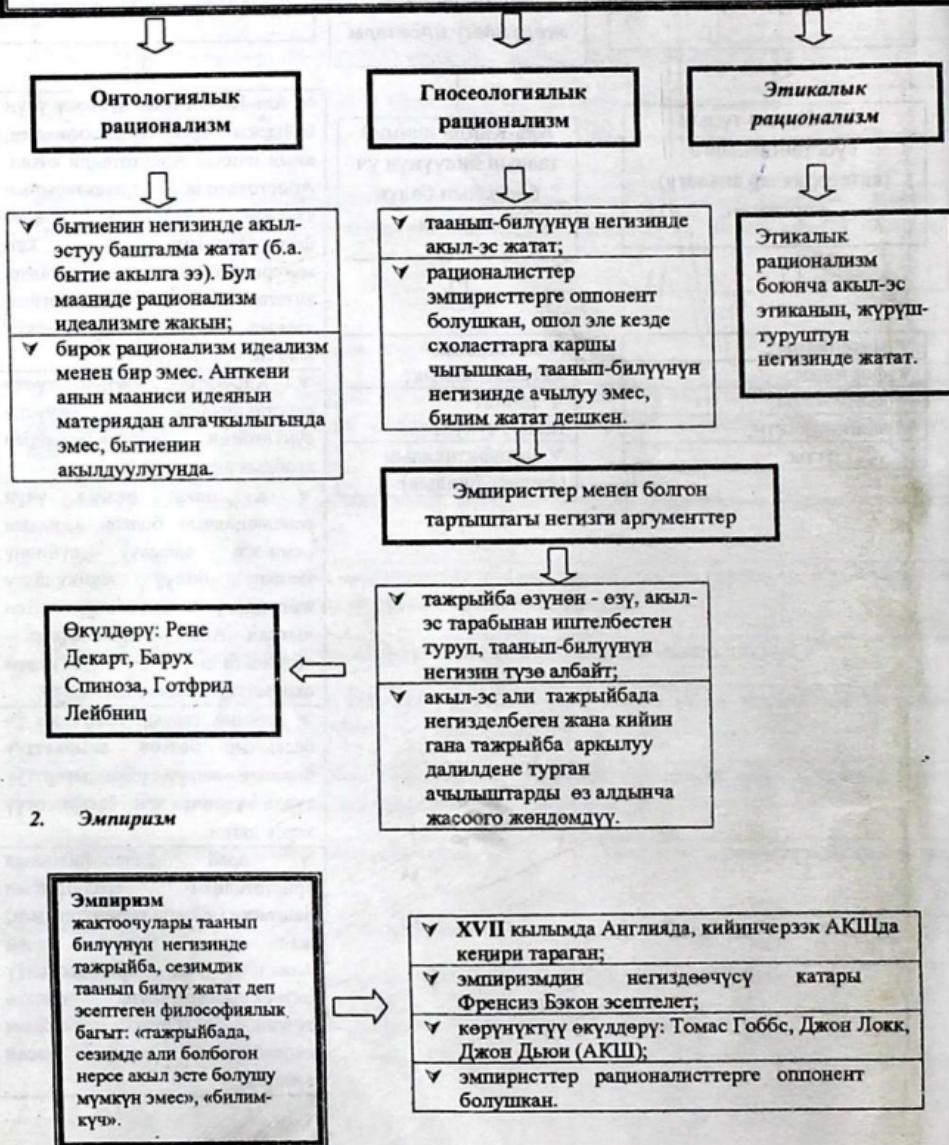
Аль-Киндинин философиясы

Суроо 19. Жаңы мезгил философиясы

1. Рационализм

Рационализм (лат. *ratio*-акыл-эс) жаңы мезгилдеги бытиенин жана таанып билүүнүн негизи катары акыл-эсти эсептеген философиялык бағыт

3. Декарттын философиясынын мааниси

Рене Декарт (1596-1650) – көрүнүктүү француз философу жана окумуштуу – математиги.
Дүйнөгө белгилүү: «Мен ойлоном, демек бармын» афоризминин автору

Декарттын философиясынын мааниси

Декарттын рационализм идеясынын – акыл эстин бытие жана таанып-билиүгө карай алгачкылыгын далилдөөсү

- ▼ таанып-билиүдө акыл-эстин башкы ролун негиздеген;
- ▼ субстанция, анын атрибуттары жана модустар жөнүндөгү окууну иштеп чыккан;
- ▼ дуализм теориясынын автору. Муну менен философиядагы материализм жана идеализм бағыттарын элдештириүүгө аракет кылган;
- ▼ таанып-билиүнүн илимий методдору жана «тубаса идеялар» жөнүндөгү теорияны негиздеген.

- ▼ дүйнөде адамга түшүнүксүз көптеген нерселер жана кубулуштар бар (алар барбы? алардын касиеттерин кандай? Кудай барбы? дүйнөнүн чеги барбы?);
- ▼ ар кандай кубулушка жана нерсеге күмөн саноого болот (курчап турган дүйнө жашайбы? чын эле Күн жарык чачабы? ж.б.);
- ▼ демек, күмөн саноо реалдуу жашайт, бул факт жана далилдеөөгө муктаж эмес;
- ▼ күмөн саноо - ойдун касиети, демек, адам, күмөн саноо менен ойлоонот;
- ▼ реалдуу жашаган адам ойлоно алат;
- ▼ демек, ой бытиенин да, таанып-билиүнүн да негизи;
- ▼ ойлонуу акыл-эстин иш-аракети болгондуктан, бытиенин жана таанып-билиүнүн негизинде акыл-эс тана жатат.

4. Ф. Бэкондун философиясынын мааниси

Ф. Бэкон (1561-1626) - английялык философ жана саясий ишмер. философиядагы эмпиризм бағытының негиздеөчүсү, 1620-1621-ж. Великобританиянын лорд-канцлери, королдөн кийинки экинчи постто турган

Бэкондун философиясынын мааниси

- ▼ философияда эмпирикалык (тажрыйбалык) бағыттын башшына негиз салынган;
- ▼ гносеология (таанып – билүү жөнүндөгү окуу) философиядагы экинчи даражадагы тармактаң онтологияның дөнгөзлине көтерүлгөн жана ар кандай философиялык системаның еки башкы белүктөрүнүн бирى болуп калган;
- ▼ философиинин жаңы максаты аныкталган – адамдың ишмердүүлүгүндө практикалык натыйжаларга жетүүсүнүе жардам берүү (муну менен Бэкон күйүр турде көлөчектеги американалык прагматизмге негиз салган);
- ▼ илимди классификациялоонун алгачкы аракети көрүлгөн;
- ▼ антихристикалык, буржуазиялык философияларга импульс берилген.

Эмпиризм

Негизги жоболору

- ▼ Ф.Бэкондун негизги философиялык идеясы болгон эмпиризмдин мааниси -тажрыйба гана таанып- билүүнүн баштапкы булагы деп эсептегенинде;
- ▼ Канчалың тажрыйба көл болсо (мейли теоретикалык же практикалык), адам ошончолуу ақыйкаттуу билимге жакын;
- ▼ Бэкон боюнча ақыйкаттуу билим жалтыз максат болбоосу керек;
- ▼ Билим менен тажрыйбанын башкы милдети - адамдың ишмердүүлүгүндө практикалык натыйжаларга жетүүсүне жардам берүү, жаңы ойлоот табууларга, экономиканың енүүтүшүнө, адамдың жаратылышка үстемдүк қылусуна түрткү болуу. Бута байланыштуу Бэкон теменкү лозунгду көтерген: «Билим – күр».

5. Ф. Бэкондун илимдерди классификациялоосу

Адамдын ақылтынын касиеттери

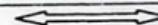

негиз болушат:

Ф. Бэкондун илимдерди классификациялоосу

▼ эс тутум

тарыхый илимдер

▼ злестөө

поэзия

▼ ой жүгүртүү

философия

Бэкон боюнча философиинин предмети

Адамдын таанып-билүү жолу

▼ жаратылыш;

sezimдик кабыл алуу жана тажрыйба аркылуу;

▼ Кудай;

▼ жаратылыш аркылуу;

▼ адам.

▼ рефлексия аркылуу.

Суроо 20. Агартуу философиясы. Жалпы түшүнүк

XVIII кылымдагы француз философиясы агартуу философиясы деп аталац. Мындай атальштын себеби, анын окулдерүү кудай, курчап турган дүйнө жана адам жөнүндөгү калыптанып калган элестеөлердүрү кыйратышып, жаңычыл, буржуазиялык идеяларды пропагандалашкан, натыйжада улуттук француз революциясын (1789-1794) идеологиялык жактан даярдашкан

Негизги бағыттары

Деизм

- ▼ деизмдин жактоочулары жеке Кудай идеясын четке калышкан;
- ▼ жаратылыш менен Кудайды төндештируү менен макул болушшаган (пантеизм менен);
- ▼ кудайды бардык нерселердин башшаты, себепчиси дешкен (бирок андан ары Кудай себепчи катары танылат);
- ▼ Кудайдын жаратылыш процесстерине жана адамдардын иштерине кийилигүүсүн, тарыхтын жүрүшүнэ болгон таасирин четке калышкан (Кудай жаратып гана тим болгон деген идея).

Атеисттик - материалисттик бағыт:

- бул агымдын жактоочулары Кудайдын бар экендигин танышкан, дүйнөнүн жана адамдын келип чыгышын материалисттик жана табигый илимдердин позициясында түшүндүрүшкөн, таанып билүү масслелеринде эмпиризмге артыкчылык беришикен.

Утопиялык - социалисттик бағыт

- француз агартуусунда XVIII кылымдын ортосунда калыптанып баштаган, бирок езгөче тараалууга 1789-1794-жылдарда дагы Улуттук француз революциясынын түшүннөдөрүнөн кийин түш болгон. Социал - утописттер негизги кызыкчылыкты төнүүкка жана социалдык адилеттүүлүккө негиздеген идеалдуу коомдуу иштеп чыгуу жана куруу проблемасына арнашкан.

Окулдору

- ▼ Вольтер;
- ▼ Монтескье;
- ▼ Руссо;
- ▼ Кондильяк.

Өкүлдору

- ▼ Мелье;
- ▼ Ламетри;
- ▼ Дибр;
- ▼ Гельвеций;
- ▼ Гольбах.

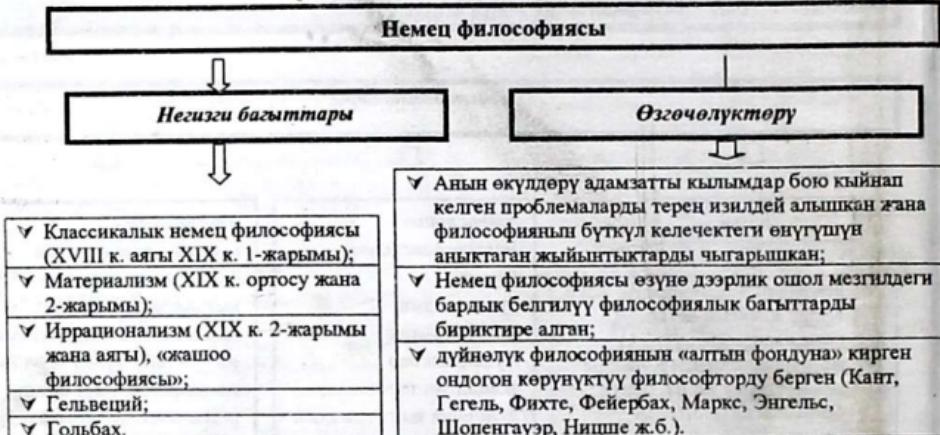
Окулдору

- ▼ Мабли;
- ▼ Морелли;
- ▼ Бабеф;
- ▼ Оуэн;
- ▼ Сен-Симон.

Агартуучулар кайсыл бағыттын жактоочулары болушпасын, бардыгы жаркын келечекти жана коомдук прогресси билим алудан көрүшкөн.

Суроо 21. XIX кылымдагы Немец философиясы дүйнөлүк философиядагы кубулуш катары

1. XIX кылымдагы немец философиясынын негизги бағыттары жана өзгөчөлүгү

2. Классикалык немец философиясы

Объективдүү идеализм

Негизги оқулдору

Иммануил Кант (1724-1804) – классикалык немец философиясынын баштоочусу

Георг Гегель (1770-1854)

Фридрих Шеллинг (1775-1854)

Негизги идеялары

Негизги идеялары

Негизги идеялары

- ✓ Күн системасынын пайда болушун Ньютоңдун закондорунун негизинде, табигый себептердин натыйжасында-мейкиндикте материянын ажыраган болуктерүнүң айланып жүргөн тумандуулугунан пайда болгондугун түшүндүргөн;

- ✓ адамдын таанып билүү жөндөмү чектүү экендиги жана курал турган дүйнөнүн нерселери менен кубулуштарынын ички маңызын («нерсе өзүндө») таанып бүлүгү мүмкүн эмситиги жөнүндөгү теорияны айткан;

- ✓ категориялар жөнүндөгү окууну -философия таянган негизги, эн жалпы түшүнүктөр жөнүндөгү окууну негиздейген;

- ✓ моралдык закон иштеп чыккан («категориялык императив»);

- ✓ согуштун экономикалык эффективдүү эмситиги жана алтуктук тыюу салууга негизделген келечектеги «түбөлүк тынчтык идеясын сунуштага».

- ✓ бытие менен ойлоону тенденциирен;
- ✓ материалисттик дүйнөдөн, аң-сезимден кез карапсызыз болгон жана бут бытигин алгачкы себепчиси болгон абсолюттук идея жөнүндөгү окуун иштеп чыккан, муну менен объективдүү идеализмдик концепциясын терен негиздеген. Бул идея батыштын көп өлкөлөрүндө көнири тараган;

- ✓ Гегелдин философияга синиргөн езгечө эмгеги – диалектиканы окуу катары иштеп чыккан (эн жалпы өнүгүү жана анын негизги закондору, принциптери жөнүндөгү окуу).

- ✓ объективдүү идеализмдин позициясында жаратылышты түшүнүүнү терен негиздеген;

- ✓ эркиндик жана укуктук түзүлүш жаратылышта башылан эле берилгендиги жөнүндөгү идеяны киргизген.

3. XIX күлгімдеги немец материализмы

Материализм XIX күлгімдеги 2-жарымында көніри тараган. Негизги бағыттар

Вульгардық материализм

Әзгөчелүктөрү

- ▼ вульгардық материалисттер адам, күршап турған дүйнө, таанып-білүү проблемаларына табият таануучулук илимдердин (физика, химия, биология) позициясында караган;

- ▼ жаратылыш закондорун (жүрүш - туруш, жаныбарлардың жашоосунун уюшулушу, табигый тандоо ж.б.) механикалык түрдө адам коомуна карай колдонушкан (соц. дарвинизм). Аң-сезимдин идеалулутун карашкан;

- ▼ аң-сезимдин ишмердүүлүгүн физиологиялык процесс катары карашкан («боор еттүй болуп чыгарандай, мәз дай ойду болуп чыгар»).

Өкүлдөрү

▼ Фохт;

▼ Бюхнер;

▼ Молешотт.

Марксизм

Негизги идеялары

- ▼ дүйнөнүн ырааттуу-материалиттик сүрттөлүшүн бекемдешкен;
- ▼ материалдык жана коомдук бытие үчүн экономиканын, ондүрүштүн ролун көрсөткөн;
- ▼ философиялык проблемаларды диалектиканын позициясында чечмелеген (диалектикалык материализм);
- ▼ тарыхты максаттуу бағытталган жана закон ченемдүү процесс катары караган (тарыхий материализм);
- ▼ адамдын, коомдун, мамлекеттин келип чыгышынын баштган аяк сүрттөлүшүн берген;
- ▼ атеисттик позицияда турған.

Людвиг Фейербахтын философиясы. Людвиг Фейербахтын атеисттик жана materialisttik философиясының немец классикалык философиясына да, материализмінде көшүуга болот. Анткени Фейербах классикалык немец философиясын аягына чыгарып, XIX күлгімдеги немец материализмінегиз салған.

Марксизмдин негиздоочулору

- ▼ Карл Маркс (1818-1883)
- ▼ Фридрих Энгельс (1820-1895)

Белүктөрү

- ▼ Марксисттик философия;
- ▼ Саясий экономика (экономикалык окуу);
- ▼ Илимий коммунизм (социалдык-саясий теория).

4. Иррационализм «жашоо философиясы».

Иррационализм бытисин жана тарыхтын объективдүү закондорун, диалектиканы таңган, курчап турган дүйнөнү жана тарыхты хаос, кокустуктардын чынжыры катары кабыл алган философиядагы бағыт (XIX к. 2-жар.). Иррационализмдин негиздөөчүсү Артур Шопенгауэр (1788-1860). Негизинен Шопенгауэрдин философиясы пессимизмге, адамдын курчап турган дүйнөгө жана өзүнүн жашоосуна таасир эттү мүмкүнчүлүтүне ишеббөөчүлүкке толгон.

«Жашоо философиясы» иррационализмге жакын, көңүлүнүн борборуна керексиз түшүнүктөр болгон бытие, идея, материяны эмес, дүйнедегү адам бытисин, анын жашоосун коет. Адам үчүн жалпыз реалдуулук – жашоо дейт. Негиздөөчүлөрүнүн бири катары Ф. Ницше (1844-1900) эсептелет. Ницше адамдын өзүнүн тагдырына толук таасир этте алу мүмкүнчүлүгү, анын жүрүм-турумунун кыймылдатыкч күчтөрү («жашоого эрю», «бийликтө эрю»), Кудайдын иллөзордуулуту, актуалдуу зместиги жөнүндөгү идеяларды сунуштаган.

Азыркы мезгилдеги философиялык бағыттар – **прагматизм менен экзистенциализмге** негиз салган.

5. Канттын философиясынын тарыхый мааниси

- ▼ Күн системасынын келип чыгышына илимий негизделген түшүндүрмө берген (мейкиндикте ажыраган элементтердин айланган тумандуулугунан);
- ▼ адамдын акыл-эсинин, таанып билүү жөндөмдүүлүктөрүнүн чектелүү экендиги жөнүндөгү идеяны көтергөн;
- ▼ ойлоонун каркасын түзген эң жалпы түшүнүктөрдүн (категориялардын) 12 син киргизген;
- ▼ категориялык императивди – моралдык законду иштеп чыккан;
- ▼ ар бир коомдо жана эл аралык мамылелерде демократия жана укуктук тартип идеясын сунуштаган;
- ▼ согуштуу айыптаган, согуштуун экономикалык жактан зыяндуулугу жана ага укуктук тыюу салуу идеясын көтергөн.

6. Гегелдин диалектикасы

Георг Вильгельм Фридрих Гегель (1770-1831) – Германияда, жалпы эле Европада эн авторитеттүү философтордон болгон, классикалык немец идеализминин алдыңыз өкүлү

Диалектика Гегелдин окуусунда биринчи болуп так формулировкаланган, бүткүл түшүнүк аппараты, закондору жана категориялары иштелип чыккан. Гегель боюнча диалектика – дүйнөлүк рухтуун жана ал тарабынан жарагланган дүйненүн жашап турушунун жана өнүгүүсүнүн негизги закону

Диалектиканын мааниси

Өнүгүү механизми (абстрактуудан конкреттүүгө карай)

- ✓ бардыгы – дүйнөлүк Рух, адам, жаратылыш, анын процесстері карама-каршы башталмаларга ээ (М., күн жана түн, ысык-мұздак, жаштық-карылык, байлык – кедейлик, согуш – тынчтык ж.б.);
- ✓ бүткүл түшүнүктердеги башталмалар бири-бирине каршылыкта. Бирок ошол эле кезде өзүнүн маңызы болонча биримдикте жана ез ара байланышта;
- ✓ карама-каршылыктардын биримдиги жана күрөшү дүйнөдөгү бардык жашап турғандардын онутушунун булагы.

- ✓ белгилүү бир тезис жашайт (жалпы өнүгүү башталган биринчи *тезис* катары Гегель «бытие» тезисин атайды);
- ✓ алгачкы тезиске дайыма *антитезис* болот (антитезис бытие - «небытие»);
- ✓ эки карама-каршы тезистердин ез ара аракетинде *синтез* - жаңы бекемделүү келип чыгат, ал ез учурunda өнүгүүсүн эн жогорку деңгээлиицде тезиске айланат. (бытие жана бытие эместик синтезди берет - «пайда болуу» жаңы тезис болуп калат).

7. Фейербахтын антропологиясы

Антропологиялык материализмдин теориясы

- ✓ жаратылыш жана адам гана реалдуу жашашат;
- ✓ адам жаратылыштын бир бөлүгү;
- ✓ адам материалдуулук менен идеалдуулуктун биримдиги;
- ✓ адам философиянын негизги предмети болуусу керек;
- ✓ идея өзүнөн-өзү эмес, адамдын аң-сөзиминин продуктысы катары жашайт;
- ✓ Кудай реалдуу эмес, Кудай адамдардын элестеөлерүнүн жемиши;
- ✓ жаратылыш тубөлүк жана чексиз, аны өч ким жаратпаган жана жок кыла албайт;
- ✓ бизди курчап турган нерселердин баары - материянын ар кандай көрүнүпшөрү.

Суроо 22. Марксизм философиясы

1. Марксисттик философиянын жалпы түшүнүгү

Марксисттик философия немец философтору Карл Маркс (1818-1883) жана Фридрих Энгельс (1820-1895) тарбышан XIXжылымдын 40-жылдарында калыптана баштаган марксизм окуусунун составдык белгү

Марксизмдин жасана марксисттик философиянын келип чызышина түрткү болгон коомдук кубулуштар

- ✓ марксисттик философияга чейинки материалисттик философия (Демокриттин, Эпикурдин, XVIIк. англиялык материалисттер - Бэкондин, Гоббстун, Локктун, XVIIIк. Француз материалисттеринин жана езгечө XIXжылымдын ортосундагы Людвиг Фейербахтын атеисттик-материалисттик философиясы);

- ✓ илим менен техниканын ыкчам өнүгүшү;

- ✓ Улуу Француз революциясынын идеяларынын кыйрашы (эркиндик, тендиқ, бир туугандык, француз Агартуусунун идеялары), аларды реалдуу турмушка ашырууга мүмкүн эмместик;

- ✓ социалдык - таптык карамакарыштыктардын жана конфликттердин күч альшы (1848-1849-жылдардагы революциялар, согуштар, 1871-жылдагы Париж коммунасы);

- ✓ буржуазиянын революциялык күчтен консервативдүү күчке айланышы, салттуу буржуазиялык баалуулуктардын кризиси (нике, адеп-ахлақтуулук).

Марксизмди негиздеөчүлөрдүн башкы эмектери

- ✓ К.Маркстын «Фейербах жөнүндөгү тезистери»;

- ✓ К. Маркстын «Капиталы»;

- ✓ К. Маркстын «1844ж. экономика - философиялык кол жазмалары»;

- ✓ К.Маркс менен Ф.Энгельстин «Коммунисттик партиянын манифести»;

- ✓ К.Маркс менен Ф. Энгельстин «Ыйык үй-бүлө» жана «Немец идеологиясы»;

- ✓ Ф. Энгельстин «Табият диалектикасы»;

- ✓ Ф. Энгельстин «Анти-Дюринги»;

- ✓ Ф. Энгельстин «Маймылдын адамга айланышында эмектин ролу»;

- ✓ Ф. Энгельстин «Үй-бүлөнүн, жеке менчиктин жана мамлекеттин келип чыгышы».

2. Марксисттик философиянын негизги бағыттары

Марксисттик философия (мұнозу бойонча материалисттик)

Тарыхый материализм

Диалектикалык материализм (Гегелдин диалектикасына негизделет, бирок материалисттик принципте)

- ✓ коомдук өнүгүүнүн ар бир этабында адамдар елдерүүнүн жашоосун камсыз қылуу үчүн езгече, объективидүй, алардын эркиннен көз караныштың өндүрүштүк мамилелерге киришет;
- ✓ өндүрүштүк мамилелер, өндүргүч күчтердүн деңгээли экономикалык системаны түзүштөт жана ал мамлекеттин, коомдук институттары менен коомдук мамилелердин базисин түзөт;
- ✓ коомдук жана мамлекеттик институттар, коомдук мамилелер экономикалык базиске карай надстройканы түзүштөт;
- ✓ базис жана надстройка бири-бирине таасир этишет;
- ✓ өндүргүч күчтөр менен өндүрүштүк мамилелердин өнүгүшүне, базис менен надстройканын белгилүү тибине жараша коомдук-экономикалык формация аныкталат. Марксисттик философия коомду 5 формация болет: алгачкы общиналык-өндүрүштүк күч менен өндүрүштүк мамилелердин төмөн деңгээли, коомдун баштасы; күл эзлеөчүлүк - кулчулукка негизделген экономика; феодализм - ири жерге болгон жеке менчилке жана дайкандын эмгегине негизделген экономика; капитализм-эркин, жалдама жумушчулардын эмгегине негизделген өнер жай өндүрүшү; коммунизм - мамлекеттик менчилкеги эркин адамдардын эркин эмгегине негизделген келечектин коому. Мындан башка азиялык өндүрүш жолуна негизделген өзгөчө коомдук-экономикалык формация белгилендөт (Байрык Египет, Месопотамия, Кытай);
- ✓ өндүргүч күчтөрдүн деңгээлинин есүшү өндүрүштүк мамилелердин өзгерүшүнө жана коомдун-экономикалык формациянын өзгөрүшүнө алып келет;
- ✓ экономиканын деңгээли материалдык өндүрүш, өндүрүштүк мамилелер мамлекеттин, коомдун тагдырын, тарыхтын жүрүшүн аныкташат.

- ✓ философиянын негизги маселеси бытиенин пайдасына чечилет (бытие ан-сезимди аныктайт);
- ✓ ан-сезим өз алдынча маңыз катары эмес, материянын касиети катары түшүнүлөт;
- ✓ материя тынымсыз күймүлдө жана өнүгүүде турат;
- ✓ Кудай жок, ал идеалдуу образ, адамзатка түшүнүк сүз кубулуштарды түшүндүрүү үчүн болгон адамдардын фантазиясынын мөмөсү жана адамга үмүт, жубатуу берет. Кудай курчап турган чындыкка эч кандай таасир көрсөтпейт;
- ✓ материя түбелүк жана чексиз, мезгил-мезгили менен өзүнүн жашоосунун жаны формаларына ээ болуп турат;
- ✓ өнүгүүнүн маанилүү фактору болуп практика - адамдын курчап турган дүйнөнү жана өзүн-өзү өзгөртүп түзүүсү эсептөт;
- ✓ өнүгүү диалектиканын закондору бойонча жүрөт: карама-каршылыктардын биримдиги жана күрешүү, сандан сапатка етүү, танууну тануу.

3. Экономикалык теория

Экономикалык теория

Негизги жоболор

Социалисттик коомдук - экономикалык мамилелердин орноо тартиби

✓ **өндүрүш каражаттары** - жаңы товарды өндүрүүтө мүмкүндүк берген, жогорку деңгээлдеги эмгектин функциясы болгон уникалдуу товар. Жаңы товарды өндүрүү үчүн өндүрүш каражаттары менен катар жумушчу күчү зарыл, өндүрүш каражаттарын жумушчу күчү ишке киргизет.

✓ Капитализмдин эволюциясынын жүргүшүндө негизги жумушчу массасынын өндүрүш каражаттарынан ажыроо процесси жүрет. Негизги товар болгон өндүрүш каражаттары аз сандагы менчик зэлтеринин колуна тооттолот. Өндүрүш каражаттарына жана ез алдынча акча табууга ээ эмес эмгекчи масса өзүнүн эн зарыл керектөөлөрүн канаттандыруу максатында менчик зэлтерине эмгек акы учун жалданма жумушчу күчү катары кайрылууга аргасыз.

✓ Жалданма жумушчу күчү тарабынан өндүрүлгө продуктынын наркы анын эмгек акысынаа жогоруу, Маркс буюнча алардын ортосуудагы айрыма **кошумча нарк** болуп саналат, анын бир бөлүгү капиталисттин чөнтөгүнө, башка бөлүгү дагы келечекте көбүрөөк кошумча нарк алуу учун жаңы өндүрүш каражаттарын сатып алууга жумшалат.

✓ Марксисттик философиянын негиздеөчүлөрү мындаа абалдан чыгууну **коммунисттик коомдук - экономикалык мамилелердин орнотуудан** көргөн.

✓ Өндүрүш каражаттарына болгон жеке менчкити жооу;

✓ адамды адам эксплуатациялоону жана башка адамдын эмгегинин натыйжаларын (кошумча продуктынын) аз сандагы менчик зэлтерине ыйгарууну жооу;

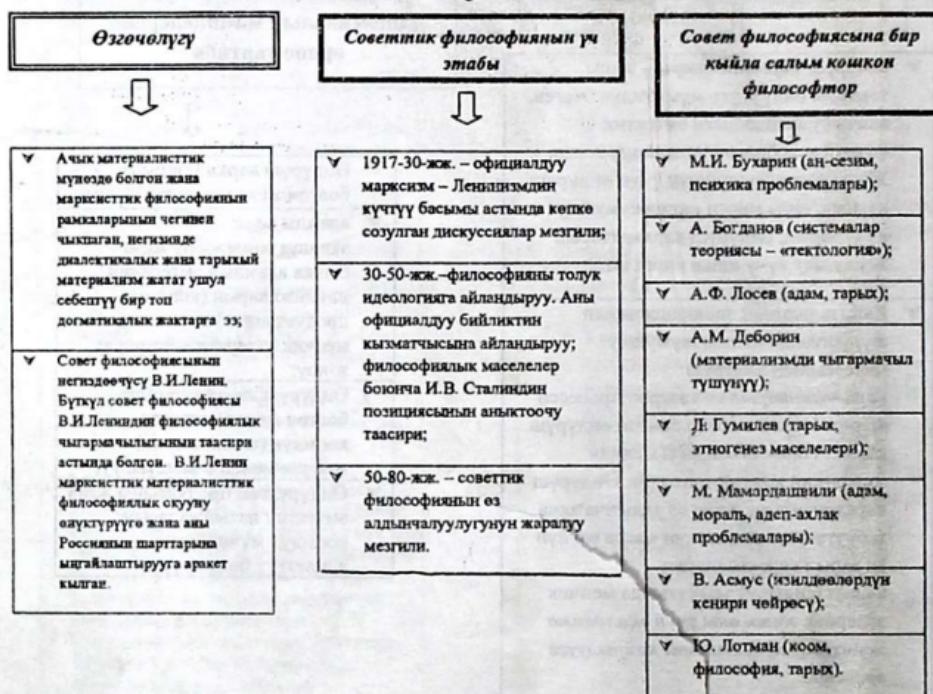
✓ Өндүрүш каражаттарына болгон жеке менчкити коомдук (мамлекеттик) менчик менен алмаштыруу;

✓ Өндүрүлгөн продуктыны жана эмгектин натыйжаларын коомдун мучөлөрүнө адилеттүү бөлүштүрүү.

Суроо 23. XX кылым философиясы

1. Советтик философия

XX кылымдын 20-жылдарынан 90-жылдарына чейин легалдуу орус философиясы же СССР элдеринин философиясы катары **советтик философия** енүүккон.

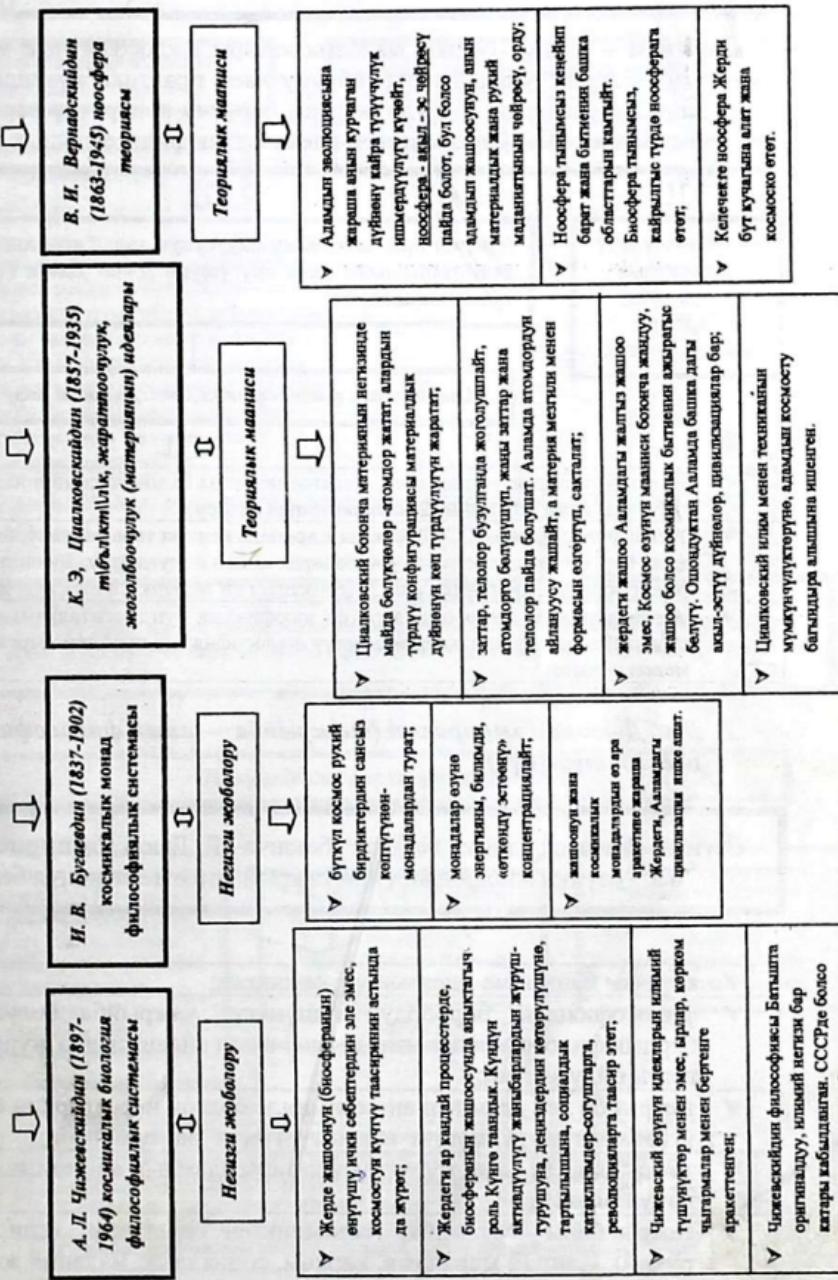

Советтик философия тарабынан 1960-80-жылдары каралган негизги проблемалар

- ▼ баалуулуктар проблемасы;
- ▼ марксизм - ленинизмди жаңыча түшүндүрүүнүн, «чыныгы Маркса», «чыныгы Ленинге» кайрылуу проблемалары;
- ▼ гносеология проблемасы;
- ▼ ан-сезим проблемасы;
- ▼ идеалдуулук проблемасы;
- ▼ маданият проблемасы;
- ▼ философиялык методдор проблемасы.

2. Космизм философиясы

Космизм - философиядаты космосту, күрнап турған ділдің, адамдың әзәр бүтіндік көтәры көрсеткіштегі барлық даңызын атып. Негізгінің шығармалары: Н.В. Бугаев, В.И. Вернадский, К.Э. Циolkовский, А.Л. Чижевский

Суроо 24. Прагматизм. Жалпы түшүнүк.

Прагматизм – өзүнүн башкы максаты катары философиялык маселелерди изилдөөдө абстрактуу ақыйкatty табууну эмес, практика жүзүндө адамдарга турмуштук маселелерди чечүүдө жардам берүүчү конкреттүү каражаттардын арсеналын иштеп чыгууну эсептеген идеалисттик философиялык бағыт.

Негиздөөчүлөрү
америкалык
философтор
Ч.Пирс
жана **У. Джемс.**

Азыркы прагматизмдин окуусунун андан ары иштелип чыгышынан калыптанышына жана өнүгүшүнө **Джон Дьюи** (1859-1952) өзгөттөн салым кошкон.

Америкалык философияда Дж. Дьюинин ролу жана орду

- ▼ Дьюи философия, социология, педагогика жана башка дисциплиналар боюнча 30 китептин жана 900 илимий макалалардын автору;
- ▼ Анын философиясы СССРде жана Европада көп тараган эмес, бирок АКШда жана бир катар англис тилдүү өлкөлөрдө абдан популярдуу. Дьюинин философиясы билгендөр аны Американың эң алдыңыз философу деп эсептешет;
- ▼ Ал традициялайын философиянын (философиялык фундаментализмдин) көпчүлүк стреотиптерин бузган жана маанилүү философиялык проблемаларга новатордук менен караган.

2 Дж. Дьюинин эмпиризми (тажрыйба — анын философиясындагы негизги түшүнүк)

Өзүнүн философиялык бағыты боюнча Д. Дьюи эмпирист болгон, б.а. өзүнүн изилдөөлөрүндө тажрыйбага өзгөчө көңүл бөлгөн.

- ▼ алгачкы башталма идеясын четке каккан;
- ▼ философиянын борбордук түшүнүгү тажрыйба болушу керек, бардык философиялык изилдөөлөр анын айланасында жүрүшү шарт деген ойду айткан;
- ▼ тажрыйба деп адамдын аң-сезиминде болгон нерселердин баарын - тубасасын да, турмушта өздөштургөнүн да түшүнгөн;
- ▼ тажрыйбаны алып жүрүүчүсү катары адамдын аң-сезимине өзгөчө көңүл бөлгөн;
- ▼ тажрыйбаны сезимдик, сезимдиктен тышкары (спиритикалык, рухий), диний моралдык, көркөм, социалдык, маданий жана башка деп бөлгөн;

3. Прагматизмдин философиялык системасындагы философиянын мақсаты

Философиянын мақсаты
(Дьюи, Джемс боюнча)

Адамга тажрыйбалардын ағымында
коюлган мақсатка карай жылуусу жана
ага жетүүсү учун жардам берүү

Өзгөчөлүктөрү

- ▼ Америкалык прагматиктер философия тажрыйба менен тыгыз байланышта болуп адамга ақылкытты табууга жардам берет, ал жаңы тажрыйбага альп келет жана андан ары коюлган мақсатка жетүүгө болот деп эсептешкен (Джемс боюнча);
- ▼ Дьюи бул идеяны новатордук турде онуктургөн жана философиянын маселелерин таңтаган.

1. Тажрыйбаны онуктурруу жэлдору. Социалдык реконструкция идеясы.

Дьюи боюнча философиянын негизги маселеси тажрыйбани туура колдонуп, жекече мақсаттарга жетүү эмес, ал эми философиянын жардамы менен тажрыйбанин өзүн кайра өзгөртүү, адам турмушунун бардык сфераларында тажрыйбани системалуу откөрүүдө турат.

Тажрыйбани онуктурруунун уч жолу

Социалдык реконструкция
- коомдун өзүн онуктурруу -
тажрыйбани онуктурруунүн
маанилүү шарты, анткени
тажрыйбанин бир кыйла чоң
үлүшү индивид менен
коомдун ез ара
байланышында жана
коомдун ичинде топтолот;

Дьюинин пикіри боюнча
тажрыйбага терең иштелип
чыкыган «жогорку
технологиялар» илимий
методдорун колдонуу аны
онуктурруудегү негизги
каражат;

Ойлоону онуктурруу
(илимий методдордун
негизинде)
тажрыйбани
реконструкциялоонун
үчүнчү маанилүү жолу;

- ▼ Дьюинин ою боюнча «жогорку технологиялар» илимий методдорун
иштеп чыгуу жана ондурушко киргизүүнүн эсебинен коом турмушун
бардык сфераларында жогорку натыйжаларга жетишти (ИТР);
- ▼ ошол эле кезде илимий методдор да, жогорку технология да коомду,
моралды, тажрыйбани башкарууда талтакыр колдонулбайт;
- ▼ демек, тажрыйбани кайра түзүү керек, мында илимий методдорду жана
жогорку технологияларды колдонуу зарыл (эн алтагач билим берүүде).

Суроо 25. Психоанализ

1. Психоанализдин жалпы түшүнүгү

Психоанализ - адамдын жана коомдун турмушундагы аң-сезимсиздиктин жана башка психикалык процесстердин ролун түшүндүрүүчү азыркы мэзгилидин философиялык бағыттарынын бири.

Психоанализдин негиздөөчүсү катары австриялык окумуштуу - психиатр Зигмунд Фрейд эсептөлөт (1856-1939)

Фрейд тарабынан жасалган негиздоочу ачылыштар

Аң-сезимсиздик - ар бир адамга тиешелүү болгон езгече психикалык реалдуулук, аң сезим менен катар жашайт жана бир топ даражада аң сезимди башкарат;

Сүрүп чыгаруу реакциясы (аң сезимден аң сезимсиздикке) - терс эмоцияларды, терс тажрыйбани ж.б. бардык психиканы төн салмактуулугун жана соолугун бузган нерселерден психологиялык коргонуунун жолу.

Аң сезимсиздиктин жашоосунун езгечө формасы - түш көрүү. Фрейддин ою бөөнчө түш - адамдын реалдуу турмушунда ишке ашаган жашыруун умтулууларынын ишке ашышы.

Терс эмоциялар, ишке ашаган каалоолор - бардык аң сезимсиздикке сүрүлүп чыккандар эртеби-кеччи «кокус», спонтандуу аракеттер, кылкыжоруктар, жаңылыштыктар түрүндө сыртка чыгышат.

2. Адамдын психикасынын аныктоочу факторлору

Адамдын психикасын багыттай жана башкарып турган негизги факторлор

- ▼ **канааттануулар** - психика компас сыйктуу кандай гана болбосун канааттанууга жол издейт;
- ▼ **сүрүп чыгаруу** - психика аң - сезимсиздиккө келишпеген, тыюу салынган идеялар менен каалоолорду (ассоциалдык, сексуалдык) сүрүп чыгарат.

Аң - сезимсиздикке сүрүлүп чыккандар сублимацияга дуушар болушат (социалдык ишмердүүлүктүн жана маданий чыгармачылыктын «уруксат берилген» типтерине айланат).

2. Психиканын топографиялык жана динамикалык схемалары (Фрейд боюнча)

Психиканын топографиялык схемасы

Өзгөчөлүктөрү

- ▼ аң-сезимсиздик чоң кире бериш белмө сыйктуу, ал адамдын ар түрдүү ойлорунун, каалоолорунун, эмоцияларынын ез саатын күтүп турганындай;
- ▼ аң-сезим - кичинекей кабинет, ага мэзгил-мэзгили менен адамдын ойлору, каалоолору «чакырылыш» турат;
- ▼ кире бериш белмө менен кабинеттин ортосунда аң-сезимге жарамдуу ойлорду гана еткерүп турган кароол турат;
- ▼ кээде кароол кетет, уктал калат, ошондо «көрексиз келүүчүлөр» кабинетке кирип кетишет;
- ▼ бирок алар хийин кароол тарабынан кайрадан кире бериш белмегө куулушат.

Психиканын динамикалык схемасы

Өзгөчөлүктөрү

Психика үч катмардын жыйындысы - Ал, Мен, Менден тышкаркы

- ▼ «Ал» - адамдын ойлорунан, каалоолорунан турган аң-сезимсиздик;
- ▼ «Мен» - адамдын аң-сезими, психиканын бардык компоненттери-нин ортосундагы ортомчуу;
- ▼ «Менден тышкаркы» - инсанга таасир этип, басым турган тышкы реалдуулук, «тышкы цензура»: закондор, тыюу салуулар, мораль, маданий традициялар.

Адамдын «мени» төмөндөгүлөрдөн күчтүү басымга дуушар болуп турат.

- ▼ аң - сезимсиздиктен - «Андан»;
- ▼ тышкы дүйнөдөн;
- ▼ норма, тыюу салуулардан - «менден» тышкаркыдан.

Суроо 26. Азыркы теологиялык философия

3. Теологиялык философиянын жалпы түшүнүгү

Теологиялык философия

Каралуучу маселелер

Өзгөчөлүктөрү

- ▼ Кудай бардык бар нерсенин жаратуучусу;
- ▼ Кудайдын эн жогорку жаратканы - адам, анын жашоосу.

- ▼ теологиялык философия адамга жакыныраак болду;
- ▼ бир катар дормалардан арылды;
- ▼ социалдык гармония, адептүүлүк, тынчтык маселелерине көбүрөөк көңүл бурула баштады.

4. Теологиялык философиянын негизги бағыттары

Негизги бағыттар

Неотомизм

Тейядризм

Өкүлдерүү: Э.Жильсон, Ж.Маритон, Ф.Стенберген, К. Войтыла (Рим Папасы Иоанн Павел II)

Негиздеөөчүсү: Пьер Тейяр де Шарден (1881 -1955)

Өзгөчөлүктөрү

Өзгөчөлүктөрү

- ▼ неотомизмдин базасы - Ф.Аквинскийдии окуусу, борбордук принциби - ишеним менен ақыл-эстин гармониясы;
- ▼ азыркы неотомисттер материя менен идеянын ортосундагы кара-кашылыштардан, гностицизмден жана агностицизмден, эмпиризмден жана рационализмден жотору көтөрүлүүгө умтулушат;
- ▼ Папа Иоанн Павел II (К. Войтыла) чиркөө мурунку катачылыштарын мойнунда алат жана кечирил сурайт деген идеяны сунуштаган (индульгенция, инквизиция, илимди куугунтуктоо).

- ▼ максаты: илимдин жетишкендиктери менен теологиялык философияны бирликтүрүү жана Ааламдын негиздерин түшүндүрүүчү комплекстүү илим - феноменологияны иштеп чыгуу;
- ▼ маанилүү принциби - эволюционизм дүйнедөгү бардык нерсөлөргө, жандуу, жансыз жаратылышка эволюция мунездүү деген түшүнүк;
- ▼ тейядризм езүнүн бағыты боюнча теологиялык философиядагы реформатордук агым, католицизм дормаларын сыйдайт, табигый илимдердин жетишкендиктерине таянат.

Суроо 27. Азыркы позитивисттик философия

1. Позитивизмдин жалпы түшүнүгү

Позитивизм - XIX-жылдардын 30-40-жылдарында пайда болгон философиялык бағыт.
Негиздеөчүсү -
Огюст Конт (1798-1857)

Теориянын мааниси

- ▼ философия илмий мүнөздөрдөн арылып, анык илмий билимдерге гана таянышы керек;
- ▼ позитивисттердин ою боюнча философия фактыварды гана (ички маңызды эмес) изилдеши керек, баалоочу функциядан арылып, башка илимдер сыйктуу илимий каражаттардын арсеналына ээ болуп, илмий методдорго таянышы керек.

Позитивизмдин негизги өнүгүү стадиялары

- ▼ классикалык позитивизм (О.Конт, Г.Спенсер);
- ▼ махизм;
- ▼ неопозитивизм;
- ▼ постпозитивизм.

2. Неопозитивизм

Неопозитивизм - XX-жылдардын 1-жарымында жана ортосунда көсири тараган жана популярдуу болгон

Негизги оқулдору

- ▼ «Вена кружогунун» философтору (М.Шлик, Р.Карнап, О.Нейрат, Г.Рейхенбах);
- ▼ Львов – Варшава мектебинин оқулдару (А. Тарский, Я. Лукасевич);
- ▼ Б.Рассел;
- ▼ Л. Витгенштейн.

Негизги идеялары

- ▼ неопозитивизмдин негизги идеясы - философия илмий тилде логикалык анализдөө менен алектениши керек, анткени тил адамдын курчаган дүйненү позитивдүү кабыл алуусунун башкы жолу;
- ▼ тилди логикалык анализдөө - бул текстти, белгилерди, түшүнүктөрдү анализдөө, белгилердин семантикасы (мааниси) (муну менен неопозитивизм герменевтика менен жакындашат);
- ▼ неопозитивизмдин негизги принципи - верификация принципи - илмидин жоболорун тажрыйбанын фактыварды менен салыштыруу. Жобо илим үчүн аны фактывар менен текшерүүде гана кызычылык жаратат;
- ▼ мурунку философиядагы көп проблемалар (бытие, ансезия, идея, Кудай) философиядан алтыншыл салынышы керек, анткени аларды илмий жактан чечүүгө жана верификациялоо мүмкүн эмес;
- ▼ дагы бир негизги максаты - философияны метафизикалык проблемалардан (илмий чечүүгө мүмкүн болбогон) арылтуу б.с.

3. Постпозитивизм

Постпозитивизм (ХХжылымдын 2-жарымы, аяғы) позитивизмдин сонкү варианты.

Негизги еқуалдерүү: К.Поппер (1902-1994), Т.Кун (1892-1971).

Өзгөчөлүктөрү

- ✓ постпозитивизм символдорду логикалык изилдөөнүн маанилүүлүгүнөн баш тартып, илимдин тарыхына кайрылат;
- ✓ постпозитивизмдин негизги максаты - илимий билимдердин структурасын эмес, өнүгүшүн изилдөө;
- ✓ постпозитивизм философияга болгон езүнүн мамилесин жумшартат;
- ✓ постпозитивисттердин пикири боюнча теориянын акыйкаттуулугу менен верификациялоо мүмкүнчүлүгүнүн ортосунда көз карандуулуктун зарылдыгы жок, анткени иймидин жалпы мааниси менен илимий тилдин ортосунда чон каршылык жок, ошондуктан верификацияланбоочу проблемаларды философиядан четтетүүнүн зарылчылыгы жок;
- ✓ постпозитивисттердин ою боюнча илим линейлүү эмес, секирик түрүндө өнүгөт, жогорулоо, түшүү мунездүү, бирок негизги тенденция ёсүүгө бағытталган.

Постпозитивизмдин негизги проблемалары

- ✓ фальсификация проблемасы (эгер илимий теорияда бир же бир нече акыйкаттуу эмес фактылар табылса, бүтүндөй теориядан баш тартуу керекпи?);
- ✓ илимий теориялардын акыйкаттуулук проблемасы (илимий теориялардын тууралыгын кайсы критерийлер менен текшерүүгө болот?);
- ✓ рационалдуулук проблемасы (илимде рационалдуулук деген эмне?);
- ✓ илимий теориялардын проблемасы (илимий теориялардын жакындыгын, өлчөмдөштүгүн кайсы критерийлер аркылуу аныктоого болот?);
- ✓ антагонисттик теориялардын ортосундагы жалпы чекиттерди табуу, түшүнүү проблемасы.

Суроо 28. Герменевтика

2. Герменевтиканын жалпы түшүнүгү

Герменевтика - интерпретациялоонун, түшүндүрүүнүн, түшүнүүнүн теориясын жана практикасын изилдеген философиялык бағыт. Герменевтика атальшының байыркы грек Кудайы Герместин атынан алган. Гермес кудайлардын эркин адамдарга түшүндүрүп берүүчү ортомчу болгон.

Негизги принциптер

Негизги маселелер

Фундаменталдык түшүнүктөр

- ▼ герменевтиканын негизги идеясы: бар болуу - демек түшүнүктүү болуу;
- ▼ изилдөө предмети болуп текст эсептөлөт;
- ▼ герменевтика текстти туура чечмелөөгө жана түшүнүүгө болгон зарылтылыктын натыйжасы.

- ▼ Түшүнүү кандайча мүмкүн?
- ▼ Маңызын түшүнүүнү талап кылган бытие кандай түзүлүштө?

- ▼ «герменевтикалык үчтүү» - тексттин автору, тексттин өзү жана окурмандын ортосундагы өз ара мамиле;
- ▼ «герменевтикалык айлампа» - түшүнүү процессинин циклдүү мунөзү.

Суроо 29. Экзистенциализм

1. Жалпы түшүнүк

Экзистенциализм – таанып билүү предмети адам, анын проблемалары, кыйынчылыктары, курчап турган дүйнөдө жашоосу болгон философиялык бағыт.

Экзистенциализм караган проблемалар

- ▼ адам бытиесинин уникалдуулугу, сезимдеринин, үмүттөрүнүн, кайгы-кубанычынын, чочулоосунун терени;
- ▼ адамдын ички дүйнесү менен курчап турган жашоонун ортосундагы таң каларлык карама – каршылык;
- ▼ адамдын обочолонуу проблемасы (коом, мамлекет адам үчүн таптакыр жат реалдуулук болуп калды, алар адамдын «Менин» басышат);
- ▼ адамдын жалгыздык проблемасы (курчаган дүйнөдө адам жалгыз, ал өзүн керексиз сөзет);
- ▼ жашоонун маанисиздиги жөнүндөгү проблема;
- ▼ ички тандоо проблемасы;
- ▼ адамдын өзүнүн ички «Менин» жана тышкы дүйнедөгү ордун табуу проблемасы.

2. Къеркегордун философиясы - экзистенциализмдин жарапалышы

Экзистенциализмдин негиздоочусу Къеркегордун философиясы (1813-1855)

Экзистенциализмдин келип чыгуу себептери

- ▼ Къеркегор төмөнкү маселени койгон: эмне үчүн философия етө көп маселелердин - бытищин, материяннын манызы, Кудай, рух таанып-билиүнүн үстүнөн иштейт да, адам маселесине көнүл бурбайт. Андан сырткары адамды анын ички дүйнөсү менен бирдей карайт?
- ▼ Къеркегордун оююонча философия адамга, анын майда проблемаларына бурулушу, ага түшүнүктүү болгон акыйкатты табууга, өзүнүн «Менин» ондоого жана өзү ички тандоо жүргүзүшүнө жардам берип керек.

Философ бөлүп караган түшүнүктөр

- ▼ чыныгы эмес жашоо - адамдын толук бойдон коомго баш ийүүсү, «бардыгы менен жашоо», «бардыгының дай жашоо», «агым менен кошо болуу», өзүнүн «Менин», уникаддуулугун андал-сезбөө;
- ▼ чыныгы жашоо - коомдун басымынан белүнүп чыгуу, ан-сезимди тандоо, өзүн табуу, өзүнүн тагдырынын кожоону болуу. Чыныгы жашоо - бул экзистенция.

Адамдын чыныгы жашоого жетүүсүнүн уч стадиясы

- ▼ эстетикалык - бул стадиада адамдын жашоосу тышкы дүйнө менен аныкталат. Адам «агым менен кошо болот» жана канаат алууга гана умтулат;
- ▼ этикалык - бул стадиада адам ан-сезимдүү тандоо жүргүзөт, ан-сезимдүү түрдө өзүн тандайт, эми аны милдет башкарат;
- ▼ диний - мында адам өзүнүн эмнеге арналганын терен сөзет, ал үчүн тышкы дүйнө өзгөчө маанигээ ээс, анын жолуна тоскоодлук боло албайт. Ушул учурдан баштап өмүрүнүн аягына чейин ар кандай кыйынчылыктарга жана тышкы кырдаалдарга моюн бербей жашайт.

3. К. Ясперстин философиясы

Карл Ясперс (1883-1969) - XXкылымда экзистенционалдык проблеманы алгачкылардан болуп көтерүп чыккан немец философу. Негизги эмгеги: «Көз караштардын психологиясы», 1919-ж.

К. Ясперстин философиясынын озгөчөлүктөрү

- ▼ Ясперс боюнча адам « ээн калган», « бардыгы сыйктуу эле чон мааниси жою» жашоодо өмүр сүрөт. Өзүнүн ким экендигин андал-сезбейт, өзүнүн жөндөмдерүн, мүмкүнчүлүктөрүн билбейт;
- ▼ бирок езгөчө учурларда чыныгы натурасы, ички сапаттары тышка чыгат. Мынтай чектүү кырдаалдар - адам үчүн, анын мындан аркы тағдыры үчүн манилүү болгон жашоо менен өлүмдүн ортосундагы kyrdaaldar;
- ▼ ушул учурдан баштап адам өзүн андал сезет жана жогорку бытие-трансцеденталдуулук менен өзара байланышат;
- ▼ адамдын бүткүл турмушу андал же андалбаган түрдө трансцеденталдуулукка — энергиянын толук азат болуп, жогорку абсолюттуу түшүнүүгө бағытталат;
- ▼ адам трансцеденцияга жакындашат, энергияны трансцеденталдуулуктун «шифрлери» аркылуу андал сезет.

Трансцеденталдуулуктун «шифрлери»

- ▼ эротика жана секс;
- ▼ өзү менен биримдикте болуу (ички дүйнөсү менен макул болуу);
- ▼ эркиндик;
- ▼ өлүм – бытиенин аягы.

4. Ж. П. Сартрдын философиясы

Жан - Пол Сартрдын (1905-1980) философиясы

Негизги түшүнүктөр жана жоболор

- ▼ Сартрдын философиясынын негизги түшүнүгү: «өзү үчүн - бытие» - адам үчүн жогорку реалдуулук, анын ички дүйнөсү үчүн негизги бағыт;
- ▼ бирок адам өзүн толук бойдан « бирөө үчүн - бытие» аркылуу - башка адамдар менен өз ара мамиледе гана андап билет. Адам «башканын» өзүнө болгон мамилеси аркылуу өзүн көрөт;
- ▼ эркиндик - адамдын жашоосунун маанилүү шарты, активдуулугүнүн негизи;
- ▼ Адам эркиндикке өзү үчүн етө маанилүү болгон тандосдо жетишет: жашоо-өлүм, башка маанилүү проблемалар учурунда. Бул адамдын экзистенциалдык тандоосу. Муну менен адам өз тагдырын бир нече жыл мурун аныктайт;
- ▼ адам эркиндиги абсолюттуу (б. а. салыштырмалуу эмес). Адам эркин, себеби ал каалоого жөндөмдүү (ар кандай шарттарда);
- ▼ эркиндик проблемасы жоопкерчилик проблемасын жаратат. Адам өзү жасаган иштерге, өзү үчүн жоопкер;
- ▼ адам жоопкер болбогон жалгыз нерсе – өзүнүн терөлүүсү. Калган бардык нерседе, өзгөчө экзистенциалдык (тагдырды аныктоочу) тандоодо адам эркин жана жоопкер.

5. А. Камюнун философиясы

Альберт Камю (1913-1960) жана анын жашоонун маңызы проблемасы

Негизги жоболор

Жашоонун абсурдуулугунун, негизисздигинин далилдері

- ▼ адамдын жашоосу өз маңызы боюнча маанисиз. Кеп адамдар өзүнүн жашоосуна максат койбөйт. Ал эми өз жашосуна маани бергендер эртеби, кечки алдыда өлүм турганын түшүнүштөт. Баары өлөт. Адам жашоосу – абсурд (негизисиз);
- ▼ жашоонун маңызы тышкы дүйнөде эмес (ийгилитеттерде, жол болбоодо, өз ара мамиледе), адамдын жашоосунун өзүнде.

- ▼ өлүм менен беттешүү - мында мурдагы маанилүү нерселер актуалдуулугун жоготсо, маанисиз сезилет;
- ▼ тышкы дүйнө менен беттешүү - адам миллион жылдар бою жашап жаткан жаратылыш астында алсыз.

6. М. Хайдеггердин философиясы

М.Хайдеггер (1889-1976) - философиянын предметин жана маселелерин экзистенциалдык түшүнүүнүн негизинде иштеп чыгуу менен алектенген.

Негизги түшүнүктөр жана экзоболор

- ▼ Хайдеггер боюнча экзистенция - адам өзүн өзүнө тиешелүү кылган бытие; адам бытиесинин, жашоосунун өзүн өзүнө тиешелүүлүгү жана ал үчүн бардыгы;
- ▼ адам бытиеси курчап турган дүйнөдө жүрөт, муну философ «дүйнедөгү бытие» деп аттайт, ал төмөндөгүлөрдөн турат: «башкалар менен бирге бытие», «өзүнүн бытиеси».
- ▼ «башкалар менен бирге бытие» адамды сорот, ал адамдын толук ассиимиляциясына, жүзүн жоготуусуна, «башкалар сыйктууга» айлануусуна бағытталган;
- ▼ «өзүнүн бытиеси» «башкалар менен бирге бытие» менен бир мезгилде өзүнүн «Менин» айырмалай билгендө гана мүмкүн;
- ▼ демек, адам өзү менен өзү болууну каалю менен «башкаларга» каршы тура алыши, өзүнүн идентичтүүлүгүн сакташи керек;
- ▼ өзүнүн идентичтүүлүгүн сактоо - адамдын башкы проблемасы жана камкордугу болушу керек.

7. Экзистенциализмдин келечеги

Экзистенциализм философиясынын өнүгүү өбелгөлөрү

- ▼ экзистенциализм философиясы азыркы кезде Батыш Европада абдан популярдуу жана актуалдуу;
- ▼ азыркы кезде философиялык изилдөөлөрдүн борборун адам проблемасына: анын жашоосу, өзүн издеөсү, өзүнүн уникалдуулугун сактоо, жашоосунун маңызы проблемаларына которуу тенденциясы байкалууда;
- ▼ бул проблема (адамдын жашоосу, анын проблемалары) келечекте материя менен аң сезимдин алгачкылыгы жана мамилеси жөнүндөгү проблеманы экинчи планга сүрүп, философиянын негизги маселесине айланышы мүмкүн.

СУРОО 30. XVIII-XIX КЫЛЫМДАРДАГЫ КЫРГЫЗ

ДААНЫШМАНДАРЫНЫН ДҮЙНӨКАРАШЫ.

- ▼ «Кандай гана эл болбосун анын басып еткөн жолу, жашап еткөн өмүрү бай. Ал өмүрлер тек дат басып керексиз калган сыйык эмес, ал езүнүн бай тажрыйбасы менен сонку урпактарга бутүндөй таалим» (Т. Сыдыкбеков, кыргыз эл жазуучусу).
- ▼ «...акын ошол эле учурда ойчул. Эми поэзия менен философия бири-биринен четтебестен, ез ара колдошуу учун бири-бирине тынымсыз кол сунушат, ал түгүл көп учурларда бири-бири менен өтө аралашып кеткендиктен, философиялык айрым чыгарманы эн оболу поэзиялык, ал эми поэзиялык чыгарманы – философиялык деп айтасыз» (В.Г. Белинский, улуу орус жазуучусу).
- ▼ Философиялык жоболор системасын биз элибиздин еткөндөн калган мурастарынын ичинен көрө албайбыз. Бирок ошондой болсо да философиялык теориянын жоктугу философиялык түшүнүмдердүн болбондугуну жатпайт: болмуштун жалпы жагдайлары жана закондору жөнүндө ой жүгүртүү – ар бир элде табигый нерсе, ошондуктан бизде да андай жалпылыктар туурасында айрым так пикирлерди, ез алдынча жоболорду бермет сөз даражасында айтып келген адамдар дайыма болуп келген,- аларды «акылмандар», «даанышмандар», «улукмандар» деп атаганы бекеринен эмес. Философиялык мааниде айрым ойлорду айтуу көркем сөз өкүлдөрүнүн залкарларына да ар кыл даражада тишиштүү болору жөндүү,- бизде да ушул фактыны көрөбүз. Кыргыз эли философиялык теорияларды түзүүгө жетпегени менен, ар бир башка элдөй эле философиялык түшүнүмдер чейресүнөн чётте турган эмес» (А. Салиев, философ-окумуштуу, академик).
- ▼ «Өткөндүн маданиятынын жетишкендиктерин кенири пайдалануу эскиге кайрылуу эмес, унугулуп калган интеллектуалдык баалуулуктардың кайра жаралышы, жаны баалуулуктарды түзүүдө аларды чыгармачылык менен колдонуу катары түшүнүү керек» (Ж. Жаныбеков, философия илимдеринин доктору).

1) Калыгул Бай уулу.

Калыгул Бай уулу (1785-1855ж.) Ысык-Көлдүн күнгөй бетинде Кара Ой деген аймакта манаптын үй-бүлөсүндө дүйнөгө келген.

Калыгулдуң

дүйнөкарашынын мааниси

▼ Ал өзүнүн сабатсыз болгондугуна карабастан, мусулман дүйнөсүнүн кенчи болгон Курандын суроолорун жатка билген жана аны кийинчөрөк өзү жараткан чыгармаларында пайдаланган;

▼ Курандын баалуулугуна астейдил ишенген жана жогору баалаган, аны: "Куранды эстен чыгарган, мыкаачы болор. Кичүүсү укпай улусун, ыймансыз болор", - деген саптарынан байкоого болот;

▼ Акын өзү жашаган доорунда уруулардын арасындағы боло калуучу чырчатактарды болтурбоого аракеттөнген. Кыргыз урууларынын ынтымакта, биримдикте, өз ара кызматташтықта болушун эңсеген. "Ырыс алды ынтымак, ынтымагың жок болсо – алдындан таяр алтын так", - деген ыр саптары азыркы учурда да өз маанисин жоготкон жок;

▼ Даанышмандын белгилүү чыгармаларынын бири "Акыр заман"-деп атальшы бекеринен эмес, ал казактын акыны Букар Жыраунун (1693-1787ж.) "Акыр заман" чыгармасынан чоң таасирленген. Орустардын кыргыз жергесине келиши, үстемдүгүнүн бекемделиши, карапайым элдин кыйынчылыкка дуушар болушу, адилетсиздиктин күчөшү тынчын алган. Калыгул "Заман" агымынын баштоочусу болуп саналат. Ал өзүнүн табият тартуулаган акылын, ой-санаасын өз элинин биримдиги, эркиндиги, жыргал турмушу учун арнаган инсан.

▼ Жаратылыштын, жер эненин, суунун, өмүр менен өлүмдүн көрүнүштерүне терең философиялык ой жүгүрттүү менен:

Жакшы болсон, жердей бол,

Баарын чындал көтөргөн.

Таза болсон суудай бол,

Баарын жууп кетирген.

Чындал ажал келген соң,

Чыккан жан келбейт ал кайтып.

Өткөн өмүр – учкан күш,

Колуна келбейт ал кайтып, - деп объективдүү баа бере алган.

2) Арстанбек Буйлаш уулу

Арстанбек (1824-1878-ж.) Ысык-Көлдө манаптын үй-бүлөсүндө төрөлгөн. Ал Буйлаштын токол аялынын баласы болгондуктан, турмуштун етө оор жана татаал запкыларын көп тарткан.

Арстанбектин дүйнөкарашынын мааниси

▼ Акын 10-11 жашында кыргыз элине белгилүү “Кожожаш”, “Бердикожо”, “Беш казак” деген кенже эпосторду комуздун коштоосунда айта билген.

Ал бугу-сарбагыштардын ортосундагы чабыштарды, кыргыздар менен казактардын (Кененсары, Ноорузбайдын) салтылашууларынын, орус империясынын кыргыз жергесинде колониялык саясатын көргөн жана ага өз баасын бере алган инсан. Элдердин биirimдигин сактоого жан-дили менен аракеттенген;

▼ Коомдук турмушта болуп жаткан ар кандай өзгөрүштөргө сереп салып, анын он жана терс көрүнүштөрүнө далилдүү баа бере алган. Атабабалардан келе жаткан каада-салтты, бай мурасты өнүктүрүүнүн талапкери болгон. Кыргыз элиниң өз алдынча эркин, башка биреөлөргө көз карандысыздыкта жашап, туулуп өскөн жеринин ээси болушун энсеген. Кыргыз оозеки чыгармаларындагы эли-жери үчүн күрөшкөн эр азаматтарды сыймыктануу менен сөз кылган;

▼ Орустардын кыргыз жергесиндеи үстөмдүгүнүн бекемделишин, карапайым калк үчүн турмуш дагы кыйынчылыкка дуушар болушу катарында караган. “Заман” агымынын көрүнүктүү өкүлү болгон, анын негизги чыгармаларынын бири “Тар заман”.

“Ушул заман тар заман,

Азуулуга бар заман,

Бечарага зар заман”, - деген саптарын доорго етө чечкиндүү, адилеттүү айтылган баалоо катарында кароого болот;

▼ “Каптаган тузду кетөргөн, көлүк болду элибиз.

Башка чапса былк этпес, өлүк болду элибиз”, - деп кыргыздардын социалдык-саясий турмушундагы мүчүлүштүктөрдү так, даана көрсөтө алган. Өз жерин, элин коргоо үчүн патриоттук сезимди күчтөндүрүүгө умтулган. Арстанбек 1878-жылы жарык дүйнө менен коштошкон, бирок ал калтырган улуу мурас элдин жүрөгүндө түбөлүкке сакталып калды.

3) Молдо Кылыш Шамыркан уулу.

Молдо Кылыш (1866-1917) Тянь-Шань, Кочкор өрөөнүндө белгилүү Төрекелди баатырдын тун уулу Шамыркандын үй-бүлесүндө жарык дүйнөгө келген. Ал беш жашында атасынан, көп етпей энесинен ажырап туугандарынын колунда калган.

Молдо Кылыштын дүйнөтаанымы

▼ Кыргыз элинин «Буудайык», «Бүркүттүн тою» аттуу чыгармаларына өзүнүн вариантын жараткан, андан Молдо Кылыштын залкар ойчул, философ, даанышман акындыгын даана көрүүгө болот. Бул тууралуу Мухтар Аузов : «Кылыштын чыгармаларындаагыдай күштэрдин сүрөттөлүшүн дүйнөлүк көркөм адабияттан да көзиктируу «кыйын»,- деп айтса, кыргыз элинин айрым илмимпоздорунун: Молдо Кылыштын « билги этнограф жана географ, ботаник жана зоолог, мекен жеринин сүрөтчүсү жана акыны», -деген эскерүүлөрү бекеринен эмес;

▼ Табият менен адамдардын биримдиги, өз ара байланышы, адамдардын табиятты коргоодогу милдеттүүлүгү жөнүндөгү проблемаларды өз чыгармаларында биринчи орунга койгон. Мисалы: «Чүй баһны», «Керме-Тоо», «Жинди суу» чыгармаларынан бул проблема ачык байкалат;

▼ 1910-жылы декабрь айында Кемин өрөөнүндөгү катуу жер титирөөгө арналган «Кыса жана Зилзала» аттуу чыгармасы 1913- жылы Казань шаарында өзүнчө кител болуп жарык көргөн. Чүй, Ысык-Көл, Тянь-Шань аймактарындағы орус империясынын жүргүзгөн саясаттary жаккан эмес жана жер титирөө мындай жаман көрүнүштерге күдайдын жазасы деген ойду айткан;

▼ «Заман» агымынын улантуучусу, «Зар заман» аттуу көлөмдүү чыгармасын жараткан. «Замананын шумдугу-сөздүн кетти чыңдыгы. Боздотту го карыпты, болуш-байдын чыптымы», - деген ыр саптарынан ойчул-акындын коомдук турмушка түшүнүгүнүн терендигин, боорукерлигин, арнамысты баалай билгендигин түшүнүүгө болот;

▼ Акындын диндик окуу жайдан, медреседен билим алгандыгынан улам совет доорунда динчил катары күнөөлөшкөн, эмгектери ортталгөн, окууга тыюу салынган. Залкар акын, ойчул-даанышман катары эмес, кыргыз инсаны катары да бааланбай келген. Кыргызстан Компартиясынын Борбордук комитетинин 1988-жылдын 29-декабрында кабыл алынган «Молдо Кылыш Шамырканов менен Касым Тыныстановдун чыгармачылык мурастары жөнүндө» деген токтомунан кийин гана акын жараткан баалулуктарга көнүл буруулуп, изилдөөгө ынгайлуу шарт түзүлген.

Өзгөчөлүктөрү

▼ Акын адегенде жергиликтүү молдолордон, кийин мечит-медреселерден кат сабаты жоопландан кийин, Токмоктогу мектеп интернаттан орто билим алган. Замандаштарынан айырмаланып окуганды, жазганды билген, өздүк кол жазмалары жарык көргөн ;

▼ Ал философиянын түйүндүү суроосу болгон табийгат жана адам проблемаларына токтолгон, бирок диндик түшүнүктөрүнен алыс кете алган эмес. Айланасындаагылардын сабатын жоюуга аракеттенип, агартуучулук иш жүргүзгөн ;

▼ Адам баласынын жашоосунда ыйман, арнамыс маселелерине чон көнүл бурган. Жамандыкты жакшылык женет деген ишеничте жашаган.

4) Молдо Нияз

Молдо Нияз (1823-1896ж.) азыркы Ош обlastынын Кадамжай районундагы Кызыл-Булак айылында туулган. Өз заманындагы ақындардан айырмаланып эркин жаза алган.

Молдо Нияздын дүйнекараашынын өзөөчалуғу

- ﴿ Илим-билимдүү мударис, Кокон хандыгынын саясатын жалпы коомчулуктун маданий денгээлин мыкты билген, ойчул, нускоочу, насаатчы-тарбиячы, маданий агартуучу инсан;
- ﴿ “Диалектика” деген түшүнүктүү биле элкетэ эле адамдар “ой жүгүргүшкөн”, - деген Ф.Энгельстин сөзү Молдо Нияздын дүйнекараашынан даана байкалат. Философемаларында мезгилдин удаалаشتык ирээтуултуу, өсүмдүк менен жаныбарлар дүйнөсүнүн чиеленишкен байланышы, бири-бирине ыкталган жана ыңгайлашкан шарттары, анын өнүгүүсү диалектикалык түшүнүктө берилет.
- Жаратылыш көрүнүштөрү, жыл мезгилиери, күн убакыты, жер, суулар дүйнөлүк өнүгүүнүв объективдүү процесси катары эсептелинин, алардын адам баласынын жашоо-тиричилигинде маанилүү жана пайдалуу жагдайлары, анын кооздугу, сулуулугу көркөм чагылдырылат,
- ﴿ Табиит аң сезимден сырткары жашоо мумкүнчүлүгүнө, табигый мыйзамдуулукка ээ экендигин рационалдуу таануусу, адамзаттын жаратылыштан, анын башка тириүү жандыктарынан айырмаланган “аң сезимге” ээ экендигин түшүнүүсү ойчулдун терең философиялык дүйнө таанымынаң, билиминен, кандайдыр бир денгээлде байыркы чыгыш философиялык окуусуунуң таасиринен кабар берет;
- ﴿ Молдо Нияздын чыгармачылык кредитосундагы моралдык мурастарды бүтүндөй ошол тарыхый доордун гуманистик баалуулуктарынын жетишкендиктери катары баалого болот. Себеби, ойчулдун этикалык көз карашындағы моралдык сыйкаттоолору жалпы адамзаттык гуманизмдик үлгүлөрүнө ылайык келет. Анын адептик таалимдериндеи адам түшүнүгүт анын маңызы “асылдык” катары бааланып, анын чордунунда инсандык зоболону бийик тутуу, адеп-ахлах жана ыймандуулук идеялары турат. Анын гуманистик идеялары жалпы адамзаттык маданиятты еркүндөтүүдө аксиологиялык маңызга ээ;
- ﴿ Өмүрүнүн ақырына чейин чыгармачылык ишмердүүлүгү менен байыртталан калыптанып жана өнүгүп келаткан маданий баалуулуктарды сактап калууга, өнүктүрүүгө, коомдук бүтүндүктуу, андагы ички биримдикти, достуктуу чындоого аракеттенген;
- ﴿ Коомдук аң сезимди остыруү, адамдардын сабатсыздыгын жоюу, илим-билимге багыттоо, элдин рухий денгээлин көтөрүү, адамзаттын жаратылышка болгон мамилелерин, сезимдерин остыруү ойчулдун чыгармачылыгынын өзөгүн түзөт.
- Даанышман ақындын жашап еткөн өмүрү өрнөк, үмүт-тилеги, ой-максаттары чакырык жана чыгармачылык ишмердүү эмгеги баалуу мурас.

5) Нурмалдонун дүйнөтаанымы

Нурмалдо (1838-1924) Ала-Бука районундагы Көш Терек айылында жарық дүйнөгө келген.

Нурмалдонун дүйнөтаанымы

✓ Ойчулдин дүйнөтаанымынын калыптанышына элдик оозеки чыгармачылык, Чыгыш ренессансынын илимдері, «заман» ағымы, ислам диний окуусу, элдик эмпирикалық билимдер сыйктуу факторлор чон таасирин тийгизген;

✓ Нурмалдонун чыгармачылыгынын манзында аалам диалектикасы, табият кубулуштары, социожаратылыштык экосистема, социосаясий мамилелер, адамлык жашоо турмуш, өмүр жана елүм, жакшылык жана жамандык сыйктуу философиялык түшүнүмдөр камтылган;

✓ Дүйнөтаанымынын генезисинде диндик (суфизм) таасирлердин болгонуна карабастан, жалпы адамзаттык максаттуулуктарга ылайык коомдуу прогресске үндөөчү агартуучулук нускоолор кенири;

✓ Даанышман дүйнөнүн реалдуулугун демейки аң-сезимдин аспектисинен карап, дүйнөнүн диний картинасын түзүүгө аракеттенген. Албетте, бул анын диндик сабаттуулугу жана ислам дининин үстөмдүгүнүн күчтүүлүгү менен мүнездөлөт;

✓ Акындын чыгармачылыгындагы башкы проблемаларга адам, анын руханий дүйнөсү, адеп-ахлагы, ишеними, көз карашы, тарыхтагы, коомдогу орду, жаратылыш менен байланышы кирет. Анын тушунтуулундө адам курчап турган дүйнөнү өздөштүрүүгө гана эмес, аны өзгөртүүгө да жөндемдүү. Адамдын дүйнөнү таанып билүү жөндемдүүлүгүнүн негизи катары илим каралып, акын илим-билимдин зарылдыгын баса көрсөтөт; .

✓ Кыргыз эли үчүн Нурмалдонун философемалары коомдо тарыхый ролду аткарару менен адамзаттын социомаданий өнүгүүсүндө дайыма актуалдуу болуп кала берет.

Өзгөчөлүктөрү

✓ Нурмалдонун артында калтган өздүк кол жазмалары табылбаса да, ал өз доорунун көрүнүктүү ойчулмудариси катары белгилүү;

✓ Реалдуу дүйнөнү жандуу процесс (гилозист) катары кароосу натурафилософиялык ой жүгүртүүгө түрткү берген;

✓ Ойчул ақын курчап турған дүйнө кантип жана кайдан пайда болду деген суроону чечмелөөгө аракеттенген. Нурмалдо «кудайдын чындыгын» логикалык жана диний аң сезимдин деңгээлинде рационалдык идеялар менен туюндурат;

✓ Нурмалдо «заман» жөнүндө тарыхый материалдарды эркин пайдаланып, анын детерминациясын тапканга аракет кылган. Ойчулдин чыгармаларынан эки концепцияны байкоого болот: биринчиден, коомдук өнүгүш процессине, анын жакшырышына оптимисттик көз карашта болсо, экинчиден өткөн тарыхты кайталангыс процесс катары карап, кыргыздын улуттук аң сезимиң көтөрүү үчүн агартуучулук иш аракет аткаралат, өмүрүнүн ақырына чейин ата-бабалары курган Намангандагы «Молдо Кыргыз Медресесинде» мударисттик кылган.

6) Өтө Кекө уулу (Жеңижок).

Жеңижок (1860-1916) Талас аймагындағы Сары Кебөн (Манас районунда) деген жерде кедейдин үй-бүлөсүндө төрөлгөн.

Жеңижоктун дүйнө карашы

- ▼ Ойчулдун чыгармаларынын улуттун рухий маданиятынын өнүгүшүнө үлүшү чон, анын философемаларында дидактика, мораль өзгөчө маанилүү орунду ээлейт;
- ▼ Акындын адептүүлүкө карата айтылган акыл-насаат үгүтү жеке адамдын турмушуна гана эмес, бүткүл коомдун турмушуна таандык. Этикалык түшүнүктөрдү ал кыргыз элинин кылым карыткан этика проблемаларын камтыйган үлгүлөрүнен алгандыгын, чыгармаларында чебер пайдалангандыгын белгилөөгө болот;
- ▼ Илимий билими жок эле акын, «философ», «эколог», «гилозоист» катарында ой жүгүрткөн. Анын суу тууралуу айткандарында Байыркы Грек философторунун ою сыйктуу материалисттик көз караш ачык көрүнөт:
«Өмүр отун тутантып, жагып чыккан аккан суу.
Жер, Ааламдын баарын, багып чыккан аккан суу».
- Фалестин «бардык нерсе суудан жаралып, сууга айланат»,- деген оюн Жеңижок жогорудагы ыр саптары менен бергендей туялат;
- ▼ Жаратылыштын кооздугуна сүктанып гана тим болбостон, же байкоочулук позициядан ишмердүүлүк позицияга етүүгө үндөгөн. «Адамды адам кылган эмгек» деген принципти бекем кармаган, адабий көркөм тил аркылуу адам эмгеги менен эл алдына, жогорку бийиктиктөрge көтөрүлүп, өзү жөнүндө из калтырарын даназалаган;
- ▼ Эстетикалык дүйнокабылдоосун «жаратылыш», «аалам» түшүнүктөрү аркылуу байланыштырып, алардын болмушун ар кандаі түстөрдө сүрөттөйт. Анын эстетикалык түшүнүмдерүндө адам сулуулугу менен табийгаттын көркөмдүгү ааламдагы сонундуктардын жыйндысы катары кабылданат. Адам сулуулугун сүрөттөөдө акын учун жаратылыш кооздугу эстетикалык үлгү болуп саналат;
- ▼ Этникалык идеяларында эл достугу, кызматташтыгы негизги орундардын бирин ээлейт. Өз элинин чыныгы патриоту катары басып өткөн жолуна сыймыктануу менен кыргыз жергесинен орун алып калган ар кайсы улуттардын, этникалык топтордун ортосундагы өз ара кызматташтыкты, ынтымакты, гуманисттик мамилелердин идеясын талықпастган коргогондордун бири;
- ▼ Таланттуу акын гана эмес, чебер таануучу субъект катары Ала-Тоонун байлыгын ырга кошуп кыргыз жерин мекендеген 78 түрдүү фаунанын, 32 түрдүү флоранын, 38 жерлердин аттарын чыгармасында көркөм бере алган.

III бөлүм. Негизги философиялык маселелер.

Суроо 31. Бытие.

Онтология – бытие маселесин изилдеген философиянын борбордук белүктөрүнүн бири, ал эми бытие маселеси – философиянын негизги белүктөрүнөн. Философиянын пайда болушу да дал ушул бытие маселесин изилдөөден башталган. Байыркы Индия, Байыркы Кытай, антикалык философиялар биринчи орунда онтологияга кызыгышып, бытиенин маңызын түшүнүүгө далаалаттанышкан.

Бытие – бул бардык бар нерсени өзүнө камтыган, реалдуу жашаган, стабиддуу, ез алдынча, объективдүү, түбөлүктүү, чексиз субстанция.

“Бытие”
философиялык
категориясынын
мазмунун ачыл
берүүчү жоболор.

**Бытиенин негизги
формалары.**

Бытие эмес –
абсолюттук эч нерсе, бир нерселердин толук жоктуу.

Бытие эместик –
бытиеге карама-каршы абал, ошол эле кезде бытие менен биргэ турат, реалдуу.

▼ курчап турган чейре, заттар, кубулуштар реалдуу жашашат, алар бар;

▼ курчап турган чейре өсүп-өнүгтөт, анын ички себептери бар, кыймылдын булагы анын өзүндө;

▼ материя жана рух-бирдиктүү; ошол эле убакта карама-каршы турушат, реалдуу жашашат;

▼ материалдык бытие – курчап турган чейрөнүн, нерселердин (көлемге, тыгыздыкка, массага ээ болгон), жаратылыш кубулуштарынын бар болушу;

▼ ноуменаалдык бытие (“ноумен” – зат, ез алдынча) байкоочудан, (анын ац сезиминен) кез каранды эмс реалдуу жашоочу бытие.

▼ феноменаалдык бытие – (“феномен” – тажрыйбада берилген кубулуш) тааныш билүүчү субъект кандай көрсө, ага ылайык көрүнгөн бытие.

Субстанция – өзүнүн жашоосу үчүн өзүнен башка эч нерсеге муктаж болбогон маңыз.

Суроо 32. Материя (материалдык бытие).**1. Материалдык бытие жана материя түшүнүгүнө негизги мамилелер.****“Материя” түшүнүгүнө мамилелер**

- ▼ **материалисттик мамиле** - материалисттердин тастыктоолору боюнча материя биричи, материя болмуштын негизи, ал эмэ рух, адам, коом – материалдык бытиенин башка формаларынын туундусу;
- ▼ **объективдүү идеалисттик мамиле** - бардыгынан көз каранды эмес, алгачы идеалдык (абсолюттук) рухтун туундусу катары материя реалдуу жашайт;
- ▼ **субъективдүү идеалисттик мамиле** – материя ез алдынча реалдуулук катары жашабайт, ал (адамдын ан сезиминде гана болуучу) субъективдүү рухтун продуктысы;
- ▼ **позитивдик мамиле** - “материя” түшүнүтү жалган, себеби аны тажрыйбалуу илмий изилдөөде толук үйрөнүүтө жана далилдөөгө мүмкүн эмес.

Жансыз жаратылыши**Жансыз жаратылыштын денгээлдері****Материянын түзүлүшүнүн элементтери.**

- ▼ субмикроэлементтардык (материянын атомдон да майда бирдиктери);
- ▼ микроэлементтардык (электрондор, иондор);
- ▼ ядролук (атомдун ядросу);
- ▼ атомдук (атомдор);
- ▼ молекулярдык (молекулалар);
- ▼ айрым буюмдардын (заттардын) денгээли;
- ▼ макротелолор денгээли;
- ▼ планеталар денгээли;
- ▼ планеталык системалар денгээли;
- ▼ галактикалар денгээли;
- ▼ галактикалык системалар денгээли;
- ▼ метагалактика денгээли;
- ▼ ааламдын денгээли; бүтүндөй дүйнө;

Жандуу жаратылыш

Жандуу жаратылыштын дөңгэлдери

- ▼ клеткаға чейинки: ДНК; РНК; белоктор;
- ▼ Клеткалық (клетка);
- ▼ көп клеткалуу организмдердин дөңгээли;
- ▼ түрлердүн дөңгээли;
- ▼ популяциялар дөңгээли;
- ▼ биоценоздор;
- ▼ бүтүндөй биосфера дөңгээли;

Социум (коом)

Социумдун деңгээлдері

- ▼ жеке индивид;
- ▼ үй-бүле;
- ▼ топтор;
- ▼ ар-түрдүү дөңгээлдеги коллективдер;
- ▼ социалдык топтор (таптар, страттар);
- ▼ этностор;
- ▼ улуттар;
- ▼ расалар;
- ▼ жекече коомдор;
- ▼ мамлекеттер;
- ▼ мамлекет союздары;
- ▼ бүтүндөй адамзат;

Материяны муноздоочу белгилери

- ▼ дайыма кыймылда болот;
- ▼ өз алдынча уюшуулуга ээ;
- ▼ убакытта жана мейкиндикте жайгашкан;
- ▼ чагылууга жөндөмдүү.

2. Кыймыл.

Кыймыл – материалының ажыратылыс касиеттері.

Касиеттері

Кыймылдын түрлері

✓ материяның езүнен жаралат
(материадаты карама –
каршылыктан күршештүн жана
біримдігінин негизіндегі);

✓ бардығын күчтөгөн камтагын
(бардыгын кыймылда: атомдор эк
майды беруучелор тартылат жана
туртурует; тириу организмдер
тынысыз иштеп түрушат, жүрек
согот, физикалық процесстер
ишке ашат; химиялық элементтер
кыймылда болот; тириу
организмдер кыймылда болот;

башкача айтканда
жаралыптығы заттарда
айлануу болуп турат; жер жана
башка асман телолору ез огунда
жана күндүн айланасында
кыймылда болуп турат, ж.б.).

✓ ар дайым (кыймылдын бир
формасынын токтомуу
кыймылдын башка жана
формасынын пайда болушу
менен камсыздалат, кыймыл ар
дайым болот).

Кыймылдын түрлері

Механикалық кыймыл:

- ✓ физикалық кыймыл;
- ✓ химиялық кыймыл;
- ✓ биологиялық
кыймыл;
- ✓ социалдық кыймыл.

Сапалтык – мейикіндікте
материалының жана энергияны
өтме болтиси.

✓ **Динамикалық кыймыл** –
мурунку материалдык
формада, потенциалды ачып
көрөтүү, же макмұндуң эски
форманан чында езгерүүсү;
✓ **Популяциялық кайдыл** –
объекттін түзүлүшүнүн эн
негиздүү езгерүүсү, башкача
айтканда материалының бир
формасынан жинчыл башка
формасына өтүүте, же жана
объекттін пайда болушуна
алып келген кыймыл.

3. Материянын езүнчө уюшулуу жөндөмдүүлүгү.

Материянын езүнчө уюшулусу – сыркы күчтөрдүн таасиризисиз, катышуусуз езүнүн пайда болуусу, түзүлүүсү, жетилүүсү, онүтүүсү.

Флуктуация – материяда дайыма кокустан термелүү жана четке кагуу болуп турат

Диссипативик түзүлүш – флуктуациянын натыйжасында пайда болгон материянын жаңы туруксуз збалы.

Синергетика – материянын езүнчө уюшулушу жөнүндөгү окуу.
Синергетиканы орус философу И.Приожин иштеп чыккан.

Диссипативик түзүлүштүн онүгүү жолдору

▼ “диссипативик түзүлүш”- энтропиянын шартында – сырткы чейрөнүн энергиясынын таасиринде гана материянын жаңы түрүнө айланат, андан кийин динамикалык типтөөнүтөт;

▼ “диссипативик түзүлүш”- ички түзүлүштүк алсыздыктан, жаңы байланыштын начардытынан же сырткы чейрөнүн энергиясынын - энтропиянын жоктугунан жок болот же елөт.

4. Материянын убакытта жана мейкиндикте жайгашуусу.

Материянын убакытта жана мейкиндикте жайгашуусу

маселеге мамиле

Субстанционалдык – (Демокрит, Эпикур) бул көз карашты жактоочулар убакыт менен мейкиндикти өз алдынча реалдуулук жана материя менен катар өз алдынча субстанция катары зептешкен, ал эми материя менен убакыт, мейкиндиктин ортосундагы мамилени субстанция аралык мамиле деп түшүнүшкөн.

Реляциялык (латынча *relatio* – мамиле) (Аристотель, Лейбниц, Гегель): убакыт жана мейкиндик – материалдык объектилердин өз ара кыймылышынан түзүлген мамиле.

Альберт Эйнштейндін салыштырмалуулук теориясы. (ХХк. ортосу). Бул теория боюнча убакыт жана мейкиндик салыштырмалуу жана алар материалдык телородурун өз ара кыймылышын шартына байланыштуу салыштырмалуу. Бул теория реляциялык теориянын тууралыгын тастыктады, башкача айтканда убакыт менен мейкиндикти материянын ичиндеgi мамиле катары түшүнүү менен, мейкиндик жана убакыт жөнүндөгү мурдагы түбелүк өзгөрбөс елчөм деген көз карашты жокко чыгарды.

Негизги жобо

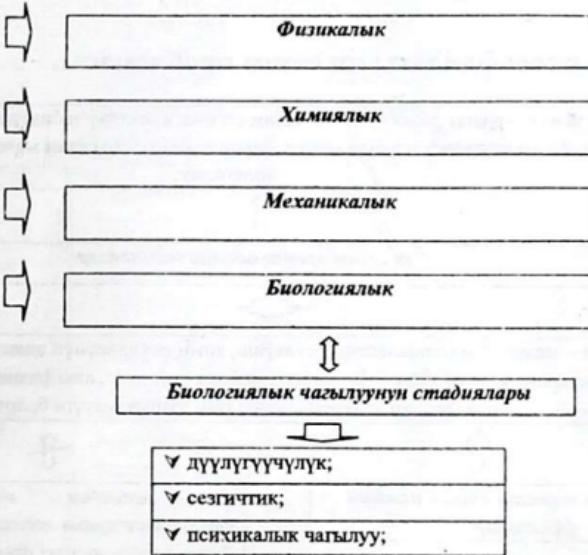

▼ **убакыт - өнүгүү** процессинде ошол объектилердин удаалаштыгын жана материалдык жашоо узактыгын көрсөтүүчү материянын жашоо формасы;

▼ **мейкиндик** – материянын жашоо формасы, анын аралыгын, түзүлүшүн, материалдык объектилердин ички элементтеринин бири-бирине болгон жана тышкы объектилер менен аракеттин мунөздөйт;

▼ **убакыт жана мейкиндик** өз ара тыгыз байланышкан. Мейкиндикте болуп жаткан кубулуш ошол убакытта болот, ал эми ошол убакытта болуп жаткан кубулуш ошол мейкиндикте жашайт.

5. Чагылуу материянын касиети катары.

↔

Аң-сезим – чагылуунун эң жогорку деңгээли (түрү). Материалисттик көз караш боюнча – аң сезим эң жогорку уюшулган материянын материяны чагылдыруу жөндөмдүүлүгү.

↔

Чагылуу материянын жалпы касиети, ал материалдык объектилердин өз ара аракетинде гана ишке ашат.

Чагылуу – материалдык системалардың өзүнде башка бир соң менен аракеттеген материалдык системалардын касиеттерин кайра түзүп алуу жөндөмдүүлүгү. Чагылуунун материалдык даилии болуп қалтган издер эсептөт (бир материалдык объектинин башка бир материалдык объектиде); адамдын топурактаты изи, чибилүү, жанырак, күтүгөтүгү, судаты нерселердин чагылышы:

Суроо 33. Аң сезим жөнүндө жалпы түшүнүк, анын келип чыгышы.

1. Философиядагы аң сезим проблемасы.

Аң сезим: учурдагы философия аң сезим өзгөчө, идеалдуу табияттагы маңыз экендигин тастыктайт, материалисттер буга макул, бирок идеалдуу аң сезим материалынын туундусу деп эсептешет.

Аң сезим проблемасына мамилелер

Физикализм – ашынган материалистик көз караш, анын екүлдерүнүн пикири боюнча аң сезим өз алдынча субстанция катары жашабайт, ал материалынын туундусу, аны физика жана башка табигый илимдердин жардамы менен гана түшүндүрүүгө болот.

Физикализм таянган айрым илмий фактылар

Аң сезимдин идеалдуулугу – физикалисттердин логикалык далилдерине бағыт берген жалтыз проблема.

- ✓ адамдын мээси табиғаттын эң татаал механизмни жана материалынын эң жогорку дөнгөэли;
- ✓ адамдын аң сезими мээсиз жашай албайт, мээ – биологиялык орган;
- ✓ адамдын жасалма интеллект түзүүгө мүмкүнчүлүгү жарадалы, машина (компьютер) материалдык объект;
- ✓ адамдын организмидеги дары-дармектин таасири аң сезимде чагылышы мүмкүн (м: психотроптук заттардын таасири).

✓ образдар, материалдык мүнөзгө - массага, ёлчөмгө, жылга, формага ээ змес, алар адамдын аң сезиминде болот;

✓ аң сезим, образдарды чонойтуп, кичирайтип, аларды “ечуруп” коюга мүмкүнчүлүгү жетет;

✓ эч ким биреөнүн аң сезимин кере албайт, (м: операцияда хирург мээнин боз еңдүү зат экенин гана керет, бирок андан образдарды же ойлорду көрүүгө мүмкүн змес).

Аң-сезим проблемасына мамилелер

Физикализмдин тармактары

- ❖ “Тенденштик теориясы”
(Д.Армстронг, Дж.Смарт) рухий процесстерди дөнедеги кан айлануу, дем алуу, мэзиннен процесстерине тенденшириштет;
- ❖ элиминация
(чыгарып салуу)
теориясы
(Ф.Фейербенд) – рух, рухийлик түшүнүктөрү – эскиргөн, илимий эмес, ырым-жырым деп далилдөөгө аракеттеништет;
- ❖ вульгардык материалисттердин теориясы (м. Фохт: “боор еттү бөлүп чыгарып турғандай, мээ – ойду бөлүп чыгарат”).

Солипсизм – (идеалисттик көз караш) жактоочулары индивиддин аң-сезими гана реалдуулук, ал эми материалдык дүйнө анын туундусу деп түшүнгөн багыт (екүлдерүү: субъект. идеал. Беркли, Юм, Фихте ж.б.).

Объективдүү идеализм – материя сыйктуу эле аң-сезим накталай бар сыйктуу эсептелет, ага чыгармачыл роль берилип, “дүйнөлүк аң-сезимдин” белүгү катары инсандан белүнүп каралат.

Орточо материализм: аң-сезим материянын өзүн-өзү чагылдыруу жөндөмдүүлүгүнө ээ болгон жогору уюшулган материянын озгече көрүнүшү, бул көз караш россиялык философияда көнири тараалган.

Аң-сезимдин келип чыгуу маселесине негизги мамилелер.

Аң-сезимдин келип чыгуу маселесине негизги мамилелер

Космостук (кудай тарабынан): аң-сезим, аны алыш жүрүүчүлөрдөн, адамдардан көз карандысыз, ез алдыча жашайт. Аң-сезим түзден-түз космостон келет (дагы бир көз караш боюнча – кудайдын аң сезиминен) ал бирдиктүү, белүнгүс маңыз адамдарга «дүйнөлүк аң-сезимдин» белүктөрүнен таратылган.

Жакын теориялар

- ✓ монад (монадология) теориясы – алгачки жолу Лейбниц тарабынан, анан Даниил Андреев тарабынан онцуктурулген. Дүйнеде ето көп сандагы белүнбес жана тубэлүктүү (өлбес) монаддар бар, алар Ааламдын энергиясы, материяны жараткан аң-сезимдин негизи биринкен алгачка рухий биримдик.
- ✓ Шардендин теориясы, анда аң-сезим – адамдан жогору турган, материянын “мээси”, “ички жагы” катары эсептелет;
- ✓ Рейзердин психосфера теориясы – галактикалар акыл-эстүү, алар адамдын мээси менен байланышып, акыл-эс менен зарядлан турат дейт;
- ✓ гилозоисттик теория – бардык материя (жандуу, жансызы) – жанга ээ, жандуулук материянын касиети:
- ✓ Толбеттин теориясы боюнча Аалам гигант акыл-эс, ал эми аң-сезим болсо материяны түзүп турган талаалардын ез ара аракетинин натыйжасы.

Биологиялык мамиле: бардык тириүү организмдерге таандык аң-сезим – тириүү табиғаттын түүндүсү.

Теорияны негиздоо

“Адамдык” мамиле: аң сезим адамга гана тиешелүү, адамдын мээсинин продукткысы, ал эми жаныбарларга аң-сезим эмес, инстинкт тиешелүү. Бул көз караш өзгөчө XIX кылымдын ортосунан XX кылымдын ортосуна чейин кенири тараалган.

- ✓ жаныбарлардын жашоосу ички себептердин натыйжасында ишке ашат, аң-сезимге баш ийт;
- ✓ инстинкттер табиғый гана эмес, үйрөнүлген да болот;
- ✓ жаныбарлар жашоосунда тажрыйба топтолп, аны пайдаланат;
- ✓ жаныбарлардын көптөгөн аракеттери (иттин, мышыктын, аттын ж.б.), татаал жана бул аң-сезимдин чоң ишин талап кылат (м: мергенчиликте);
- ✓ жаныбарлардын өзүнчө “моралдык нормалары” бар: жүрүм-турумдары, адаттары, башчылык сапаттары жана башка ушул сыйктуу.

Суроо34. Аң-сезимди материалисттик түшүнүү.

Чагылуу теориясы.

Чагылуу теориясы (аң-сезимди материалисттик түшүнүүн негизинде): аң-сезим жогору уюшулган материалынын материалдык нерселерди чагылдыруу касиети.

Чагылуу – материалдык объектилердин башка объектилер менен өз ара аракеттинин натыйжасында алардын касиеттерин, жактарын өзүндө кайра түзүп алуу касиети, башкача айтканда өз ара аракеттин негизинде калган из.

Чагылуунун формалары

Механикалык

Физикалык

Химиялык

Биологиялык (тируү организмдерге таандык)

Формалары

▼ **Дүүлүккүчтүк** – биологиялык чагылуунун жөнөкөй формасы – тирук организмдердин курчап турган дүйнөнүн (жандуу жана жансыз) нерселери менен кубулуштарына болгон реакциясы. Мисалы, гүлдүн желелеринин күндүзү ачылышы, күнкараманын күнгө карай багыты, амебанын жарыкка жана тамакка карай жылышы жана башкалар;

▼ **Сезигчилк** – чагылуунун бир кыйла жогорураак формасы – жандуу организмдердин курчаган дүйнөнү туюу аркылуу чагылдыруусу;

▼ **Психикалык чагылуу** – туюуларды топтоштуруу, иреттөө, жандуу организмдердин (жаныбарлардын) курчаган чейрөгө ылайыкташуу максатында жүрүш-турушун моделдейтируү, стандарттуу жана стандарттуу эмес кырдаалдарга жараша көп кырдуу реакция жасай билүү, алардан туура чыгып кетүүнү табуу жөндөмдүүлүгү;

▼ **Аң-сезим** – биологиялык чагылуунун жогорку формасы, адамга гана тиешелүү.

Аң-сезим – курчаган дүйнөнү бир кыйла толук чагылдыруу жана ага ой жүгүртүү, абстракциялоого, рефлексияга (ойлоонун натыйжасында жаны ойду жаратуу, башкача айтканда, аң-сезимдин өзүнүн озуне кайрылуусу) жөндөмдүүлүгү, предметтик-практикалык ишмердүүлүккө жөндөмдүүлүгү, аң-сезимди башкага еткерүп берүү мүмкүнчүлүгү (оозеки жана жазуу түрүндөгү тил аркылуу).

2. Адамдын аң-сезиминин негизги касиеттери.

Адамдын аң-сезиминин негизги касиеттери

Идеалдуулук - бул аң-сезимдин өзгөчө, материалдык эмес маңызы

Аң-сезимдин идеалдык касиеттери

▼ материалдык дүйнеге карама-карши (образдар массага, жытка, өлчөмдерге эз эмес);

▼ Материядан кез карандысыз (аң-сезимде материалдуу дүйнөдө жок нерсе да болот);

▼ кээ бир учурларда материядан алгачы (кандай гана нерсени адам жаратпасын, ал алгач аң-сезимде образ түрүндө жашайт);

▼ материалдык каражаттардын менен жардамы, кармалтыс, таанылгыс;

Интенционалдуулук – нерселерге бағытталғандык. Аң-сезимдин интенционалдуулугу аң-сезимдин нерселери (аң-сезим “көргөн” нерселер) жана формасы (ал кантит нарсени кабыл алғандыгы) бар экендигин билдириет.

Аң-сезимдин формалары

- кабыл алуу;
- пикирлөө;
- баалоо;
- эстөө;
- фантазия;
- турмуштук тажрыйба

Аң-сезимдин идеатордуулугу – идеяларды жаратуу жана кайра түзүү жөндөмдүүлүк жөнөкөй чагылуунаун чегинен чыгып, ички өз алдынча ишмердүүлүк. Абстракттуу идеяларды иштеп чыгуу – жаныбарлардын чагылдыруусунан негизги айырмачылыгы. Анын натыйжасы болуп аң-сезимдин мазмунун кодлоштуруу, берүү жана таратуу тутуму болгон – тилдин иштелип чыгышы. Идеатордуулуктун жардамастында адамзаттын өнүгүшүү аң-сезимдин терендеши ишке ашат.

Аң-сезимдин нерселері (предмети)

- ▼ курчап турган дүйнәнин нерсelerde кубулуштары;
- ▼ жогорку дүйнө менен байланыштагы жыл байланыштаган өзгөчө, алдынча рухий дүйнө.

Суроо 35. Диалектика

1. Диалектика жана өнүгүү жөнүндө жалпы түшүнүк.

Диалектика – бул азыркы философияда таанылган бүткүл бытиенин өнүгүү теориясы, ошол эле кезде ага негизделген философиялык таанып-билиү ыгы да болуп саналат.

Диалектика материянын, духтун, аң-сезимдин, таанып билүүнүн жана башка аспекттердин өнүгүүсүн теориялык чагылдырат.

Диалектиканын негизги проблемасы – өнүгүү деген эмне? **Өнүгүү** – материянын негизги белгиси жана жалпы касиети: материалдык жана идеалдык объекттердин жогорку, татаал өзгерүүсү, уюшулуунун бир топ жогорку баскычына өтүүсү. Өнүгүү – кыймылдын жогорку формасы.

негизи болуп эсептелет

Кыймыл – материянын ички касиети жана курчап турган чейрөнүн уникалдуу кубулушу. Кыймыл – материалдык дүйнөнүй байланыштыруучу жол катары да эсептелет.

Диалектиканын мыйзамдары

Өзгөчөлүктөрү

▼ курчап турган дүйнөнүн бардык чейрөлөрүн камтыйт;
▼ кыймылдын жана өнүгүүнүн терен негиздерин ачып көрсөтөт – анын булагы, эски менен жаңынын байланышы, эскиден жаңыга өтүү механизми.

- ▼ карама - каршылыктардын биримдиги жана күрөшү;
- ▼ сандан сапатка өтүү;
- ▼ танууну тануу;

2. Карама- каршылыктардын биримдиги жана күрөшү мыйзамы.

Карама-каршылыктардын биримдиги жана күрөшү мыйзамы боюнча бардык нерсе карама-карши баштальштан, алардын биримдигинен турат, бул бири-бирине карама- карши жактар дайыма күрөштө болушат (м: күн жана түн, ысық жана муздак ж. б.). Карама-каршылыктардын биримдиги жана күрөшү - бардык нерсенин өнүгүүсүнүн жана кыймылынын ички булагы.

Гегелдин карама-каршылыктын биримдиги жана күрөшүнө өзгөчө көз карашы

✓ ар бир нерсе, кубулуш, эки негизги сапатка ээ – тендештик жана өзгөчөлүк;

✓ тендештик бул нерсе же кубулуш өзүнө тен, башкача айтканда бул нерсе – ал өзү гана. Ошол эле убакта өзүнө окшош нерседен окшоштукту бузууга аракет кылуу да болот;

✓ биримдикте болгон тендештик менен айырманын ортосундагы күрөш – бул каршылык, ал нерсенин өзгөрушүнө – кыймылга алып келет. М: коом өзүнө-өзү тендеш, бирок анда ошол коомдун чектеринде батышлаган күчтер бар, алардын ортосундагы күрөш коомдун сапатынын өзгөрушүнө, жаңыланышына алып келет.

Күрөштүн ар кандай түрлөрү

▼ эки тарапка тен бирдей пайда алып келүүчү күрөш (м: атаандашууда бир жак экинчисин кууп жетип, өнүгүүнүн жогорку сапаттык тепкичине етет);

▼ күрөштө, бир жагы дайыма экинчисинин үстүнен үстемдүк кылыш, жөнгөн сакталып калат жана женүүчүсү өнүгүү менен улам жогорку тепкичке етет;

▼ антогонисттик күрөш, мында бир жак экинчисин толук жок кылуунун натыйжасында гана жашай алат.

3. Сандык өзгөрүүлөрдүн сапаттык өзгөрүүлөргө етүү мыйзамы.

Сандык өзгөрүүлөрдүн сапаттык өзгөрүүлөргө етүү мыйзамы

Өзгөчөлүктөрү

Сапат – нерселердин байланышынын жана айрым мүнөздөмөлөрүнүн стабилдүү системасы, нерсенин аныкталгандыгы.

Сан – нерсенин же кубулуштун эсебинин параметри (көлөмү, салмагы, саны, өлчөмү ж.б.).

Ченем – сандын жана сапаттын биримдиги.

Белгилүү бир сандык өзгөрүүлөрдө сапат да өзгөрөт.

Сапат чексиз өзгөрө албайт. Айрым учурда сапаттын өзгөрүшү бүтүндөй ченемдин өзгөрүшүнө алып келет, мында нерсенин маңзы өзгөрөт. Мынданай учур “түйүн” деп, ал эми башка абалга етүү «секирик» деп аталац. Мисалы, суу кайнаганда суунун сапаты бүтүндөй өзгөрөт, ал бууга айланат. Мындана 100° температура түйүн, ал эми суунун бууга айланышы же бир сапаттык ченеминин башкага етүшү – секирик болуп саналат.

Жаратылышта дайыма зле байланыш учурларды аныктоого мүмкүн эмес. Сандын жаңы сапатка етүүсү байкоосуз, эволюциялық болушу да мүмкүн. Буга байыркы грек “Куча” (“Үймөк”) апориясы мисал боло алат: данга канча данды кошкондо үймөк болот?

3. Танууну тануу мыйзамы.

Танууну тануу мыйзамы: жаңы дайыма эскини танып, анын ордун зэлэйт, бирок акырында езү жаңыдан эсжиже айланып улам жаңы аркылуу танылып турат. Мисалы, коомдук цивилизациялык этаптардын алмашышы, адам баласынын эволюциясы (м: чон ата – ата, бала ж.б.).

Жаңынын эски формаларды тануусу – алга умтулган өнүгүүнүн механизми жана себеби

Өнүгүүнүн багыты жөнүндөгү маселеге негизги көз караштар

Өнүгүү – төмөндөн жогоруга етүүчү, дайыма алга умтулган, ырааттуу процесс.

өнүгүү алга умтулган сыйктуу эле, төмөндү карай да болушу мүмкүн. Бул көз караштын чындыкка жакындыгын турмуш көрсөтүүде. Мисалы, СССР – бул республикалардын кризиске кептелиши, бирок кайрандан өнүгүүнүн башка жолуна түшүү, алга умтулуу, өнүгүү. Бирок жалпы өнүгүү тенденциясы – алга умтулуу;

өнүгүү башаламан, эч кандай өнүгүү багытына ээ эмес.

өнүгүү түз сыйык түрүндө эмес, спираль түрүндө жүрөт, спиралдын ар бир орому мурунку түзүлүштү жаңы, бийик дөнгөлдө кайталайт.

5. Диалектиканың негизги принциптери.

Диалектика

Диалектиканың принциптери

Жалпы байланыш (когеренттүүлүк) – курчап турган дүйнөнүн бутундуктуктын, анын ички биримдиги, процесстердин, кубулуштардын, нерселердин бардык компоненттеринин бири-бирине көз карандылыгы жана бири-бирине байланыштуулугу.

Байланыштын түрлөрү

- ✓ сырткы жана ички байланыштар (өтө кенири тараган байланыштын түрлөрү);
- ✓ тикелей жана кыйыр;
- ✓ генетикалык жана функционалдык;
- ✓ мейкиндиктик жана убактылуу;
- ✓ кокусунан жана мыйзам ченемдүү;

Системалуулук - курчап турган дүйнөдө байланыштын кеп сандынган түрлөрү баш аламан жайташкан эмес, алар иреттүү. Бул иреттүү байланыш дүйнөнүн бутундуктун, биримдигин көрсөтөт.

Себептүүлүк (детерменизм) – себептин натыйжасында экинчи бир нерсе, кубулуш, процесс пайда болот, жана дүйнөдө себепсиз пайда болгон жана башка нерселерге, кубулуштарга себеп болбогон эч нерсе жок. Себеп жалпы мүнөзгө ээ, ал убакыт менен тыгыз байланышта, ички жана сырткы себептер натыйжаны пайда кылат, бул себептин – натыйжа менен байланышын тууонтат.

Тарыхыйлуюулук – дүйнөнүн эки өнүктүн көрсөтөт: дүйнөнүн, тарыхтын түбөлүктүүлүгү жана жок болбостугу, анын жашоосу жана өнүгүүсү убакыт өлчөмүнде дайыма уланып келет.

Суроо 36. Диалектиканын категориялары.

Диалектика

Диалектиканын категориялары – диалектикалык проблемалардын манзының ачылыштарыннан табылдырышат.

Маңыз жана кубулуш.

Маңыз, бул кубулуштун артында жашырынып жаткан, сезим-туюмдар менен тикеден-тике кабыл алууга мүмкүн болбогон нерсенин салыштырмалуу туруктуу жагы.

Кубулуш - нерселер менен процесстердин үстүрт, сырткы, салыштырмалуу туруксуз, өзгөрүлмөлүү, сезим-туюмдар менен женил кабыл алынган жагы болуп саналат.

Форма жана мазмун.

Форма – системанын ырааттуулук, ирээттүүлүк принциби, анын мазмунунун жашоо ыкмасы.

Мазмун – нерсенин, кубулуштун же процесстин тибин, мүнөзүн аныктаган элементтер менен алардын өз ара аракеттенүүлөрунун жыйындиси.

Себеп жана натыйжа.

Себеп ылайыктуу өзгөрүүлөрдү пайда кылган заттардын бир же бир нече элементтеринин өз ара аракеттерин көрсөтөт.

Натыйжа – өзгөрүү, өз ара аракеттешкен заттарда, элементтерде пайда болгон өзгөрүүлөр. Бир эле себеп бир канча натыйжа бериши мүмкүн. Себеп ички жана сырткы болуп экиге бөлүнөт.

Жекелик, өзгөчөлүк, жалпылык.

Жекелик – ал өзүнө окшош, тектеш нерселер менен процесстердин өзүнө гана мүнөздүү болгон касиеттери, мейкиндикин жана убакыттын параметри менен айырмаланган айрым нерсени же процессти мүнөздөйт.

Өзгөчөлүк – ар бир нерсе өзүнө гана таандык индивидуалдык сапаттарга, касиеттерге ээ, ал ушул индивидуалдуулугу менен айырмаланат. Эки окшош бирок, бирдей бир да нерсе же кубулуш болушу мүмкүн эмес.

Жалпылык – айрым же жеке нерселердин окшоштугу, алардын бирдейлиги, байланыштардын тигил же бул топко же системага таандык болушу.

Суроо 37. Диалектиканын альтернативалары.

Метафизика - диалектиказа карама-каршы ыкма, мында дүйнөнүп бүтүндүгү, тааным, ойлоо, өнүгүүнүн бағыты менен жаңынын байланышы, сандык жана сапаттык өзгөрүүлөр, өнүгүүнүн себептери сыйктуу суроолорду тушунууда пикир келишпейт.

Метафизиканын диалектикадан айрымачылыктары

- ∨ эски менен жаңынын байланышы жөнүндөгү маселеде: эгер диалектика эски менен жаңынын ортосунда байланыш болот деп эсептесе, метафизика аны четке кагып, жаңы эскини толук сүрүп чыгарат деп эсептейт;
- ∨ кыймылдын себеби жөнүндөгү маселеде: метафизика боюнча кыймыл материалыны өзүнөн эмес, тышкы күчтөрдүн себебинен чыгарат;
- ∨ сан менен сапаттын өз ара байланышын көрбейт; сан сандык өзгөрүүлөргө (көбөйүү, азайу ж.б.), сапат сапаттык өзгөрүүлөргө(өзү эле начарлайт, жакшырат) өзгөрүштөт;
- ∨ кыймылдын өнүгүшүнүн бағыты жөнүндөгү маселеде: эгер диалектика өнүгүү негизинен жогору карай спираль түрүндө ишке ашат десе, метафизика болсо өнүгүүнүн түз сыйктуу же айлана боюнча, же болбосо таптакыр бағыты жок деп эсептейт;
- ∨ ойлоо системасы жөнүnde: диалектикалык ойлоо «тезис-антитезис» кадамдары менен түшүндүрүлсө, метафизикалык ойлоо «же-же», «бул болбосо, демек - тигиниси» дегендөй формулага таянат, метафизикалык ойлоо ийкемдүү эмес жана бир жактуу;
- ∨ курчап турган чындыкка болгон мамилеси: диалектика дүйнөнү көп түрдүү, көп кырдуу деп билет; метафизика болсо - бир түрдүү «ак-кара» принципинде көрөт;
- ∨ таанып-билигтө мамилеси: диалектика боюнча таанып-билиг абсолюттук акыйкатка карай ырааттуу жана максаттуу бағытталган процесс, ал салыштырмалуу акыйкат билимдердин ырааттуу өнүгүшү аркылуу журет, метафизика боюнча абсолюттук акыйкatten сезимдер менен тажрийбадан үстөм турган «акыл-эстүү» ыктардын жардамы астында шарт эле таанып-билигтө болот;
- ∨ курчап турган дүйнөнеге мамилеси: диалектика дүйнөнү бир бүтүндүктө жана өз ара байланышта көрсө, метафизика нерселер менен күбулуштардан гана турат деп эсептейт.

Терс (сынчыл) диалектика диалектиканын жалпы кабыл алынган постулаттарын четке кагып, дүйнөгө жана өзүнө сынчыл көз менен карайт. Негиздөөчүлөрү жана көрүнүктүү өкүлдөрү болуп Теодор Адорно(1903-1969), Жан-Поль Сартр (1905-1980) эсептелишет.

Негизги идеялары

- ▼ диалектика терс (сынчыл) гана боло алат, ал эскиге сын көз менен карап, эскиге көп көңүл бурбашы керек;
- ▼ диалектика дайыма, ар бир нерседе, кубулушта сын үчүн шылтоо издеши керек, бардыгына күмөн санап, сындалап, бардыгын танышы керек;
- ▼ жаңы эскини толук бойдан жана кайрылгыс түрдө четке кагышы керек жана ошол эле кезде шарт эле сындалышы керек, муну менен андан да жаңыны издеөгө өтүшү керек (башкача айтканда диалектика дайыма алдыга гана жүрүп, бир орунда токтот калbastan, бардык тоскоолдуктарды жениши керек);
- ▼ терс (сынчыл) диалектика объективдүү мааниге ээ эмес, ал ан-сезимге гана тиешелүү, анткени ан-сезим гана бардыгын четке кагат жана сындаій алат;
- ▼ танууну тануу эч качан он мүнөзгө өтпөөсү керек, чындыктын бардык кубулуштарын дайыма тануу керек жана сындоо зарыл.

Диалектиканын альтернативалары (уландысы)

Диалектиканын альтернативалары

Өз алдынча теория катары эсептөлибезген, диалектикага альтернатива катары мүмкілдер

- ▼ Софистика – логиканын эрежелерин бузуу менен, башты айландырган, далилдерге таянбаган, логикалык жактан туурадай көрүнгөн жыйынтыктарды чыгаруу ыгы.
- ▼ Релятивизм – таанып билүүнүн даяр жыйынтыктарын интерпретациялоо.
- ▼ Эклектика - бул ыкма өзү каалагандай баш аламан ойлорго негизделген, бирдиктүү баштальш түшүнүгү, системасы жок, жыйынтыгында устүртөн чындыкка оқшош тыянакка негизделет.
- ▼ Догматизм – курчап турган дүйнөнү эскиргөн, сенек, далилдерсиз, жогорудан же кудай тарабынан берилген деген жана ал түшүнүктөрдү абсолюттук акыйкат катары кабыл алуу.

Суроо 38. Философиядагы адам проблемасы.

Адам жана инсан женүндө жалпы түшүнүк

Адам – бир жағынан биологиялык башталмадагы (жогорку сүт эмүүчүлөргө оқшош), екинчи жағынан аң сезимдүү, терең абстрактуу ойлонуута, сүйлеөгө (жаныбарлардан айырмаланып), эмгекке, коомдук жашоонун жогорку дентээлин, маданияттын жетишкендиктерин өздештүрө билүүге жөндөмдүү өзгөчө жандык, жаратылыштын кубулушу.

↔
Инсандын нормалдуу өнүгүүсүн шарттоочу факторлор
↔

Инсан – бул адамдын тубаса жана социалдык чейрөдөн үйрөнген жана өнүктүргөн сапаттары, билимдердин, баалуулуктардын, максаттардын жыйындысы. Демек, адам – бул биологиялык социалдык биримдиктеги жандык.

- ✓ коомдогу жашоо, өнүгүү жана тарбия – бул инсан катары кальштанууга мүмкүн болгон сапаттарды камтыган, адамдын нормалдуу өнүгүшүнө негизги шарт;
- ✓ биологиялык индивидден биологиялык-социалдык инсанга айланууда эмгек жана практика эң чоң маанигө ээ. Адамдын жөндөмүнө ылайык, кызыгуусуна жараша жана өзүнө да, коомдо да пайдалуу иш менен аракеттенүүсү анын өзүнүн инсандык сапаттарын ачып көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Философиядагы белгиленген инсандык сапаттар.
 (тубаса жана үйрөнгөн адаттар, жүргүм-турум жана ойлоо образы).

Позитивдүү (оң моралдык сапаттар).

Коомдоғу төрс моралдык сапаттар.

Коомдук пайдалуу сапаттар

- ▼ гумандуулук;
- ▼ адамгерчилик;
- ▼ ар-намыстуулук;
- ▼ уялтуулук;
- ▼ токтоолук;
- ▼ кең пейилдик;
- ▼ адилеттүүлүк;
- ▼ ишенимдүүлүк;
- ▼ женекейлүк ж.б.

- ▼ кекирийгендик;
- ▼ бети-жоктук;
- ▼ оройлук;
- ▼ коркоттук;
- ▼ арамдык;
- ▼ алдамчылык ж.б.

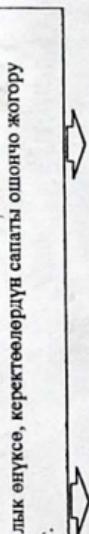
- ▼ эркүүлүк;
- ▼ чечкиндүүлүк;
- ▼ акылмандык;
- ▼ билгичтик;
- ▼ ишенимдүүлүк;
- ▼ патриоттуулук;
- ▼ принципиалдуулук ж.б.

2. Кызыгуулардын жана керектеөлөрдүн классификациясы.

Ар бир адамта, инсанта мунездүү белгى бул - **керектеөлөрдүн жасалынын** болупсуз. Ар турда дара жадады кызыгуулардын жана керектеөлөрдүн болушу, алардын чыр-чатали, күрөшү коомдун онуттурун ички каймылдаткалычы б.с. Бирок, кызыкчылтыктардын ар түрдүүлүтүн ашынган антогонистик, жок калууга (адамды, тапты, мамлекетти ж.б.) болтулбаган уурада же, жалпы кызыкчылкака үндөш болгондо тана онуттугээ алыш келет.

Керектеөлөр – адамлардын тигит же бул иш - аракестин жүзеге ашырууга түркүү берүүчү исти. **Керектеөлөрдүн** канааттандыруу – адамдын бактысынан манилдуу компоненти. Ар бир коомтого деңгээлине жарааша керектеөлөр жана аны канааттандыруу мумкинчулуктерүү тиешелүү. Коом канаалык онуксе, керектеөлөрдүн сапаты ошончо жотору болот.

Кызыгуулар – кандалайыр бир нерсеге кызыгуул, керектеөлөрдүн конкреттүү көрүнүшү, берилши

Биологиялык (табигый) – жашоону сактоо, азыктануу, көбөйчүү ж.б.

Коомдо калыптануучу

Ruxh – ички дүйненсүн байлагуу, маданий баалуулуктарды үйрөнүү;

Материалдык – жетиштүү деңгээдиден жашоону камсыз кылуу;

▼ бүткүл адамзаттын кызыкулбыты (М.: ядролук согултуу, экологиялык катострофалы болтуруу ж.б.).

▼ материалдык жана рухий;

▼ нормалдуу жана нормалдуу эмес;

▼ жеке;

▼ топтук;

▼ алдыдааты, келечектети;

▼ чечилүү жана чечилтис;

▼ жалты жана антогонистик (жеке келишес);

Социалдык – кескинтик жөндөмдүүлүгүн көрсөтүү, коом тарарабанан ылдайтыну баа шаару.

3. Социалдык нормалар жана алардын инсанга таасири.

Социалдык нормалар – адамдардын жүрүм-турумун жөнге салуучу коомдогу эрежелер.

↔ Коом учун социалдык нормалардын мааниси

- ✓ коомдогу төң салмактуулукту, тартыпты сактайды;
- ✓ адамдагы биологиялык жашыруун инстинкти басат, адамды «смаданиятташырат»;
- ✓ адамдын коомдук жашоого ылайыкташуусуна же социалдашуусуна жардам береди.

Моралдык нормалар - адамдын жалпы жүрүм-турумдарын жөнгө салат, алар, баарыбызга белгилүү коомдук мамилелердин чоң чейресүн ичине камтыйт; бардык адамдар же көпчүлүк тарабынан кабыл алынат; коом жана адам анын абийири моралдык нормалардын талаптарын аткаруучулар гана эмес, ошондой эле аны бузуучулар да, айыптоочулар да болуп эсептелец.

Толтук нормалар – чакан топтотуу коллективдин жүрүм-турумун тартибин жөнгө салуучу езгөчө нормалар (м: секталардын, кылмышкер топтордун, дос компаниялардын нормалары ж.б.).

Атайын (кесиптик) нормалар – тигил же бул кесиптин өкүлдерүүнүн жүрүм-турум тартибин жөнгө салышат (м: артисттердин, аскер кызметчилердин, медицина кызметкерлеринин, дипломаттардын, убактылуу жалданыш иштегендердин өз-өзүнен тишелүү жүрүм-турум нормалары болот ж.б.).

Укук нормалары

Өзгөчөлүктөрү

- ✓ мамлекеттин укуктук езгөчө органдары тарабынан бекитилет;
- ✓ жалпыга милдеттүү мүнөзгө ээ;
- ✓ формалдуу аныкталган (жазуу түрүндө так белгиленген);
- ✓ коомдук мамиленин так аныкталган чейресүн жөнгө салат (жалпы эле коомдук мамилени эмес);
- ✓ мамлекеттин аргасыздоо күчү менен бекемделген (укуктук нормаларды бузган адамдарга зордуктоону колдонуу, мыйзам жол бергендей атайын мамлекеттик органдар тарабынан санкциялар берүү мүмкүнчүлүгү ж.б.).

4 . Ишмердүүлүк жана анын индивиддин инсанга айлануусундагы мааниси.

Ишмердүүлүк – системалуу, бутун, иреттүү, белгилүү жыйынтыкка бағытталган аракет.

Эмгек ишмердүүлүктүн негизги түрү

Өзгөчөлүктөрү

- ▼ Учурдагы өнүккөн коомдо эмгек – эн жогорку социалдык баалуулук;
- ▼ Адамды эмгектен, эмгек куралдарынан жана эмгек жыйынтыктарынан бөлүп кароо мүмкүн эмес. Коомго, адамдын езүне пайда алыш келген эмгек адамдын потенциалынын есүшүүне комекчү болот;
- ▼ Эмгек – адамдын ан-сезиминин, жөндөмдүүлүктөрүнүн калыптанышында жана өнүгүшүндө бүтүндөй эволюцияда өзгөче роль ойногон;
- ▼ Эмгектин натыйжасында гана адам курчаган чейрөдөгү жаныбарлар дүйнесүнен бөлүнүп, жогорку деңгээлдеги коомду түзе алды;

Эмгек адамдын негизги белгиси жана жашоо жолу.

5. Инсандын турмуштук позициясы жана анын түрлөрү.

Турмуштук позиция – бул инсандын оюнан жана аткарған ишинен көрүнгөн курчаган чейреке кылган мамилеси.

Пассивдүү (коинформисттик - латын сөзү макул жүрүм- туруму) турмуштук позиция - шартка жараша курчал турган дүйнегө баш ийүүгө бағытталган.

Активдүү турмуштук позиция-ситуацияны контролдоого, курчаган дүйнөнү кайра езгертуп түзүүгө бағытталган.

- ✓ авторитеттік жүрүм - турум (адам таасирлүү же өкүмчүл адамдын же жетекчинин жүрүм - турумунан, көз карашынан бағыт алат);
- ✓ топтук жүрүм-турум (топтун башка мүнделерүү сыйктуу эле, жеке адам топто кабыл алынган жүрүм -турум нормаларын бекем карманат);
- ✓ коомдук жүрүм- турум ("агым менен агу"- жеке индивид коомдун нормаларына баш ийет), бул жүрүм-турум тоталитардык мамлекеттердин атуулдарына мүнездүү болот.

- ✓ активдүү топтун лидерине баш ийет, бирок, ез алдынча көз карашка, жүрүм-турумга ээ;
- ✓ топтун, колективдин лидери болууга умтулат, бирок коомдун нормаларына баш ийет;
- ✓ коомдук нормаларды тогтой жана коомдук эмес- кылмышкер, бандалык же башка бирикмө топтордо "өзүн көрсөтүүгө" активдүү умтулат;
- ✓ коомдун нормаларын кабыл албоо, бирок ез алдынча курчал турган чындыкты езгертуүгө умтулуу (мисалы: революционерлер, Ленин жана башкалар).

6. Инсанды тарбиялоо.

Тарбия – индивидди социалдык нормаларга, рухий маданиятка тартуу, аны эмгекке жана келечек түрмушка даярдоо.

Өзгөчөлүктөрү

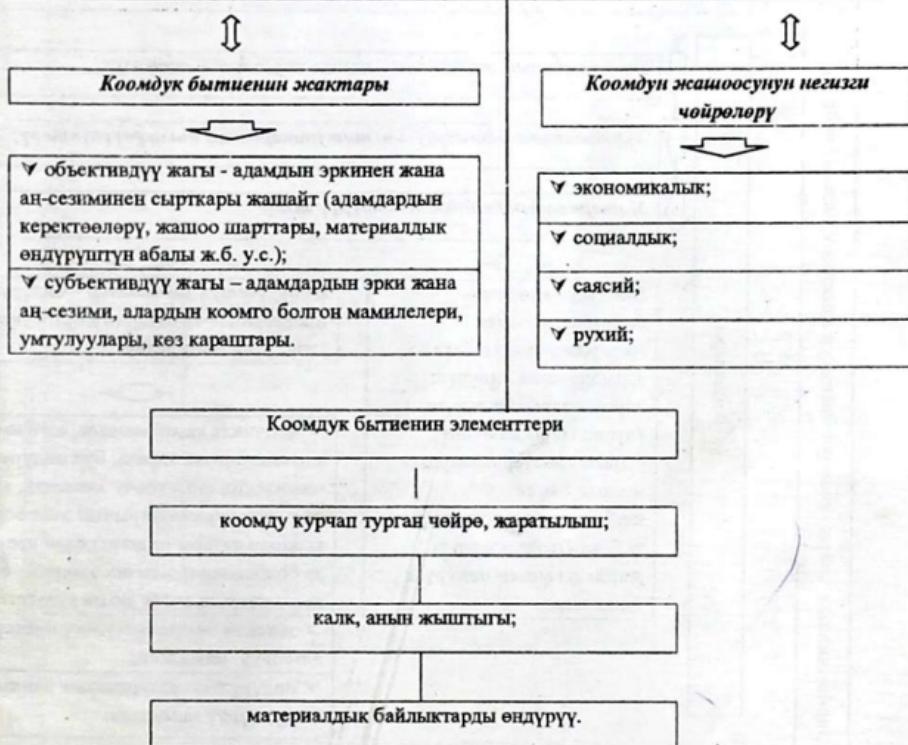
- ▼ Инсанды тарбиялоо - адамдын коомдо калыптанышы, ошол коомго ылайыкташып жашоосу учун зарыл .
- ▼ Тарбияны, ереже катары ар түрдүү коомдук институттар беришет: үй-бүлө, мектеп, досторунун тобу, армия, эмгек колективи, ЖОЖ, кесиптик бирикмелер, бүтүндөй коомчулук;
- ▼ Тарбиячы катары, алым жеке адамдар мисал болушу мүмкүн; м: мектептин мугалими, авторитеттүү курдашы, командир, жетекчи, саясий ишмер, маданий дүйненүүн екулүү ж.б.
- ▼ Учурдагы коомдо инсанды тарбиялоодо массалык маалымат каражаттар етө чон ролду ойнайт, ошондой эле материалдык жана маданий рухий жетишкендиктер (китең, көргөзмө, техникалык каражаттар жана башка) чон кызмат аткаралат.

- ▼ адамды коомдогу жашоого даярдоо (материалдык, рухий маданиятты, тажрыйбаны откеруп берүү);
- ▼ инсандын коомдук баалуу сапаттарын онуктүрүү;
- ▼ коомдогу төрс таасирлүү сапаттарды азайтуу, жок кылуу, очуруү;
- ▼ адамды эл менен мамиле түзүүгө ўйретүү;
- ▼ адамды эмгектенүүгө ўйретүү.

Суроо 39. Коом.

1. Коомдун жашоосунун негизги чайролору.

Коом – бул жашоо территориясы, доору, маданияты, каада-салттары боюнча бириктирилген адамдардын жашоо жана ишмердүүлүк системасы. Коом – ички түзүлүшке, бүтүндүкке, өзүнүн мыйзамдарына, өнүгүү бағытына ээ объективдүү реалдуулук, бытиенин жашоо формасы.

2. Экономикалык чөйрө.

Экономикалык чөйрө - коомдун жашоосун аныктоочу, базалык чөйрөсү

Түзүүчүлөрү

- ✓ ендүрүш;
- ✓ бөлүштүрүү;
- ✓ алмашуу;
- ✓ материалдык байлыктарды пайдалануу (экономикалык чөйрөнүн мазмуну).

Экономикалык мейкиндик – мында чарбалык жашоо етөт;

Экономиканы башкаруу институттарынын ишмердүүлүктөрү;

Материалдык байлыкты өндүрүү жолу

Формалары.

Өндүргүч күчтөр -
билимдерге, эмгек
ыкташына, тажрыйбага ээ
адамдар жана өндүрүш
каражаттары. Өндүрүш
каражаттары ез ичине:
сырьенү, материалдарды,
имарат, эмгек
шаймандарын, транспортту
ж.б. камтыйт, алардын
жардамы менен өндүрүш
ишке ашат.

Өндүрүштүк мамилелер – өндүрүш
процессинде адамдардын ортосунда
түзүлүүчү мамилелер.

- ✓ менчиксө карай мамилес, өзгөчө өндүрүш
каражаттарына карата. Бул өндүрүштүк
мэмиленин аныктоочу элементи, ким
өндүрүш каражаттарынын ээси болсо, ал
кожоюн катары ез шарттарын көст, менчиксө
ээ болбогондор менчик ээлерине ез
кызматтарын эмгек акыга сунушташат;
- ✓ эмгекти бөлүштүрүүдөгү ишмердүүлүкүтү
алмашуу мамилеси;
- ✓ өндүрүлгөн материалдык байлыкты
бөлүштүрүү мамилеси.

Материалдык өндүрүштүн мааниси (коомдун жашоосунун экономикалык
чөйрөсүнүн).

- ✓ коомдун жашоосуна материалдык базаны түзөт;
- ✓ коомдун алдында турган бир катар проблемаларды чечүүгө мүмкүндүк берет;
- ✓ социалдык структуралага түздөн-түз таасирин тийгизет (таптарга, социалдык тоопторго);
- ✓ саясий процесстерге таасирин тийгизет;
- ✓ рухий чөйрөгө таасирин тийгизет – түздөч-түз мазмунга жана формасына: рухий
чөйрөнү алып жүрүүчүлөр (мектептер, библиотекалар, театрлар, китеңтер ж. б.).

3. Социалдык чойре

Социалдык чойро - (социалдык топтор, улуттар, элдер) улуттук фактторго, өндүрүш каражаттарынын менгиктештирилишине, эмгектин белшүтүрүлүпнен негизделген коомдун ички түзүлүшүнүн системасы.

Коомдун социалдык чойрөсүнүн маңызын түшүнүүдөгү негизги мамилелер

Таптык – бардык коомдор чоң топторго - таптарга бөлүнүшөт (эреже катары менчик зэлериңе жана менчиксиздерге, көп учурда антагонисттик таптарга, алардың ортосунда таптык күрөш жүрүп турат) бул кез карааш марксисттик философияда көнири тараплан;

Стратификациялык – коом бир канча анча чоң эмес социалдык таптардан турат. Алар экономикалык, кесиптик, саясий белгилери бояонча айырмаланышат жана бирин-бири толукташ, бири-бири менен алакада болушат, Батыш философиясына мунездүү.

Коомдун социалдык түзүлүшүнүн негизги элементтери.

▼ Социалдык-таптык же катмардык жалпылыктар ага таптар, катмарлар, страттар киришет, бул жалпылыктар экономикалык себептен келип чыгышат. Ошондой эле сословиелерди да кошсо болот, алар экономикалык гана эмес, традициялык да болунүүгө ээз;

▼ социалдык-этникалык жалпылыктар – урук, уруу, эл, улут;

▼ социалдык-демографиялык жалпылыктар: жаратыльштык белгиси бояонча (эркектер, аялдар, жаштар, карылар, расалар жана башкалар), жашоо образы бояонча (шаардыктар, айылдыктар, маргиналдар, кара жумуш жана акыл эмгегинин өкүлдерүү жана башкалар).

▼ адамдардын кичи топтору – ар кандай эмгек коллективдери, үй-бүлө жана башкалар.

▼ Социалдык жалпылык деп коомдо объективдүү түрдө түзүлүүчүү, жалпы кызыкчылыктары жана ишмердүүлүк чейресү, психологиялык мунездөмөлөрү, жашоо образы, жана ушул сыйктуу башка жалпылыктарга ээ болгон адамдардын бүтүн бир түзүлүшүн айтабыз.

↔ Социалдык мобилдүүлүк – бир социалдык топтон экинчи социалдык топко етүү мүмкүнчүлүгү (мисалы, жумушчу – интеллигентке, интеллигент – жеке ишкерликке ж.б.у.с.).

Өзгөчөлүктөрү

Социалдык мобилдүүлүк – коомдун нормалдуу жашоосунун негизи, ар бир адамдын өзүн көрсөтүү мүмкүнчүлүгү. Төмөнкү социалдык мобилдүүлүк тоталитардык мамлекеттерге жана етө терең экономикалык, саясий, рухий сенектиктеги мамлекеттерге мунәздүү;

Экинчи жагынан жогорку социалдык мобилдүүлүк демократиялык, динамикалык онугүүдөгү коомдордо жана революция же реформа жолундагы коомдордо мүнәздүү;

Социалдык мобилдүүлүк темен – болгон жогорку дөңгээлдеги демократиялык елкөлөрдө, жашоонун жогорку дөңгээлинде страттардын бири -бирине етүүсү етө татаал же мүмкүн эмес. Бул коомдун кичинекейлиги (чакандагы), анын мүчелерүнүн бири- бирине бекем байланышы, каада- салттын күчү, коомдогу орундардын “бош эмстеги” менен түшүндүрүлөт.

Батыштын социалдык мобилдик коомдорунун түрлөрү.

- ▼ жогорку дөңгээлдеги мобилдик елкөлөр – АКШ, Италия, Япония;
- ▼ орточо дөңгээлдеги мобилдик елкөлөр – Канада, Великобритания;
- ▼ етө төмөн дөңгээлдеги мобилдик елкөлөр – Голландия, Швейцария, Дания.

↔ Жарандык коом – социалдык топтордун жогорку дөңгээлдеги биримдиги, моралдык салттарды, мыйзамдарды урматтаган, жалпы милдеттерди тааныган, мүчелерү берүүтүндүктүн жараны катары эсептөлген биримдик.

Азыркы коомдун онүгүү тенденциялары

- ▼ карама-каршылыктарды, страттардын ортосундагы айырмачылыктарды азайтуу, бир кыйла бирдейлике алыш келүү;
- ▼ түзүлүштү татаалдаштыруу – страттарды етө майда дөңгээлдеги топторго майдалоо.

4. Саясий чөйрө.

Коомдун саясий чөйрөсү – коомчулукка жетекчилик кылган, белгилүү бир социалдык топтордун кызынчылыктарын корготон уюмдардын жана жекемелердин тобу. Саясий жашооңун негизги маселеси – бийлик жөнүндөгү маселөө.

Коомдун саясий системасынын элементтери.

Мамлекет - коомдо бийлакти жүргізүүчү органдардын системасы (коомдун саясий системасынын башкы элементи).

Мамлекеттин негизги функциялары

- ✓ екүлчүлүк (ар кандай саясий, социалдык топтордун кызынчылыктарын көрсетүү);
- ✓ жәнгө салуучулук (коомдогу тартигты сактоо, коомдук процесстерди башкарруу);
- ✓ коргоочулук (мамлекеттин жарандарын ички да, сырткы да коркунучтан сактоо);
- ✓ тышкы саясий (башка мамлекеттер менен болгон саясий, экономикалык байланыштары);
- ✓ интеграциялык.

саясий партиялар;

коомдук уюмдар;

профсоюздар;

ар түрдүү институттар.

5. Рухий чайре.

Коомдун рухий чайрасунун негизги элементтери.

Коомдук аң-сезим – элдердин коомдук практикасынан пайда болгон, алардын үй-бүлөтүк, чарбалык, өндүрүштүк жана башка ишмердүүлүктөү сесимдер, идея, теориялары, коркмак жана диний образдарды, бытиенин барлык түрлерүн чагылдыруучу ар кандай көз караштардын жыйндысы.

Элементтери

Рухий ишмердүүлүк – аң сезимдин ишмердүүлүк процессинде материалдык жана рухий дүйнө жөнүндөгү, адам жөнүндөгү элестетүүлөр жана образдардын, сезимдер жана ой-кыллардын жарагалышы.

Рухий ишмердүүлүктүн наатыйжасында жарагалган рухий баалуулуктар: моралдык жана диний негиздер, илмий теориялар, көркөм чыгармалар ж.б.

адамдардын рухий ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө алардын **рухий керектөөлөрүнө** жараша рухий баалуулуктар жарагалып, таратылып, ездештүрүлүп, керектелип турат;

Рухий мамилелер – элдердин ортосундагы мамилелер жана рухий баалуулуктарды бири-бири менен алмаштыруулары;

Адамдын жеке аң сезими – бытиенин жактарын жекече кабыл алуу.

Күпнүмдүк (курчап турган чындыкты коом жана анын мүчөлөрүнүн түздөн-түз кабылдоосу) жана теоретикалык аң сезим (бытиени жогорку жалпылоодо кабылдоо).

Коомдук идеология (коомдук-саясий түзүлүштү, социалдык катмарлардын кызыкчылыгын чагылдыруучу коомдо кабыл алынган көз караштардын системасы, бағыты) жана психология (коомдун жана андагы бүгүндөй элдердин кызыкчылыгы жана керектөөлөрү, каадасалттары, идеалдары, максаттары, сезимдери, умтуулулары жана башка).

Коомдук аң-сезимдин формалары

- ✓ саясий;
- ✓ укуктук;
- ✓ моралдык;
- ✓ илмий;
- ✓ диний;
- ✓ философиялык;
- ✓ экологиялык;
- ✓ көркөм (эстетикалык);
- ✓ экономикалык;
- ✓ глобалдык ж.б.

Суроо 40. Коом жана жаратылыш.

1. Жер планетасы – жашоо үчүн зарыл болгон бардык шарттардын эсси.

Жаратылыш – кең маанинде бүткүл материалдык дүйнө, объективдүү реалдуулук; Тар маанинде – коомду курчап турган чөйрө, жердин белгилүү бир адам катнаш жасаган белүгү, чөйрөсү. Мындан ары ушул тар маанинде карайбыз.

Жердин (башка планеталарга салыштырмалуу) жашоо үчүн зарыл болгон шарттары болонча артыкчылыгы

- ✓ Күн – Жер жана башка Күн системасындагы планеталар тегерегинде айланган, орточо елчөмдөгү жана күчтөгү жылдыз. Өтө чоң (“ысык”) же етө кичинекей (“мұздак”) жылдыздардын тегерегинде жашоо мүмкүн эмес;
- ✓ Жер Күндөн оптималдуу алыстыкта - 150 млн. км алыс жайгашкан (эгер Жер Күнге 10-15 млн. км жакыныраак жайгашса, чөлгө айланмак, 10-15 млн. км алысыраак болсо, муз кептамак);
- ✓ Жер орточо елчөмгө ээ: етө кичинекей планеталар (м: Меркурий, Плутон) етө начар тартылуу күчүнө ээ, демек, алардын айланасында атмосфера жана башка жашоонун шарттары түзүү албайт; тескерисинче, етө чоң гигант планеталарда (Юпитер, Сатурн) етө күчтүү тартылуу болгондуктан, айланасында еткөргүчтүктуу кыйындаткан катмар түзүлүп, жашоонун пайда болушуна жол бербейт;
- ✓ Жер езгөчө атмосферага - газ, буу түрүндөгү катмарга ээ. Ал биринчиден, Жерди Күндүн жана башка радиациялардан, космостун жашоого зыян таасирлеринен коргойт; экинчиден, тириү организмдердин жашоосу жана дем алуусу үчүн зарыл болгон кислород жана азотту алып жүрөт; үчүнчүден, Жердин тез ысып жана тез муздал кетишінен жол бербейт;
- ✓ Жерде жашоонун зарыл элементи – суу бар.

2. Жаратылыштын негизги составдык бөлүктөрү.

Жердин составдык бөлүктөрү (жаратылыштык)

Литосфера (грек.которгондо - таш катмары) – жер шарынын үстүнкү катуу катмары, ага жер кыртышы жана мантиянын (жердин ичиндеги катмар) жогорку бөлүгү кирет.

Мааниси

- ▼ жер бетинин катуу негизин түзөт. Жашоо жердин бетинде гана мүмкүн, жердин ичинде эрип турган масса – магма, борборунда болсо – темирлүү ядро жайгашкан;
- ▼ өзүндө пайдалуу кен байлыкттарды камтып турат;
- ▼ өзгөчө органикалык катмарга – топуракка ээ. Топурак өсүмдүктөрдүн жашоосу үчүн шарт түзөт жана алар өз кезегинде адамдар менен жаныбарларга тамак болушат.

Атмосфера – жердеги газ, буу катмары. Атмосферанын катмары албай жука. Анын көлөмүнүн 75% ы жер бетинен 10 км бийиктикке чейинки мейкиндикте жайгашкан. Андан жогору 25%ын атмосферанын сүолтган катмары түзөт жана 30-50 км бийиктикке созулат, андан ары – ачык космос.

Функциялары

- ▼ жерди ачык космостун таасиринен сактайт;
- ▼ жерди өтө ысып кетүүден жана өтө муздалап кетүүден сактайт, жагымдуу температуралык режим түзөт;
- ▼ бардык тиругуу организмдердин составында болгон азоттон (80%га жакыны) жана кычылтектен (20%га жакын) турат. Кычылтек дем алуу үчүн зарыл жана суутек менен кошуулганда сууну түзет. Суу жандуу дүйнөнүн жашоосу үчүн зарыл шарт.

Гидросфера – жердин суу белүгү, жердин бети менен (литосфера) атмосферанын ортосунда жайгашкан. Суу туздуу океандар, дениздер, көлдөр, түзсүз көлдөр, дарыялар, мұздар түрүндө жер бетинин 70%ын зэлеген, жер бетинин 30%ын гана материктер жана аралдар түрүндө кургактыктар түзүшет.

Мааниси

- ▼ Гидросфера, атмосфера жана литосфералардың өз ара аракетинин натыйжасында жаратылышта суунун айлануусу жүрөт, бул болсо өсүмдүктөрдүн жана жандуу организмдердин нормалдуу өнүгүшүне жана жашоосуна шарт түзөт;
- ▼ суу (okeандар, дениздер, көлдөр, дарыялар жана башкалар) суу астында жашоочу өсүмдүктөрдүн, жаныбарлардын, балыктардын жашоо чейресү;
- ▼ жашоо алгач сууда жаралып, кийин гана океандар менен дениздердин тириүү организмдери кургактыкка етүшкөн деген божомолдор бар;

Биосфера – тириүү организмдердин жашоо чейресү. Биосфера кургактыгы жана суу астындағы өсүмдүктөр менен жаныбарлар дүйнөсүн камтыған бир бүтүн байланыштагы организм.

- ▼ бүткүл литосфера жана гидросфера;
- ▼ атмосферанын төмөнкү катмары (кургактыктаан 10 км бийнктикке чейин);
- ▼ жер бетинин ички катмары – 10 км тереңдикке чейин, океандардын 0,5 – 1 км кошулуп.

3. Коомдун негизги составдык болуктөрү.

Коом – адамдардын жашоосунун жана ишмердүүлүктөрүнүн формаларынын жыйындышы индивиддердин бирге жашоосунун бүтүн системасы (өз ара мамилелери, өз ара аракеттери ережелери, традициялары, маданияты ж.б.).

Азыркы учурдағы оқумуштулар тарабынан болунғон коомдун негизги составдык болуктору
(Ферсман, Плотников, Дьяконов ж.б.).

Антропосфера

биологиялык организм
катары адамдардын жашоо чөйрөсү.

Социосфера

адамдардын ортосундагы
татаал коомдук мамилелер
чөйрөсү.

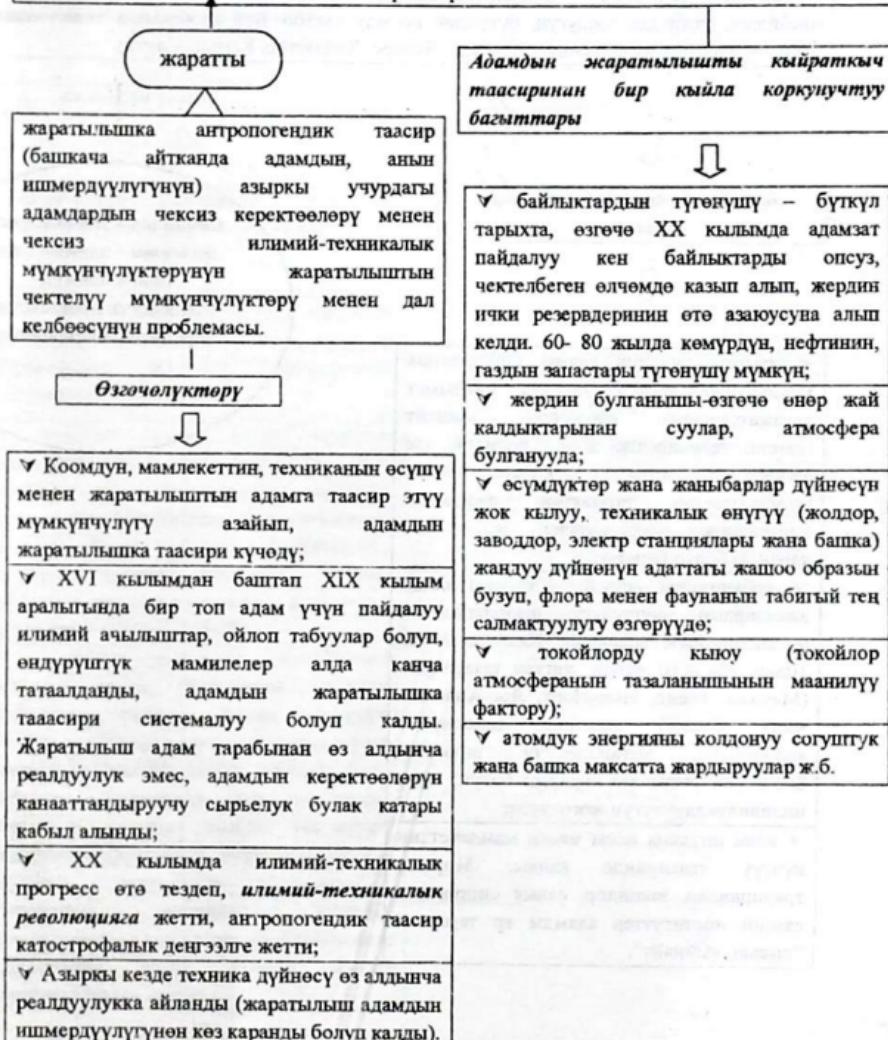
Биотехносфера

(техносфера) адамдын жана
адамзаттын техникалык
таасириинин таралуу чөйрөсү.

4. Жаратылышка антропогендик таасир.

Экологиялык проблема.

Экологиялык проблема – курчал турған жаратылышты адамдын кыйратқыч тәасириңен коргоо проблемасы

5. Социалдык экология.

Социалдык экология – илмий-техникалык прогресстин терс таасиринен адамдын, инсандын, анын ден-соолугун, бүтүндөй коомду сактоо. Бул проблемага экзистенциализм философиясында озгөчө көнүл бурулат. (Ясперс, Хайдегтер, Камю, Сартр).

коом менен техниканын адамга
таасири

- ✓ азыркы учурдун адамы информация ашып-ташкан коомдо, массалык маалымат каражаттарынын таасиринде жашайт (газета, телевидение ж.б). Ошондой зе азыркы адам кибернетикадан (компьютердик тармактан, цифрадан, виртуалдык реалдуулуктан ж.б.) көз каранды болуп барадат;
- ✓ урбанизация есүүде – азыркы кезде адамдардын көпчүлүгү шаарлarda – мегаполистерде жашашат. Калктын саны 10дон 20млн.го чейин жеткен шаарлarda (Мехико, Токио, Нью-Йорк, Лос-Анжелес жана башка) жогорку технология колдонулуп, мегаполистин ритмине, басымына толук көз каранды болуп, адам индивидуалдуулугун жоготууда;
- ✓ адам өнүккөн коом менен мамлекеттин күчтүү таасиринде калды. Мораль, традициялар, закондор, салык системасы, саясий институттар адамды ар таралтган “кысым, кыйнайт”.

Социалдык экологиянын
милдети – адамды коом
менен илмий-
техникалык прогресстин
терс таасиринен коргоо.

6. Калктын жайгашуу проблемасы.

Азыркы доордо адамдын, коомдун жана жаратылыштын өз ара мамилесинде калктын жайгашуусу өзгөчө проблема болгон сыйктуу. Келечекте бул адамзаттын башкы проблемасына айланышы мүмкүн.

Калктын осушу

Калктын осушунун томондоши

Проблеманын оңуттору

Башкы себептери

✓ калктын есүшү адамзаттын санынын кебейүшүнө алыш келет, демек, адамдын керектөөлөрү да есүп, жаратылышты эксплуатациялоо күчтөйт;

✓ калктын есүшү менен коомдун ичиндеги карама-каршылыштар курчут. Анткени прогресс калктын есүшүнен артта калыш, материалдык байлык баарына жетпей калат. Ушуга байланыштуу окумуштуулардын арасында калктын канчалык максималдык есүшү коркунучка алыш келет деген маселе бар;

✓ калктын сапаттык проблемасы: коомдун жана үй-бүлөнүн балдарга татыктуу тарбия, билим берүүгө, дарылоого материалдык мүмкүнчүлүктөрү жетиштүү болобу? Начар енүүккен Азия, Африка өлкөлерүндө калк тез темпте онуттуда. Калктын мышдай тез есүшү жашоонун сапатынын, есуп келе жаткан муундун сапатынын (билимсиздик, физикалык жеткилец эместилик) темендешүнө алыш келип, үй-бүлөгө жана мамлекетке чечүү кыйын болгон проблемаларды жаратат.

✓ жогору уюшулган техногендик коом адамдан кеп күч талап кылат (билим алуу, жумуш масесеси) жана үй-бүлөгө, балдарга көңүл буруу темендейт;

✓ ошондуктан кепчүлүк Батыш өлкөлөрүндөтүгө үй-бүлөлөрдө 1 же 2 гана балалуу болушат;

✓ бир топ кедей, бирок реформалар жүргүзүлүп жаткан өлкөлөрде социалдык коргоонун темендүтүнен, турмуштун кыйынчылыгынан аз балалуу болушат же такыр үй-бүлө күтүштейт.

7. Мальтустун закону.

Мальтустун закону (Томас Роберт Мальтус 1766-1834), калктын есүшүнүн белгилүү бир чектен етешпүү (“Кризистик босого”) Жер планетасынын бүткүл калкына коркунуч алыш келет. Калктын есүшү геометриялык прогрессия менен, ал эми илимий-техникалык прогресс арифметикалык прогрессия менен есүүдө. Башкача айтканда, ИТПтияң өнүгүшү калктын есүшү менен дал келбейт, аларды камсыз кылууга мүмкүнчүлүгү жетишпейт. (“Калктын жайгашышы законунун тажрыйбасы”, 1798).

Ушул гипотезаны далилдеген калктын осүү динамикасы

- ✓ Иусус Христостун туулган учурұна, жаңы жыл әспетеңүн башына – 230 млн.
- ✓ 1000-ж. – болжол менен 300 млн. (мин жылда калк 2 эсе да оспегөн, 1,5-жеден аз есекен);
- ✓ 1850-ж. – 1 миллиард;
- ✓ 1930-ж. – 2 миллиард;
- ✓ 1976-ж. – 4 миллиард;
- ✓ 1987-ж. – 5 миллиард;
- ✓ 2000-ж. – 6 миллиард;
- ✓ 2025-ж. – 8 миллиард (күтүлүүдө)

Калктын осүшүнөн келип чыгуучу коркунучтун алдын алуу үчүн корулуучу зарыл болгон чаралар

- ✓ Азия жана Африка елкөлөрүндөгү калктын есүү темпин басандатуу (Батыш елкөлөрүндө, тескерисинче, калктын санын кебейтүү проблемасы турат), ал елкөлөрдө төрөлүнү көзөмөлдөөчү мамлекеттик саясатты жүргүзүү, аз балалуу үй-бүлөлөргө колдоо көрсөтүү зарыл;
- ✓ Жердин адамзатты багуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатуунун жаңы жолдорун издеө, калктын ашыкча кебейүүсүнүн “босогосун” ары жылдыруу (60 тан 100 млрд жана андан ары).

Эгер мурда калктын эки эссе кебейүүсүне 1000 жыл керек болсо, 1850-жылдан кийин 80, 46, 50 жыл керек болгону көрүнүп турат. Окумуштуулардын әспетеөлөрү боюнча жер 60 млрд. адамды гана багуута жөндөмдүү. Есүүнүн азыркы темптери боюнча (өзгөчө афро-азиялык) караганда, 2150-2200-жылдарга “кризистик” кырдаал түзүлөт, “кризистик босого” келип такалат.

8. Техногендик катастрофанды болтурбоонун чаралары.

Техногендик катастрофанды болтурбоо учун адамзат кылуучу зарыл чаралар

- ✓ жаратылышкa антропогендик коркунучтуу таасирди токтотуу же азайтуу;
- ✓ экологиялык проблемаларды чечүү менен алектенүү, мамлекеттик, глобалдык масштабдарда бул жааттагы программаларды иштеп чыгуу, онүктүрүү жана ишке аптыруу;
- ✓ социалдык экологияга көңүл буруу – адамды информацийлык-техногендик коомдун туткунуна айланырбоо;
- ✓ жерди аёсуз эксплуатациалоого байланышпаган жашоонун жаны каражаттарын, ресурстарын издең табуу;
- ✓ терөлүүнү көзөмөлдөө, калктын кебейүү проблемасын чечүү, анын саны менен сапатынын төң салмактуулугун сактоо.

Суроо 41. Таанып-билиүү (гносеология).

2. Таанып-билиүү жөнүндө жалпы түшүнүк.

Таанып билүү – адамдын ан-сезиминде чындыктын активдүү, максаттуу багытталган чагылуу процесси. Таанып-билиүүнүн жүрүшүндө бытишин ар түрдүү жактары, нерсенин сырткы көрүнүшү жана ички манзызы, курчап турган чойрөнүн кубулуштары ачылат, ошондой эле таанып-билиүүнүн субъектиси – адам езүн-езу изилдейт. Учурдагы гносеология негизинең гностицизмдин принциптерине таянат.

Таанып- билиүү боюнча адамдын иши аракетинин түрлөрү.

Таанып-билиүү проблемасынын негизги мамилелер.

Таанып-билиүүнүн принциптери.

✓ адам курчап турган дүйненү түздөн-түз таанып-билет (өзү учун же адамзат учун кандайдыр жаңылыктарды ачат);

✓ адам мурунку муундардын жараткандарын таанып-билиүү ишмердигинин натыйжалары аркылуу таанып билет (күнтептерди окуйт, ўйренет, рухий жана материалдык маданияттын түрлерүне аралашат).

✓ **гностицизм:** жактоочулары (материалисттер) таанып-билиүүнү учуруна жана келечегине оптимисттик көз карашта. Алардын ою боюнча дүйненү адам таанып-билиүү алат жана адамдын таанып-билиүү мүмкүнчүлүгү чексиз.

✓ **Чагностицизм:** жактоочулары (идеалисттер) дүйненүн таанылуучулугуна же адамдын таанып-билиүү мүмкүнчүлүктөрүне ишеништейт, же таанып-билиүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн чектешет. Белгилүү екүлүү катары Иммануил Кант эсептөлөт.

✓ **скептицизм:** жактоочулары (күмөн саноо) таанып-билиүүнүн мүмкүнчүлүктөрүнө ишениүү менен, билимдин тууралыгынан күмөн санашат. Күмөн саноо илимдеги өнүгүү, есүүнү шарттайт, тактыкты жаратат.

диалектика **принциби** диалектиканын мыйзамдарын категорияларын, принциптери таанып-билиүү проблемасын пайдаланууга болот;

тарыххыйтуулук **принциби** бардык нерселерди жан кубулуштарды аларды тарыхый жарапуу, кальштану контекстинде кароо;

практика **принциби** – барды таанып-билиүүнүн негизги жол катары практиканы зөспөм себеби адам езүн жана курчага чөйрөсүн кайра жарату ишмердүүлүгү менен алектенес;

таанып-билинуучулук **принцип** – таанып-билиүү мүмкүнчүлүктөрүнө ишненгендик;

объективдүүлүк **принциби** нерселердин жан кубулуштардын адамдардын ан-сезиминен көз карандыз эмстегигин таануу;

чындыкты **активдүү** чыгармачыл **чагылдыр** **принциби;**

акыйкаттын конкреттүүлүк **принциби** – конкреттүү шартт жеке жана туура акыйкатт издөө.

Суроо 42. Таанып-билиүнүн структурасы.

Таанып-билиүнүн структурасы.

Таанып-билиүчү субъект – бул аң-сезимдүү адам, ошондой эле материалдык жана рухий маданият байлыктардын жетишкендиктерин топтоюн, таанып-билиүнүн натыйжаларын ездөштүрүп, онүктүрүүчү бүтүндөй адамзат коому.

Таанып-билиүнүн объект – субъекттин таанып-билиүү кызыгусу багытталган курчаган чөйрө, бүткүл бытие, же анын фрагменти бөлүгү жана адамзат өзү.

Акыйкат – объекттин субъект тарабынан туура жана толук (адекваттуу) чагылдырылышы. Таанып-билиүнүн негизги майлдetti акыйкатты аныктоо. Акыйкат эки формада болот.

Абсолюттук акыйкат – бул объективдүү дүйнөнүн так жана толук чагылдырылышы. Абсолюттук акыйкат такталган, далилденген, келечекте төгүндөлбөйт.

Салыштырма акыйкат – бул, болжолдуу туура, бирок ал толук эмес жана таанып-билиүнүн жүрүшүндө улам тактальш, түзөтүлүп, толукталыш турат.

Адашуу – субъект тарабынан чындыктын туура эмес жана толук эмес чагылдырылышы, таанып-билиүнүн чындыкка дал келбegen натыйжасы.

Баалоо – субъекттин мурунку баалуулуктарга, түшүнүктөргө, мызамдарга, категорияларга таянып курчап турган чындыкты баалай билүүсү.

Практика – адамдардын курчап турган дүйнөнү жана өзүн-өзү кайра курууга багытталган конкреттүү ишмердүүлүгү. Практика таанып-билиүнүн негизги формасы жана акыйкаттын критерийи.

Практиканын негизги түрлору

- ✓ материалдык өндүрүш;
- ✓ башкаруучулук ишмердүүлүк;
- ✓ илимий эксперимент.

Практиканын функциялары

- ✓ акыйкаттын критерий болуп саналат;
- ✓ таанып-билиүнүн негизи болуп саналат;
- ✓ таанып-билиүнүн максаты болуп саналат;
- ✓ таанып-билиүнүн натыйжасы б.с.

2. Таанып-билиүнүн структурасы (уландысы).

Сезимдик таанып-билиүү, чындыкты чагылдырууда сезимдик туюуларга, логикага негизделген. Сезимдик таанып-билиүнүн үч формасы бар.

Туюу - материалдык объекттердин, нерселердин сезим органдарына түзөн-түз таасир этишинин натыйжасында п.б. Туюмдар объективидүү реалдуулукту туура чагылдырыш көрсөтет, сезимдик таанып-билиүнүн эн жөнекий формасы.

Кабылдоо - сезимдик таанып-билиүнүн татаал формасы, ал сезим органдарына таасир этүүчү нерсениң бүт бойдан чагылтыш көрсөтет. Бир нерсенин обочолонгон жыйындысын эмес, конкреттуу бир нерсени кабылдайбыз (м: дарак, стол, жана бар), кабылдоо туюмдар менен бир мезгилде пайда болот. Туюмдар жана кабылдоолор аркылуу алынган маалыматтар практикада текшерилет.

Элестөө - адамдын качандыр мурда кабылдаган нерселери эсинде сактап калууга, кайрадан көз алдына келтириүүгө жөндөмдүүлүгү.

Рационалдык таанып-билиүү - адамдын өз алдынча ишмердүүлүгүнө жана ақыл-эсине негизделген, ойлоо аркылуу ишке ашат. Рационалдык таанып-билиүнүн үч формасы бар.

Түшүнүк - нерселердин жана кубулуштардын жалпы жана олуттуу белгилерин чагылтыш көрсөтет. Түшүнүк таанып-билиүнүн татаал жана узакка созулган көптөгөн фактыларды изилдөөнү ичине камтыган процесстин жыйынтыгы.

Ой жүгүртүү - бул адамдын ақыл-эсинде түшүнүктөрдүн негизинде болуучу ойлоо процесси. Ой жүгүртүүнүн натыйжасында кандайдыр бир түшүнүктөр такталып, айрымдары четкек кагылат. Бул процесс аркылуу салыштырмалуу тыйнак чыгарылат.

Ой корутунду - ой жүгүртүүлдердүн, салыштыруулардын натыйжасында келип чыккан тыйнак. Ой корутунду ойлоонун евнүгүшүнүн жогорку дөнгөзли жана ал адамзатка таанып-билиүнүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөрүн ачып берди.

Интуициялык таанып-билиүү, бул рационалдык таанып-билиүтө жакын, бирок таза рационалдык кубулуш эмес, мында ақыйкат адамта өз алдынча, аң-сезимсиз абалында (уйкуда, ж.б.) келет. Мисалы, Менделеев мезгилдик системасын түшүнде түзгендүгү. Пушкин көркөм образдарын уйкуда жатып жараткандыгы, ж.б. белгилүү.

Суроо 43. Тарыхтын философиясы.

1. Тарыхый процесске карата негизги көз караштар, мамилелер.

Тарых – эч кандай логикага, мыйзам ченемдүүлүктөргө, бағытталууга ээ болбогон хаос түрүндөгү, кокусунан ишке ашуучу процесс (м, ирационалисттер).

Тарых – максаттуу бағытталган, закон ченемдүү процесс (көпчүлүк философтор ушундай эсептешет).

Формациялык мамиле

Цивилизациялык мамиле

Культурологиялык мамиле

Гегелдик мамиле: Гегель адамдын өзүн-өзү, азүнүн эркиндигин андап сезүүсүн баштапкы критерий катары кароо менен, тарыхты адамдын эркиндикке жетүүсүнүп максаттуу жана мыйзам ченемдүү процесси деп түшүнет.

Гегель болгон тарыхый процесстин этаптары

✓ чыгыштык (Кытай, Египет жана башка) – бир гана адам - башкаруучу, өзүн-өзү андай алат жана ал гана эркин, калгандарынын баары – анын күлдәрү;

✓ антикалык (Греция, Рим, Орто кылымдар) – бир эле топ же катмар – “жогоркулар” өздөрүн андай алышат жана эркин, калгандары ошол катмарга кызмат кылышат жана ага көз каранды;

✓ германдык – бардыгы өздөрүн андашат жана эркин;

✓ позитивисттик мамиле (азыркы учурда бир катар озгерүүлер менен көри таралган).

О.Конт тарабынан белүнгөн коомдун өнүгүү стадиялары

азыркы учурдагы Батыш философтору белгөн коомдун өнүгүү стадиялары

✓ традициялык;

✓ индустрияга чейинки;

✓ индустриалдык.

✓ традициялык;

✓ индустрияга чейинки
(агардык);

✓ индустриалдык;

✓ индустриалдыктан кийинки.

2. Формациялык мамиле.

Өзгөчөлүктөрү

- ↙
- ✓ коомдук-экономикалык формация белгилүү бир конкреттүү-тарыхый өндүрүш жолуна негизделген коомдун конкреттүү-тарыхый формасы, этабы;
 - ✓ бүткүл тарых коомдук-экономикалык формациялардын алмашуусун мыйзам ченемдүү процесс катары Карайт. Ар бир жаңы формация мурункусунун негизинде пайда болуп, аны танат жана өзү да башка жаңы формация тарабынан танылат. Ар бир кийинки формация коомдун уюшулушунун жогорураак тиби болот;
 - ✓ формациялык мамиленин жетишкендиги – тарыхты мыйзам ченемдүү объективдүү процесс катары түшүнүү өнүгүүнүн экономикалык механизмдерин терең иштеп чыгуу, реалдуулугу, тарыхый процесстүү система катары түшүнүү;
 - ✓ жетишпеген жактары – өнүгүүнүн башка факторлорун (маданий, улуттук, кокусунан болуучу) эсепке албоо, коомдун спецификасынан ажырымдоо, түз сзызыкуулук практика аркылуу толук эмес далилденгендик (кээ бир коомдор кээ бир формацияларды басып етпеген, коомдогу жогору жана темен карай секириктер, социализмдин экономикалык кулашы).

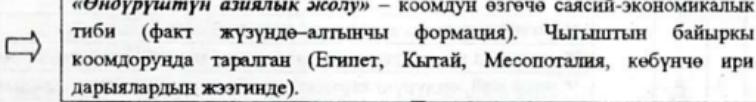
↔ Бир формациядан башкасына оттуу механизмдери

- ✓ Бул мамиледе эки негизги түшүнүк бар – базис жана надстройка. Базис – коомдун экономикасы, аны өндүргүч күчтер менен өндүрүштүк мамилелер түзүп турушат. Надстройка – мамлекет, саясий, коомдук институттар. Бир формациядан экинчисине етүүнү базистин езгерүүсү алыш келет;
- ✓ Өндүргүч күчтер тынымсыз өркүндөп, өнүгүп турат, өндүрүштүк мамилелер болсо мурунку бойдон калышат. Жаңы өндүргүч күчтер менен эскиргөн өндүрүштүк мамилелердин ортосунда каршылык пайда болот. Эртеби же кеччи, күч колдонуу же тыңчтык түрүндө өндүрүштүк мамилелер акырындал же секирик түрүндө жана өндүргүч күчтердүн дөнгөзлине дал келишет;
- ✓ Өзгөрген экономикалык базис надстройканын езгерүшүнө алыш келет. Натыйжада жаңы, сапаттык дөнгөзли боюнча бир топ жогору турган коомдук-экономикалык формация пайда болот.

Муназдомосу

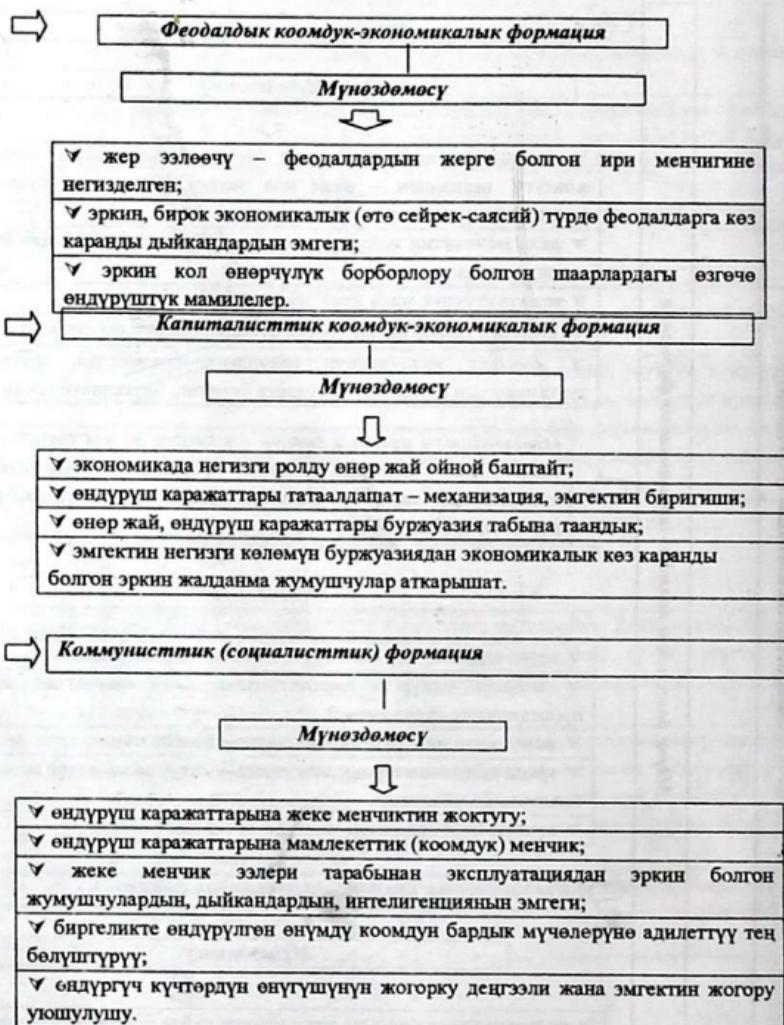
- ✓ эмгектин уюштуруулушунун жөнөкөй формалары (механизмдердин жоктуу, негизинен – жеке кол эмгеги, кээде – коллективдүү эмтек, мергенчилик, жер иштетүү);
- ✓ жеке менчиктиң жоктугу – эмгектин каражаттарына жана жыйынтыгына жалпы менчик;
- ✓ таң укуктуулук жана жеке эркиндик;
- ✓ коомдон бөлүнгөн зордукучул публикалык бийликтин жоктуу;
- ✓ коомдук уюштуруунун начардыгы–мамлекеттин жоктуу, кандаш туугандыктын негизинде урууларга биритип, биргелекте чечим кабыл алуу.

Муназдомосу

- ✓ ирригациялык жер иштетүү – экономиканын негизи;
- ✓ негизги өндүрүш каражаттарына жеке менчиктиң жоктуу (жер, ирригациялык куруулуштар);
- ✓ жерге жана өндүрүш каражаттарына болгон мамлекеттик менчик;
- ✓ эркин общинниктердин мамлекеттик катуу көзөмөлдүн астында массалык коллективдүү эмгеги;
- ✓ күчтүү, борбордоштурулган, деспотиялык бийлик.

Муназдомосу

- ✓ өндүрүш каражаттарына жеке менчик пайда болгон, кулдар да менчик болгон;
- ✓ социалдык тенсиздик жана коомдук катмарлануу;
- ✓ мамлекет жана публикалык бийлик келиш чыккан.

3. Тойнбинин цивилизациялык мамилеси.

Тойнбинин ою боюнча **цивилизация** – рухий традициялары, окшош түрмүш образы, географиялык, тарыхый чектери аркылуу бириккен адамдардын түрүктүү жалшылыгы.

Тарых – түз сыйыктуу эмес процесс. Бул - жердин ар кайсы бурчтарында бири-бири менен байланышкан цивилизациялардын жаразалуу, жашоо, жоголуу процесси.

Негизги цивилизациялар, алар адамзат тарыхында жарык из калтырышкан жана башка цивилизацияларга кыйыр түрдө (өзгөчө диний) таасир этишкен

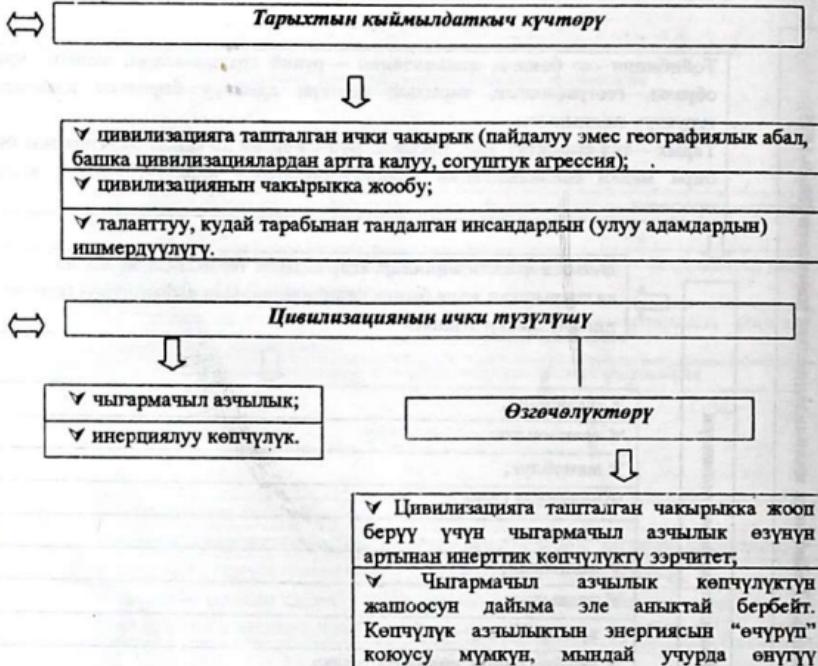

Цивилизациянын типтери

- ✓ шумердик;
- ✓ вавилондук;
- ✓ минойлук;
- ✓ эллиндик (грек);
- ✓ кытайлык;
- ✓ индиялык;
- ✓ исламдык;
- ✓ христиандык;
- ✓ кээ бир башка цивилизациялар.

Локалдык цивилизация, улуттук чектерден чылкаган цивилизация. Тойнбинин пикири боюнча адамзат тарыхында ушундай көнүл буарлык локалдык цивилизациялар 30га жакын (америкалык, германлык, орус жана башка).

4. Шпенглердин культурологиялык мамилеси.

Освальд Шпенглердин (1880-1936) культурологиялык мамилеси

Өзгөчелүктөрү

- ▼ Бул мамилесин борбордук түшүнгүү маданият, ал диндин, традициялардын, материалдык жана рухий түрмуштун жыйындысы;
- ▼ Маданият – автономдуу, өз алдынча мааниге ээ болуучу, обочолонгоп реалдуулук;
- ▼ Маданият пайда болот, жашайт жана жоголот;
- ▼ Шпенглердин “маданият” түшүнгүү “Тойнбинин” цивилизация түшүнүгүне жакын. Бирок Шпенглер “цивилизацияны” Тойнбиден башкачараак түшүнөт. Культурологиялык мамиледе цивилизация маданияттын өнүгүшүнүп жогорку дөңгөлли, ал маданияттын өнүгүү мезгилии аяктап, анын жоголушунун алдында турат;
- ▼ Культурологиялык мамиле Европада XX күлгүмдүн I-жарымында популярдуу болгон.

Шпенглер болгон сөзиз маданият

- ▼ индиялык;
- ▼ кытай;
- ▼ вавилондук;
- ▼ египеттик;
- ▼ антикалык;
- ▼ араб;
- ▼ орус;
- ▼ батыш европалык.

5. Тарыхый процесске башка мамилелер.

Тарыхый процесске башка мамилелер.

Гегельдик мамиле

Гегель адамдын өзүн-өзү, өзүнүн эркиндигин аңдап сезүүсүн баштапкы критерий катары алып, тарыхты адамдын эркиндикке чыгуусунун максаттуу багытталган жана мыйзам ченемдүү процесси деп карайт. Тарыхтын үч этабын бөлөт:

Позитивисттик мамиле

позитивисттик мамиле бир кыйла өзгөргөн түрдө азырky күнде кецири тараган. Позитивисттик (О.Конт) коомдун өнүгүшүнүн төмөндөгү стадияларын белүштөт:

▼ традициялык;

▼ индустрията чейинки;

▼ индустриалдык.

Ушул классификациялоонун базасында азырky батыш философиясында коомдук өнүгүүнүн төрт стадиясы белүнүп каралат:

▼ традициялык;

▼ индустрията чейинки (агардык);

▼ индустриалдык;

▼ постиндустриалдык.

Суроо 44. Келечек.

1. Философиянын прогноздоочу функциясы

Прогноздоо – философиянын негизги функцияларынан. Анын маңызы келечекке негиздүү прогноздорду жасооду турат.

Келечекти алдын-ала айтуунун мүмкүнчүлүктөрүн негиздоодо төмөнкү оңуттор болунүп каралат:

- ✓ онтологиялык оңут: келечекти көре билүү мүмкүндүгү бытиенин езүнүн маңызынан анын объективдүү мыйзамдарынан, себеп-натыйжалык байланыштарынан келип чыгат. Диалектика боюнча алтын караганда оңуттунун механизми ар бир кийинки сапаттык секирикке чейин езгерүүсүз калат, ошондуктан келечекке көз чаптырууга болот;
- ✓ гносеологиялык оңут: таанып- билүүнүн мүмкүнчүлүктөрүнүн чеги жок болгондуктан, прогноздоо да таанып билүүнүн түрү болуу менен, прогноздоого мүмкүндүк берет;
- ✓ логикалык оңут: логиканын мыйзамдары дайыма езгерүүсүз калат, азыр да, келечекте да;
- ✓ нейрофизиологиялык оңут: аң-сезим менен мээнин чындыкты “озуп” чагылдыруу мүмкүнчүлүгү менен байланыштырат;
- ✓ социалдык оңут: адамзат езүнүн жеке тажрыйбасына таянып, келечекти моделдеөөгө умтулат.

Философияда - келечекти прогноздоого мүмкүн эмес деп эсептеген көз караш да бар, бирок ал популярдуулукка ээ эмес.

2. Футурологиянын жана социалдык прогноздоонун жалпы түшүнүгү.

Азыркы кезде өзүнчө дисциплина катары келечекти окуп үйрәнгөн футурология калыштанууда.

Келечекти прогноздоо маселелери менен алектенген окумуштуулар.

- ▼ Футурологиянын түзүүчүсү катары немец окумуштуусу Флехтайд (ХХк. 40ж.) эсептөлөт, футурология терминин киргизген;
- ▼ Г.Парсонс;
- ▼ Е.Ханке;
- ▼ Ч.Бестужев-Лада;
- ▼ Г.Шахназаров ж.б.

1968-ж. "Рим клубу" түзүлгөн. Анын ишмердүүлүгүнүн негизги бағыттарынын бири болуп, адамзаттын онүгүү дөңгөллиң прогноздоо эсептөлөт.

Прогноздоонун езгөчө түрү болуп социалдык прогноздоо - коомдо болуучу процесстерди алдын-ала көрө билүү эсептөлөт.

Төмөнкү тармактардагы процесстер үйрөнүлөт

- ▼ ендүрүштүк мамилелер;
- ▼ илим жана техника;
- ▼ билим берүү;
- ▼ саламаттыкты сактоо;
- ▼ адабият, искусство, мода;
- ▼ курулуш;
- ▼ космосту ездештүрүү;
- ▼ эл аралык мамилелер.

Бул бағыт прогностика деген атка ээ болуп, футурологиядан өзүнүн конкреттүүлүгү менен айырмаланат (жалпы келечекти эмес, социалдык процесстерди, алардын келечегин окуп үйрөнет).

Адабияттардын тизмеси.

1. Айтматов Ч.Т. Ак таңдай акындын мурасы. Женижок. Ырлар.Фрунзе 1989.
2. Бартольд В.В. Кыргыздар. Тарыхый очерк. Т.2. –Москва,1963.
3. Введение в философию. Учебник для высших учебных заведений. Т.1;2. – Москва: Издательство политической литературы, 1989.
4. Всемирная энциклопедия: Философия /Гл.науч.ред. и сост. А.А.Грицанов. –Москва: Аст. Современный литератор. Харвест, 2001.
5. Горбачев В.Г. Основы философии: Курс лекций. –М: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1998.
6. ЖаныбековЖ.Ж. Кыргыз рухундагы социалдык-философиялык идеялар жана көз караштар. –Ош,1996.
7. Канке В.А. Философия: Исторический и систематический курс. - Москва: Логос, 2000.
8. Кыргыз Совет Энциклопедиясы. Т.5. –Фрунзе,1980.
9. Кыргыз тарыхы. Т.1. –Фрунзе,1973.
- 10.Лавриненко В.Н. Философия: Учебник для вузов. –Москва, 2002.
- 11.Салиев А.А. «Ала-Тоо» журналы. №7. –Фрунзе,1989

12. Спиркин А.Г. Философия: Учебник для вузов. –Москва “Гардарики”, 1999.
13. Философия: Учебник /Под ред. В.Д.Губина, Т.Сидориной, В.П. Филатова. –Москва, 1997.
14. Философия: Учебник для высших учебник заведений. –Ростов-на-Дону: Феникс, 1997.
15. Философская энциклопедия /Под ред. Ф.В.Константинова, в 5-ти т. – Москва: Советская энциклопедия Т. 1;2;3;4;5. 1970.
16. Философский энциклопедический словарь /Под ред. А.Ф.Ильчева, П.Н.Федосеева, С.М.Ковалева, В.Г.Панова. –Москва: Советская энциклопедия, 1983.
17. Философский энциклопедический словарь /Под ред. Е.Ф.Губский, Г.В.Короблева, В.А.Лутченко. ИНФРА –Москва, 1997,1998,1999.
18. Чанышев А.Н. История философии древнего мира. Учебник для вузов. – Москва, Академический проект: 2005.
19. Якушев А.В. Философия в схемах : Конспект лекций в схемах. –Москва: «Издательство ПРИОР», 2000.

I болұм. Философияга киришүү

1. Философия дүйнөгө көз караштын бир көрүнүшү катары.....	4
2. Философиялық билимдин спецификасы.....	6
3. Философиянын предмети жана методу.....	7
4. Философиянын функциялары	9
5. Философиянын негизги маселеси жана негизги бағыттары.....	10

II болұм. Философиянын тарыхый типтері

6. Байыркы Кытай философиясы	16
7. Даосизм-Байыркы Кытайдагы философиялық окуу.....	18
8. Байыркы Кытайдын социалдық-философиялық мектеби-конфуцианство жана легизм	19
9. Байыркы Индия философиясы	21
10. Буддизм жана анын негизги идеялары.....	22
11.Байыркы Грек философиясы	115
12.Байыркы Грециянын(Сократка чейинки) философиялық мектептери	118
135	120

13. Софисттердин жана Сократтын философиясы	27
14. Платондун философиясынын мааниси	28
15. Аристотелдин философиясы	29
16. Орто кылымдардын теологиялык философиясы	31
17. Кайра жарадуу доорунун философиясы	35
18. Орто кылымдардагы араб философиясы	39
19. Жаны мэгилдин философиясы	44
20. Агартуу философиясы	47
21. XIX к-гы немец философиясы дүйнөлүк философиядагы кубулуш катары	48
22. Марксизм философиясы	53
23. XX кылымдын философиясы	56
24. Прагматизм	58
25. Психоанализ	60
26. Азыркы теологиялык философия	62
27. Азыркы позитивисттик философия	63
‘еневтика	65

✓	29. Экзистенциализм	65
	30. XVIII-XIX кылымдардагы кыргыз даанышмандарынын дүйнөкарапы	70 /
III бөлүм. Негизги философиялық маселелер.		
	31. Бытие	77
	32. Материя	78
	33. Аң-сезим жөнүндө жалпы түшүнүк, анын келип чыгышы	84
	34. Аң-сезимди материалисттик түшүнүү. Чагылуу теориясы	87
	35. Диалектика	89
	36. Диалектиканын категориилары	94
	37. Диалектиканын альтернативалары	95
	38. Философиядагы адам проблемасы	98
	39. Коом. Коомдун жашоосунун негизги чайрөлөрү	105
	40. Коом жана жаратылыш	111
	41. Экологиялық проблема	115
	42. Мальтустун закону	118
	43. Таанып-билиүү (гносеология)	120

44. Таанып-билүүнүн структурасы	121
45. Тарыхтын философиясы	123
46. Келечек	131
47. Колдонулган адабияттардын тизмеси	133

067
139

1905.06.20. відкритий
реконструкція
200

1905.06.20. відкритий
реконструкція

Басууга берилди: 16.05.2011-ж.

формат: 60x84 1/16

Бүлөртма: № 10

Көлөмү: 8,75 б.т.

Нускасы: 200

«Кагаз иштери» компьютердик кызметинда басылды.
Дареги: Ош шаары, И.Сулайманов көчесү № 3.

20
W.H.O. 100-001

4

970091